

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2012 PRIS: 89:-

Sexuella revolutioner

GÖRAN BURENHULT, FARAMERZ DABHOIWALA,
WILLIAM M REDDY och PER SVENSSON reder ut begreppen.

FRIZON

JOHAN LUNDBERG

om konsthistorikerna
som slog mynt av sina
expertkunskaper.

INTERVJU

FRANK DIKÖTTER

om lögnerna och
okunskapen kring
Maos blodiga politik.

RECENSION

CARINA BURMAN

om kärlek, pengar
och vulgära manér i
1800-talsromanens värld.

7 388280 408901

RETURVECKA V 47

Classic British engineering

Det är verkligen något speciellt med äkta, genuina skinnmöbler. För varje år som går blir de dessutom bara vackrare. De skaffar sig den där extra karaktären och digniteten. Våra skinnmöbler kommer från Lancashire i nordvästra England. Här tillverkas de för

hand enligt gamla metoder, av förstklassigt skinn och med finaste fjäder och dun i plymåer och kuddar. Är enbart det bästa bra nog åt dig, rekommenderar vi anilinskin. Det är så lite som 5% av alla skinn som duger till anilinskin.

BRITTFURN
Timeless British Furniture

SHOWROOM: STUREGATAN 20, STOCKHOLM TEL 08-661 70 80

MÅN-FRE 11-18 LÖR 11-16 SÖN 12-16

| BRITTFURN.SE |

Behovet av sexuella tabun tycks konstant

Stora ansträngningar har genom tider-na gjorts från maktens sida för att kontrollera och reglera människors sexualitet. I någon mån kan dessa strävanden uppfattas som aspekter av mer övergripande försök att disciplinera befolkningen. Men innan vi fullständigt dömer ut detta från ett samtidsperspektiv, bör vi beakta disciplinerings motsats: en värld där vi tillfredsställer varje fysiskt begär och där vi inte värdesätter förmåga att kontrollera och stävja omedelbara impulser och känsloutbrott. Civilisationens drivkraft består delvis i den spänning mellan begär och försakelse som Stagnelius diktade om. För att skapa, vidmakthålla och utveckla civilisationens kärna måste vi ta makten över begäret och inse vikten av att försaka, vikten av att inte ständigt maximera varje kroppslig lustupplevelse, av att inte ge efter för åtrå, lidelse och njutningslystnad, lika litet som för aggressiva känslor, hat och våld.

I detta nummer av *Axess* förläggs de två fundamentala skiftena i västvärldens förhållande till sexualiteten, och till disciplinering av densamma, till 1100-talet och 1700-talet. Senmedeltidens proven-salska trubadurer bildar naturligtvis upptakten till renässansen; alltså 1700-talets libertiner är en konsekvens av upplysningen. I någon mån är de två epokgörande förändringar som då sker i vår syn på åtrå, erotik och sexualitet varandras motsatser.

Med trubadurlyriken fästs uppmärksamheten på förälskelsen, vilken framhålls på bekostnad av lusten. Därmed separeras det sexuella begäret från kärleken på ett sätt som, enligt William M. Reddy, är unikt både i och för den västerländska traditionen. Medan lust, förälskelse och åtrå under antiken framställdes som en farlig känslomässig häxbrygd som fördunklade förnuftet och dådkraften, kom förälskelsen i renässanslitteraturen att brytas loss från den sexuella åtrån och förknippas med klar-syn. Det är inte för inte som Beatrice fungerar som Dantes ledsagare i *Den gudomliga komedien*. Som framgår av Reddys artikel kan utvecklingen under senmedeltiden ses som en konsekvens av ett motstånd mot alltmer puritanska tendenser inom kyrkan. Inom den gregorianska reformrörelsen ville man helt enkelt utplåna all sexualitet från de kristnas liv, så ock inom äktenskapet.

DEN SEPARATION MELLAN å ena sidan fysisk lust och åtrå och å andra sidan förälskelse och andligt begär som initieras med trubadurlyriken (och som tog sig uttryck i en underström av grovpornografisk trubadurpoesi som inte ligger dagens porr-utbud efter vad gäller sexuella excesser) återfinns även i den kultur som växer fram som en konsekvens av upplysningen, låt vara att dualismen där alltså tenderar att återuppträffa med omvända

förtecken. För den tidens fiktiva hjältar, som La-clos Valmont, Stendhals Julien Sorel och Balzacs Rastignac, framstod det känslomässiga engagemanget och förälskelsen som ett hot mot det strategiska, rationella tänkande som är nödvändigt för att nå framgång i samhället. Sexualiteten uppfattades däremot instrumentellt, som något som kunde användas manipulativt så länge man inte drabbades av djupare känslor.

DEN AVMYSTIFIERING AV sexualiteten som därmed sker lägger i sin tur grunden till den samtida syn på sex som Per Svensson diskuterar i sin artikel, där utvecklingen från 1960-talets sexuella revolution följs fram till nutiden. Ett intressant inslag i denna process, från medeltiden till idag – vilken med Göran Burenhults artikel om sexualitetens roll i evolutionsprocessen låter sig utvidgas ytterligare ett par miljoner år bakåt i tiden – är hur lätt som mak-tens syn på sex har internaliserats inom stora be-folkningsgrupper; samt med vilken beredvillighet som nya moralister ständigt ser sig föranledda att inträda i rollerna som svavelosande fördömare av de sexuella beteenden som uppfattas som sjukliga och skadliga för individ och samhälle.

För dagens svenska motsvarigheter till forna ti-ders prästerskap är det svårt att tänka sig mer so-cialt stigmatiserande brott än att på frivillig grund komma överens med en annan person om att ha sex och därefter ersätta den andra personen med någon form av gåva eller ekonomiskt belopp. Att betala för sex, konsumera stora mängder porno-grafi eller att ägna sig åt sexuellt vidlyftigt lever-ne, anses vidare falla in under sjukdomsbeteck-ningen "sexmissbruk", för vilken flera olika vård-former idag erbjuds.

En paradox i sammanhanget blir tydlig om vi riktar uppmärksamheten mot dem som idag mest fanatiskt propagerar för lagar och sjukdomsförklaringar i syfte att upprätthålla nutidens sexuel-la tabun. Inte sällan finner vi att samma personer är väldigt upprörda över de förbud, lagar och sjukdomsförklaringar, som fanns i 1900-talets Sveri-ge rörande exempelvis homosexualitet. Samtidigt tenderar samma människor att bli väldigt upprör-da ifall kritik framförs mot kulturer där man idag har (eller propagerar för) liknande lagar rörande sexuella beteenden som vi hade i västvärlden un-der 1600-talet, som dödsstraff för otrohet och ho-mosexualitet. Men kanske är detta inget att förvå-nas över. De som har gått maktens ärenden i sexfrågor har oftare utmärkts av följsamhet och obrotts-lig lojalitet mot överheten än av konsekvens och självständigt, moraliskt tänkande och agerande.

**Johan
Lundberg**

De som har gått maktens ärenden i sexfrågor har oftare utmärkts av följsamhet och obrottslig lojalitet mot överheten än av konsekvens och självständigt, moraliskt tänkan-de och agerande.

Johan Lundberg

AXESS TV

MED FACKBOKEN I CENTRUM

Samtal med Sveriges främsta fackboksförfattare.
Vi finns i **Monter C04:41** på Bok & Biblioteksmässan!

JOHAN
LUNDBERG

LÖTTA GRÖNING

ADAM
CWEJMAN

Stora Fackbokspriset
Forum Axess - kvalitet och tillgänglighet

AXESS TV

10 SAMHÄLLE

- Syrien* Rolf Ekéus om utvecklingen i Syrien **10**
Religion Bengt Nilsson om ökade motsättningar mellan kristna och muslimer i Afrika **12**
Sociologi Nima Sanandaji uppmärksammar att allt fler kvinnor tjänar mer än männen **15**
Ekonomi Nils-Eric Sandberg granskar försvarsbudgeten **16**
Krönika Nick Cohen ifrågasätter ärligheten i den skotska nationaliströrelsen **18**
Notiser Politiska varumärken, Kubakrisen och pressgrannar **19**

20 DOSSIER – Den nya läkaren

- Anne Brynolf om läkaryrket i förvandling **21**
 Jonatan Wistrand välkomnar ifrågasättandet av läkaren som expert **22**
 Niels Lynøe anser att strafflagen måste ses över efter Astrid Lindgren-fallet **24**
 Katarina Bernhardsson läser om den kalla vården i samtidslitteraturen **26**
 Jakob Endler om att den moderna sjukvården har allt färre enskilda hjältar **27**

28 FRIZON

Johan Lundberg utreder de intima banden mellan konsthistoriker och konsthandlare.

34 OPINION

- Henrik Klemetz spårar Farc-gerillans svenska rötter **34**
 Johan Tralau om donationen som Uppsala universitetsbibliotek sålde ut **35**

Den förlorade brunsten är alltså kärnan i utvecklingen av människans sexliv, men detta är samtidigt en av vår evolutions största gåtor. Vilka evolutionära krafter ligger bakom en så genomgripande förändring av vår sexualitet?

Göran Burenhult, sid 40

TEMA: SEXUELLA REVOLUTIONER

38 Människans sexuella evolution

Könsroller och sexuella beteenden har sin grund i miljoner år av evolution. Det framgår sällan av jämställdhetsdebatten. **Av Göran Burenhult**

42 Den första sexuella revolutionen

1700-talet utgjorde en vändpunkt i den västerländska synen på sexualitet. Då började man propagera för sex som en privat angelägenhet. **Av Faramerz Dabhoiwala**

46 Att återuppfinna kärlekens idé

Den europeiska kontrasten mellan kärlek och lust, vilken utvecklades på 1100-talet, är fortfarande i högsta grad levande. **Av William M Reddy**

50 Samma gamla viktorianism

1970-talets puritanska vänster och 1960-talets sexradikala liberaler förenades i drömmen om den autentiska människan. **Av Per Svensson**

54 INTERVJU

Jojje Olsson samtalar med Frank Dikötter om romantiseringen av Mao.

58 TRADITION

Peter Luthersson betraktar den moraliskt orubblige George Orwell.

62 CIVILISATION

- Litteraturhistoria* Ida Andersen om ett italienskt uppbrott från den postmoderna hegemonin **62**
Presshistoria Gunnar Wetterberg om en förlorad tidningsvärld **64**
Spel Adam Cwejman om ett blomstrande historieintresse bland datorspelare **65**
Kulturhistoria Mats Wiklund minns sina illustrerade klassiker **67**
Krönika Theodore Dalrymple slår ett slag för elegant klädsel **68**
Notiser Paul Auster, mysteriet Dagny Lund och Chuck Berrys inflytande **69**

70 RECENSIONER

- Joel Halldorf konstaterar att pingströrelsen får allt fler anhängare **71**
 Gunnar Wetterberg läser Assar Lindbecks memoarer **74**
 Staffan Börjesson om futuristen Luigi Russolos bullermaskiner **76**
 Peter Luthersson imponeras av en skildring om vänsterns Israelhat **77**
 Knut Ahnlund begrundar suggestion och sociala myndigheter **79**
 Lars Lönnroth ser jagets betydelse för litteraturen **80**
 Bo Rothstein skärskådar ett storverk om nationsbyggande **82**
 Carina Burman söker pengarnas inflytande i böckernas värld **84**
 Inger Enkvist ställer öst mot väst i pedagogiken **86**
 Kristian Gerner hittar konsensus i kalla kriget **88**
 Olle Häggström reflekterar över evigheten **90**
 Per Bauhn tar del av ett arbete om det vetenskapliga tänkandets historia **92**
 Dick Harrison ger sig i kast med en av historievetenskapens mästare **93**
 Mats Wiklund fascinerar av Tony Judts intellektuella testamente **94**
 Klas-Göran Karlsson om historien som en dubbel tankeoperation **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Omslagsbild: Låsa dörren av Jean

Honoré Fragonard, 1776–79. Foto:

Bridgeman Art Library/IBL Bildbyrå

Nästa nummer: 6 november 2012

Annonser: johan.lundberg@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Kraftwerk

Vd: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Knut Ahnlund
Professor i litteraturvetenskap och före detta ledamot av Svenska Akademien.

Ida Andersen
Översättare och skribent.

David Andersson
Författare och redaktör på *Axess Magasin*.

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi, Linnéuniversitetet.

Katarina Bernhardsson
Fil dr i litteraturvetenskap, Lunds universitet.

Anne Brynolf
Läkarstudent och skribent.

Göran Burenhult
Professor emeritus i arkeologi.

Carina Burman
Docent i litteraturvetenskap, Uppsala universitet, och författare.

Staffan Börjesson
Författare.

Nick Cohen
Kolumnist, författare och debattör.

Adam Cwejman
Projektledare på Timbro.

Faramerz Dabhoiwala
Fil dr i historia och fellow, Exeter College, Oxford University.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Niklas Ekdal
Författare.

Rolf Ekéus
Ambassadör.

Jakob Endler
Läkare och skribent i *Läkartidningen*.

Inger Enkvist
Professor i spanska, Lunds universitet.

Kristian Gerner
Professor i historia, Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Joel Halldorf
Fil dr i kyrkohistoria, Uppsala universitet.

Dick Harrison
Professor i historia, Lunds universitet.

Lennart Hast
Journalist.

Olle Häggström
Professor i matematisk statistik, Chalmers tekniska högskola.

Klas-Göran Karlsson
Professor i historia, Lunds universitet.

Henrik Klemetz
Frilansskribent.

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap.

Niels Lynøe
Professor i medicinsk etik, Karolinska institutet.

Lars Lönnroth
Professor emeritus i litteraturvetenskap, Göteborgs universitet.

Bengt Nilsson
Journalist och författare.

Jojje Olsson
Journalist.

William M Reddy
Professor i historia och professor i kulturanthropologi, Duke University.

Bo Rothstein
Professor i statsvetenskap, Göteborgs universitet.

Nima Sanandaji
Vd för tankesmedjan Captus.

Nils-Eric Sandberg
Journalist.

Per Svensson
Senior columnist på *Sydsvenskan*.

Johan Tralau
Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på SACO.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess Magasin*.

Jonatan Wistrand
Läkare.

Hjärnan och universum

Ulf Danielsson menar i *Axess* nr 5 2012 att "Den mänskliga hjärna som vi förväntar oss skall kunna begripa sig på hela universum väger drygt ett kilo och innehåller runt hundra miljarder nervceller. Men detta är ändå inte fler celler än att det i synliga universum finns ungefär lika många galaxer. [...] Detta jättelika kosmos med en historia bakåt på nära 14 miljarder år skall alltså greppas av en liten grå klump som i sin tur är en del av det som den själv försöker att fånga."

Kanske blir ekvationen mer rimlig om man vänder på resonemanget. Varje cell i kroppen innehåller mer än en miljard makromolekyler och är ett universum i sig. Med lika mycket nervceller i hjärnan, ca 100 miljarder [10^{11}], som det finns galaxer i det ofantligt stora universum rymmer vår hjärna förmågor till bland annat medvetande, minnen och utforskande. Nyligen genomfördes en ny prestationsfylld landning av utrustning på planeten Mars efter nio månaders rymdfärd. Hjärnans universum är långtifrån utforskat ännu, till exempel relationen mellan det neurala och det mentala. (Är kanske den mänskliga hjärnan att betrakta som ett hoprullat universum på ett kosmiskt sett ofattbart litet utrymme snarare än som en liten grå klump?)

Tord Bergmark

Och priset går till ...

I Viscontis filmatisering av *Döden i Venedig* var Aschenbach kompositör.

Bland många inkomna rätta svar från vår uppmärksamma och bildade läsekrets har vi dragit en vinnare i förra numrets tävling där det gällde att hitta felen i baksidestexten på Bonniers nyutgåva av *Döden i Venedig*. Priset, den utmärkta, och väl korrekturlästa, utgåvan av *Der Tod in Venedig* utgiven på S Fischer Verlag 1917, går till Anna Virin. Hennes svar lyder: "Gustav von Aschenbach var författare, inte kompositör. Venedig hemsöktes inte av pest, utan av kolera. Tadzio var verkligen inte en vuxen man, han var en tonårspojke. Dessutom tycker jag att det låter fänt att beskriva Lido som en badort nära Venedig." Red.

"Vi måste mota sakrale Olle i grind"

Eric Kaufmanns artikel i *Axess* nr 6 2012 är välskriven – som alltid i *Axess* – och pekar på någonting mycket skrämmande. I *Humanismen som livshållning* skrev Georg Henrik von Wright att en förutsättning för humanismen i modern tappning är vetenskapligt och kritiskt tänkande, som ju svårligen låter sig kombineras med sakralisering. Jag får intrycket att en ödesfråga som vi behöver ta tag i snarligen för våra barns barnbarns och barnbarnsbarns skull är hur vi ska mota denne sakraliserande Olle i grind. Jag har inte sett någon hypotetisk lösning som är möjlig att ställa upp på. Demokrati, mänskliga rättigheter och humanism är ovillkorliga grundstenar i framtidens samhälle, men hur undviker vi sakraliseringens konsekvenser som de skissas i denna artikel utan att kompromissa med grundstenarna?

Lars Wiberg

Sista rondens i relativismdebatten

I *Axess* nr 6 2012 vänder sig Henrik Lundberg mot mina invändningar mot sanningsvärderativismen, det vill säga tesen att all sanning är relativ. Lundberg menar, att "absolutistens" sällan genomskådade trick är att definiera sanning som absolut. Detta förfaringsätt jämförs av Lundberg med Anselms ontologiska gudsbevis, som innebar, att Gud som fullkomligt väsen måste definitionenligt existera, ty bara en existerande Gud kan anses vara fullkomlig. Det kan bevisas, att gudsbeviset är felaktigt, menar Lundberg, och på samma sätt kan man motbevisa icke-relativistens sanningsbegrepp. Men kan man inte säga, att det ontologiska gudsbeviset var en sanning för Anselm, styrd av medeltidens teologiska tänkande som han var, men däremot falsk för oss som lever i matematikens och naturvetenskapens epok? Jo, detta skulle vara relativistens ståndpunkt, men det visar ju bara hur orimlig sanningsvärderativismen är.

Lundberg polemiserar mot vad han kallar för "absolutismen", som skulle innebära, att man definierar sanning som absolut sanning. Jag tvivlar på att det finns någon som omfattar denna ståndpunkt. Det skulle innebära, att man påstår, att det bara finns absoluta sanningar. Vem har någonsin påstått det? Att en överväldigande del av de påstående, som vi betraktar som sanna är kontingenta, lokala, historiskt situerade etcetera torde vara helt okontroversiellt. Att all empirisk kunskap på något sätt är behäftad med osäkerhet är troligen en viktig orsak till vissa typer av relativistiskt tänkande, och det är meningslöst att förneka, att vissa begränsade former av relativism kan ges en plausibel utformning. Troligen har man ibland också begått ett elementärt logiskt misstag: man förväxlar begreppen sanning och mänsklig kunskap, ett epistemiskt begrepp. Att många former av mänsklig kunskap är behäftade med osäkerhet är dock inget argument för att det inte skulle finnas universella objektiva sanningar.

Claes-Magnus Hugoh, filosof och frilansskribent

SYRIEN

Bara Iran kan rädda regimen

Inbördeskriget i Syrien tvingar regionala och globala aktörer att ompröva sina strategier. Att islamisterna i Teheran backar upp det sekulära styret i Damaskus är ett tecken i tiden, skriver **Rolf Ekéus**.

IRONISKT NOG förefaller det endast vara en islamistisk stat, nämligen shiastyrda Iran, som skulle kunna rädda och bevara den sekulära ordningen i Syrien. Iran blev efter den islamistiska revolutionen år 1979 och det följande åttaåriga kriget mot Saddam Hussein praktiskt taget helt isolerat mot arabvärlden. Men med hänvisning till Egyptens och Jordaniens tidigare fredsavtal med Israel, kunde Iran ta tillfället i akt att etablera sig som ledande kritiker av den israeliska ockupationen av Palestina. Man finansierade och beväpnade den shiamuslimska Hizbollrörelsen och dess återkommande angrepp mot israeliskt territorium. På så sätt kunde Iran skaffa sig ett direkt inflytande i Libanon och därtill stödja Syrien och dess lågintensiva konfrontation med Israel om den israeliska ockupationen av det syrisk territoriet på Golan-höjderna.

Genom att Syrienkonflikten får alltmer karaktär av en sektaristisk konfrontation mellan landets upproriska majoritet av sunnimuslimer och al-Assadklanens minoritet av alawiter, stödda främst av kristna och druser, så har de regionala krafterna tenderat att gruppera sig efter det interna mönstret. För Iran har det alltså blivit förenligt med sina vitala intressen att stödja regimen i Damaskus.

Ändrasidan får de upproriska, Friasyrisk armén, inte ett enbart politiskt utan också ett operativt stöd av sunni-islamismens ledande land, Saudiarabien, samt av Qatar och, mer försiktigt, av andra stater vid Persiska viken, som alla hyser farhågor för Irans möjliga ambitioner att politiskt expandera

i Persiska viken-området. Genom det saudiska engagemanget kommer ultrakonservativa sunnimuslimer, salafister, som är lierade med de sunnipuristiska och antivästliga saudibaserade wahhabiterna att bli engagerade, inte enbart i Syrien utan alltmer märkbart även i Libanon.

På oppositionens sida finns ett högprofilerat Saudiarabien och Qatar samt ett lågprofilerat Jordanien och Turkiet som bevakar sina långsiktiga intressen.

DET VORE fel att tro att den sekulära modell som präglade Irak under Saddam Hussein och Syrien under al-Assadregimen, innebar en ömsesidig samverkan i regionen. Tvärtom rådde djupa motsättningar mellan de två Baathpartierna. Sålunda anslöt sig Syrien 1991 till den USA-ledda koalitionen för befrielse av Kuwait från den irakiska ockupationen. Förutsättningar för förbättrade relationer uppstod som en konsekvens av att den amerikanska ockupationsmakten efter Irakkriget 2003 genomdrev en upplösning av Baathpartiet (och den irakiska armén). Den sekulära staten Irak, som existerade under Saddam Husseins ledning, förvandlades i ett slag till ett land för sektaristiska motsättningar när landets shiamajoritet genom allmänna val och politisk och social mobilisering kunde trycka tillbaka de krafter som under Saddam Hussein hade styrt landet.

Detta innebär ett strategiskt skifte i regionens maktförhållanden. Irak, som utgjort något av en arabisk front mot det iranska väldet i Persiska viken och annorstädes i Mellersta Östern, kan nu sympatisera med Iran och dess oro för konsekvenserna av det sunnimuslimska upproret mot den alawitiska regimen i Syrien. Om Teheran har anledning att befara ett minskat regionalt inflytande på grund av att den syris-

Afrikas religiösa konflikter

12 Bengt Nilsson om ökade motsättningar mellan kristna och muslimer

När glastaket sprängs

15 Nima Sanandaji ser att allt fler kvinnor tjänar mer än männen

Ett billigare försvar

16 Nils-Eric Sandberg granskar försvarsbudgeten

Krönika

18 Nick Cohen ifrågasätter ärligheten i den skotska nationaliströrelsen

Notiser

19 Politiska varumärken, Kubakrisen och pressgrannar

Rebeller tar en paus.

FOTO: SCOTT PETERSON/GETTY IMAGES

ka regimen försvagats, kan den nu alltså räknas med att något kompenseras av ett shiakontrollerat Irak, som politiskt alltmer närmar sig Iran och som inte i något avseende kan förväntas stödja den syriska oppositionen eller någon av fraktionerna inom Fria syriska armén.

TURKIET VARS DIPLOMATI under de senaste åren gått ut på att stärka sitt inflytande i den traditionella osmanska världen genom att skapa ett harmoniskt förhållande till alla sina grannar och då i synnerhet den historiska rivalen i regionen, Iran, har med revolten i Syrien tvingats att acceptera att denna politik saknar förutsättningar för att

kunna realiseras. I detta nya läge måste Turkiet främst skydda sina gränser, hantera inflödet av flyktingar från våldets Syrien och, kanske främst, förhindra att dess alltid traumatiska kurdiska problem får nya dimensioner genom utvecklingen i den kurdiska delen av Syrien. Som en konsekvens av att Turkiet tenderar att stödja den syriska oppositionen har dess förhållande till Iran snabbt försämrats.

OM DEN REGIONALA situationen kan man förklat säga att på den bräckliga syriska alawitregimens sida står Iran och ett tvekan- de Irak samt i Libanon, Hizbollahrörelsen. På oppositionens sida finns ett högprofile-

rat Saudiarabien och Qatar samt ett lågprofilerat Jordanien och Turkiet som bevakar sina komplexa och långsiktiga intressen. Alla de tre ledande stormakterna, USA, Ryssland och Kina, tvingas av Syrienkonflikten att definiera sina strategier och måste, genom att Syrienfrågan förs till FN:s säkerhetsråd, ge offentligt uttryck för sina positioner.

Det är helt klart att Syrienkonflikten inte kommer att leda till att Kina modifierar sin politik av nära, långsiktiga och privilegierade relationer med Iran. Så länge Iran ser sina förbindelser med den nuvarande syriska ledningen som vitala kommer Kina inte att ändra sin Syrienpolitik och kommer att »

i FN blockera hårda sanktioner mot Syrien. Traditionellt är regimen i Peking en motståndare till FN-beslut som har ett drag av inblandning i en stats inre angelägenheter. Till detta kommer att Kina liksom Ryssland upplevde att säkerhetsrådets resolution om skydd för civilbefolkningen i Libyen förra året, av västmakterna övertolkades till att möjliggöra direkt militära operationer. Man vill inte se ett uppreparande i Syrien.

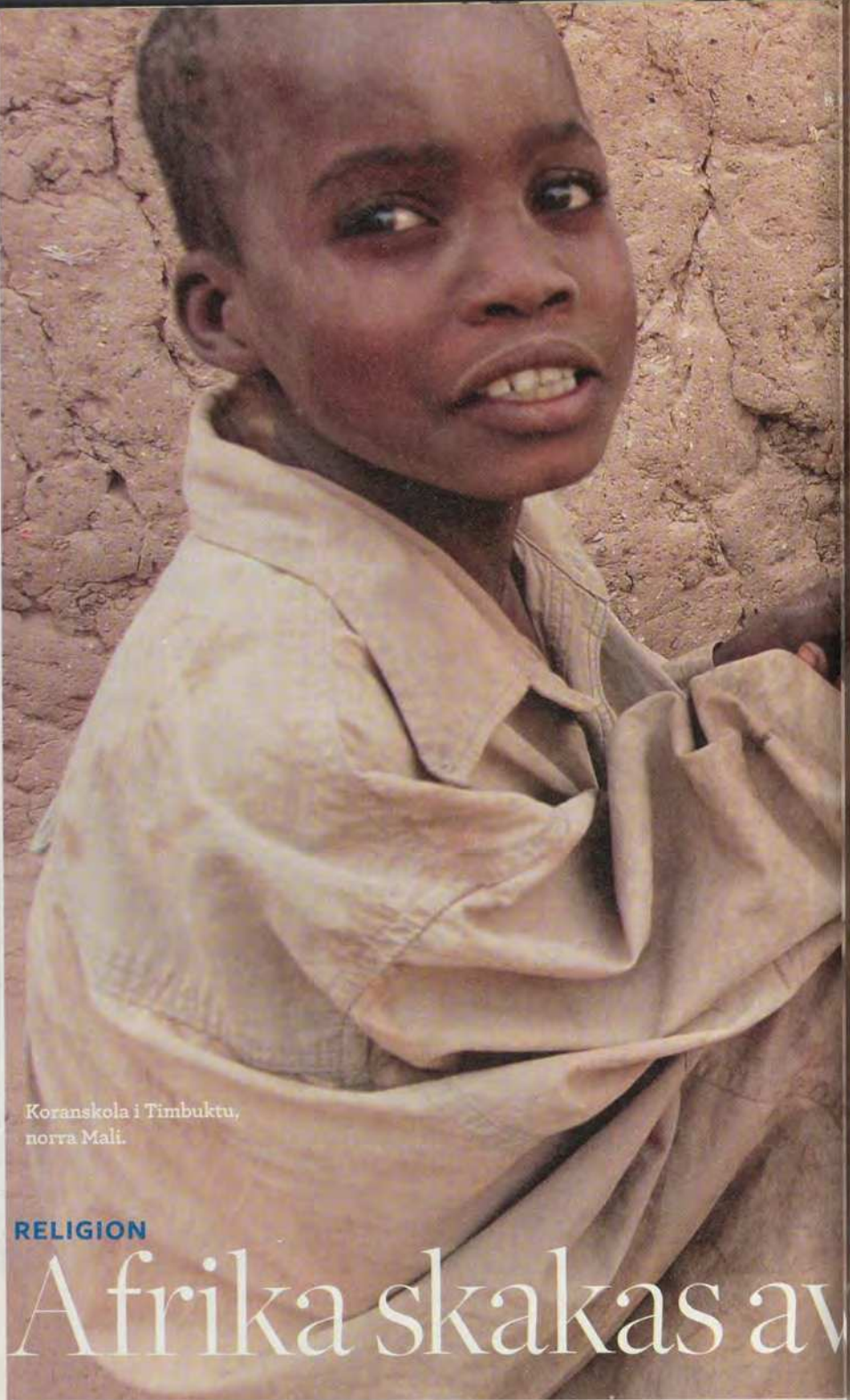
Ryssland har traditionellt haft nära förbindelser ekonomiskt, politiskt och militärt med al-Assadregimen. Man fortsätter med ett begränsat stöd till Syrien med vapen och annan militär materiel. Till detta kommer att Ryssland i sin periferi (Nordkaukasus) liksom i de tidigare Sovjetrepublikerna i Centralasien med bekymmer noterar ett ökat islamistiskt inflytande, med tydlig anknytning till wahhabitiska saudibaserade grupperingar och idéer. Iran blir en naturlig partner när det gäller att bromsa vad Moskva betraktar som en framträngande sunni-muslimsk extremism.

USA TAR STARKT avstånd från den syriska regeringens våldsanvändning och söker i FN:s säkerhetsråd att få till stånd entydiga fördömanden och ett kraftfullt sanktionssystem. Man samverkar med Arabförbundet i dess Syrienkritiska ställningstaganden och sympatiserar med sin allierade Saudiarabiens politik i konflikten. Washington ser dock också med oro tendenser till ett växande inflytande i den syriska oppositionen för talibanlierade grupper och möjligen också aktörer med anknytning till al-Qaida. Detta kan förklara president Obamas återhållsamhet med aktioner som skulle gå längre än till politiska ställningstaganden och underrättelsestöd.

Som president Obama låtit förstå: endast regimen tillgripande av kemiska vapen skulle utgöra *casus belli*. Därtill kommer att USA, efter två tunga krig, Irak och Afghanistan, inte har aptit till ett nytt stort militärt engagemang.

Alla de tre berörda stormakterna kommer sannolikt att utifrån strategiska överväganden bibehålla sina intagna positioner, till dess att utvecklingen i Syrien radikalt ändrar förutsättningarna. Våldet och de lidanden som nu drabbar Syriens befolkning utgör en moralisk utmaning för den internationella gemenskapen, där skyldigheten att skydda har blivit något av en princip efter tragedierna på 1990-talet i Bosnien, Kosovo och Rwanda. Men samtidigt kan man idag se hur politiska och strategiska intressen tenderar att ges prioritet på den internationella scenen. Syrien ser ut att bli ett dystert kapitel i den samtida historien. ✻

FOTO: BENGT NILSSON

Koranskola i Timbuktu, norra Mali.

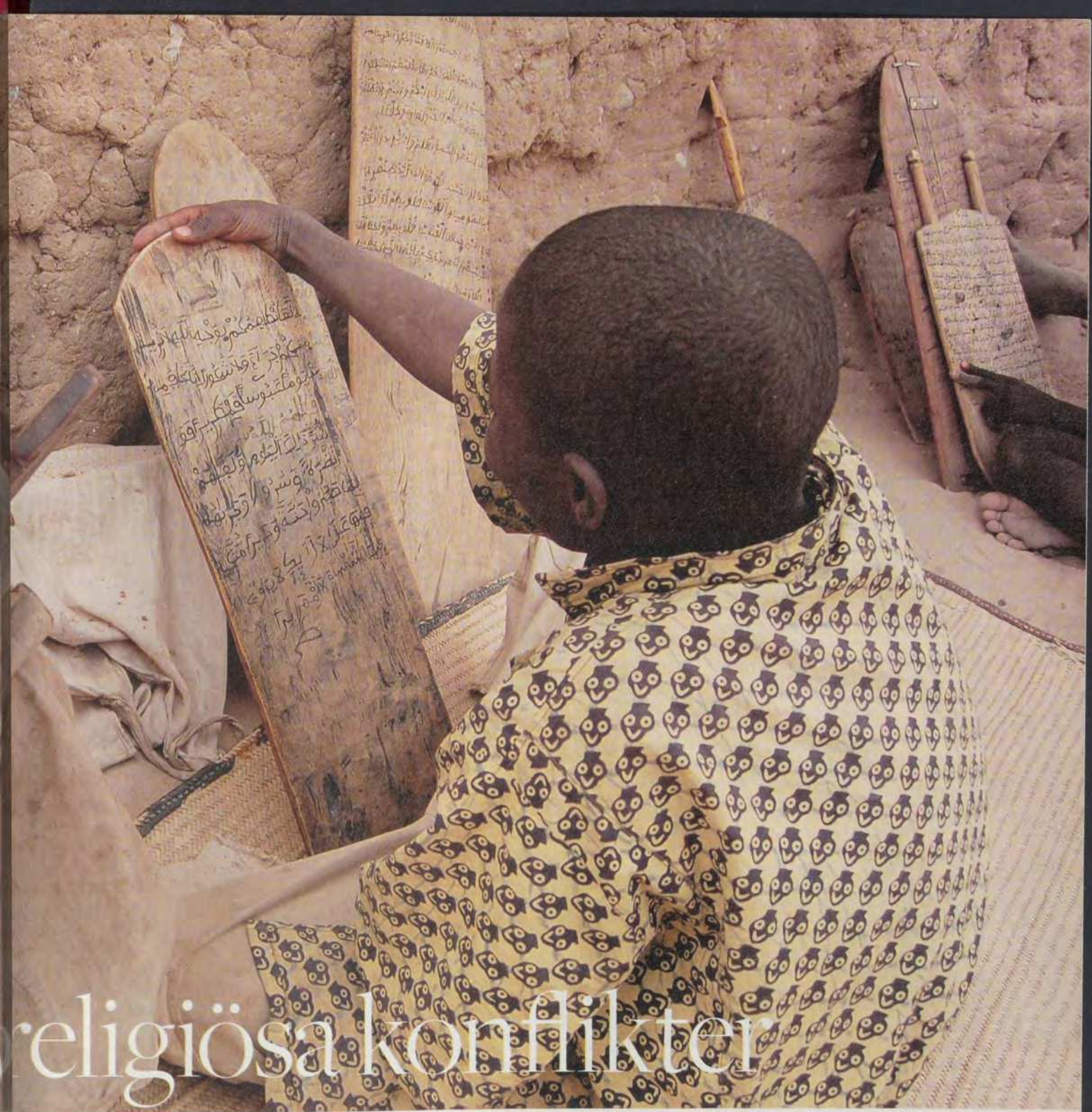
RELIGION

Afrika skakas av

Spänningarna mellan kristna och muslimer ökar i Afrika. På allt fler ställen leder polariseringen mellan de två religionerna till våld och terror, skriver **Bengt Nilsson**.

I DECEMBER 1999 befann jag mig på vandring med en grupp gerillasoldater från Sudan People's Liberation Army, SPLA, i de otillgängliga Nubabergen i Sudan. Området var belägrat av den sudanesiska regeringsarmén sedan lång tid, invånarna var nästan helt avskurna från omvärlden. En kväll nådde vi en liten by med muslimsk befolkning. Jag fick mig tilldelad en hydda och somna-

de tidigt, utmattad. Jag vaknade mitt i natten och trodde att jag drömde. Jag hörde biografljud. Amerikansk dialog, dramatisk bakgrundsmusik. Jag gick ut i den svarta natten och såg ljuset från en filmduk en bit bort. Där, vid en generator driven projektor, satt byns hela befolkning och tittade på en Hollywoodproducerad spelfilm om Jesuliv. Några kristna missionärer under led-

religiösa konflikter

ning av en sydafrikansk före detta legosoldat stod för arrangemanget. Jag fick senare veta att missionärerna också hade försett byn med en uppsättning biblar på det lokala språket.

EN VECKA TIDIGARE hade jag besökt staden Lokichoggio i norra Kenya, bas för FN:s nödhjälpsoperation Lifeline Sudan. Lokichoggio vimlade av hjälporganisationer, de flesta med en distinkt högerkristen profil. De lystrade till namn som Faith in Action, Safe Harbor, Voice of the Martyrs och Samaritans Purse. De blandade frälsning med nödhjälp. I deras förråd fann jag tusen-

tals biblar översatta till språken nuer, dinka och arabiska.

Evangelisterna hade väldiga resurser och mäktiga förgrundsfigurer. Den öppet militanta Frontline Fellowship stöddes av kapitalstarka sydafrikanska intressenter. De predikade vad de kallade för "korsfararnas utmaning" i Sudan, och prydde sin hemsida med bilder på Rikard Lejonhjärta.

Samaritans Purse leds av Franklin Graham, son till den kände amerikanske pastorn Billy Graham. Franklin Graham rör sig i toppskiktet bland amerikanska politiker och lobbyister. Han ledde bönen när George W Bush svors in som president 2001. När

Barack Obama i våras gav sitt godkännande till homoäktenskap sa Franklin Graham att det var som att knyta näven mot Gud. Graham har uttryckt tvivel på att Obama är kristen och antytt att han är kryptomuslim.

Inbördeskriget i Sudan, som startade 1983, och avslutades 2005 öppnade upp tidigare helt oanade möjligheter för kristna frälsarrörelser. John Garang, ledare för gerillan SPLA, såg tidigt de utländska kristna samfunden som viktiga allierade i den militära kampen. Före kriget fanns det en mängd livaktiga kyrkor i södern men när konflikten bröt ut 1983 isolerades de från omvärlden. SPLA skapade då Nya Sudans »

kristna råd, New Sudan Council of Churches, NSCC, som snabbt utvecklades till samarbetspartner för västerländska kristna organisationer. John Garang kallade NSCC för (gerilla-) "rörelsens andliga gren".

Det var ett genidrag. Genom det nära samarbetet med kristna kyrkor utomlands fick SPLA legitimitet. En kvalitetsssäkring, med modernt språkbruk. Även svenska kristna samfund ingick i samma nätverk som NSCC och kom därför att stödja SPLA-gerillan som stundtals gjorde sig skyldig till fruktansvärda övergrepp på civila.

SPLA:S MOTSTÅNDARE, regeringen i Khartoum, hade en klart islamistisk profil. Ansvarig för den var Hassan Turabi, Afrikas

nare presenterades han som inofficiell ledare för den islamistiska motståndsrörelsen Justice and Equality Movement i Darfur.

President Bill Clinton hade inledningsvis ingen egen politik gentemot Sudan utan betraktade landet i ett gammaldags kallakrigsperspektiv. Detta förändrades abrupt 1998 när de amerikanska ambassaderna i Nairobi och Dar-es-Salaam sprängdes av al-Qaida. Usama bin Ladin hade enligt underrättelseuppgifter planlagt bombdåden medan han bodde i Sudan och Clintons svar på bombningarna blev en attack mot ett påstått militärt mål i Khartoum.

När sedan 11 september-attackerna 2001 inföll förändrades allt. Att stoppa islamismen blev det övergripande målet för ameri-

ett sammanhållet *New Sudan*, fritt från rasism och religiös chauvinism. Men det konceptet låg inte i de högerkristna utländska sponsornas intresse. De ville att Sudan skulle delas, i en muslimsk och en kristen del. Och så blev det.

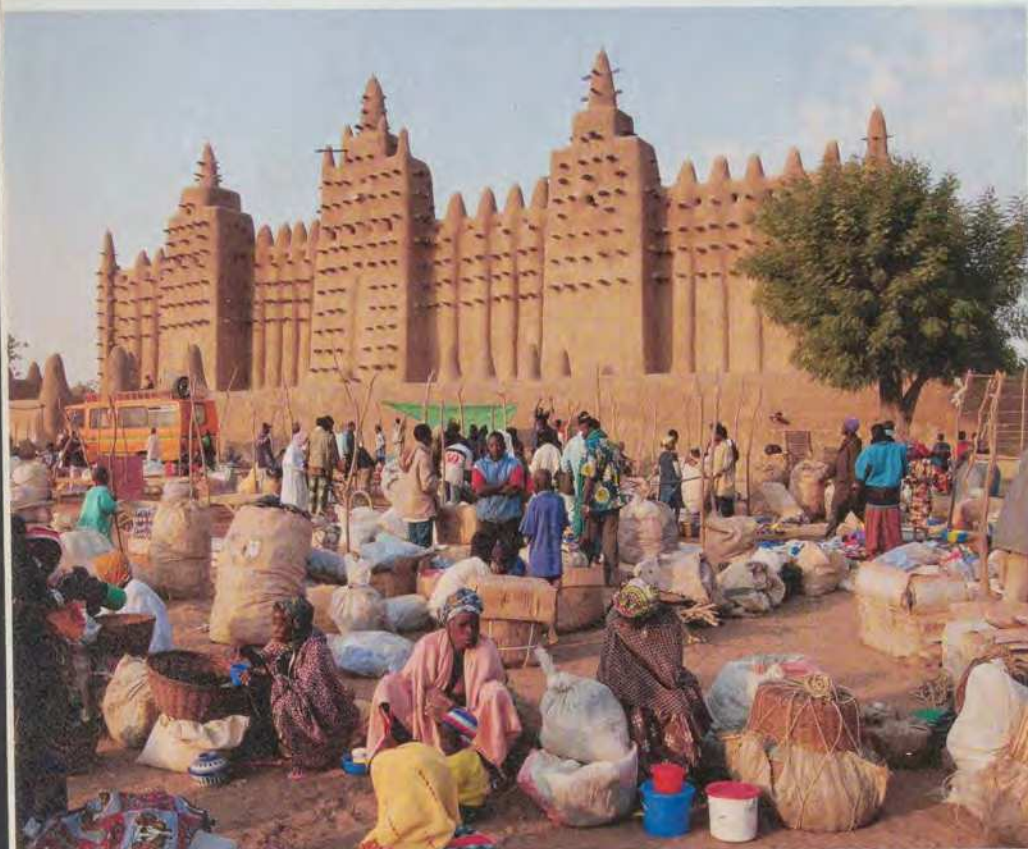
GUDDYRKAN HÅLLER Afrika i ett mycket starkare grepp än vad européer i allmänhet kan föreställa sig. Afrikanska ateister förekommer knappt. Människor bekänner sig till islam eller kristendom och gärna till det som betraktas som sekter. I exempelvis Sudan är sufi den dominerande muslimska inriktningen. Saudiarabien sponsrar moskébyggen i en mängd länder och sprider på så vis sin extrema salafistiska variant av islam. Kristna i Afrika bekänner sig gärna till Pingstkyrkan, Sjundedagsadventisterna och andra mer eller mindre messianska väckelserörelser. Man kan skönja en polarisering i relationen mellan de båda dominerande religionerna.

Tydligast syns detta i Sahelregionen, alltså det bälte från väst till öst tvärsöver Afrika där Sahara möter savannlandskapet. De flesta av de länder som ligger där lider av samma slags interna motsättningar mellan muslimer och kristna. I Sudan utmynnade det i en delning av landet och mycket talar för att samma sak kan hända i andra länder. Nigeria är det mest illavarslande exemplet.

De kristna är i majoritet i Nigeria men enligt demografiska prognoser kommer islam att bli den dominerande religionen år 2030. Sedan ett tiotal år tillbaka terroriseras kristna i den norra delen av landet av en islamistisk rebellgrupp vid namn Boko Haram. Under det första halvåret 2012 mördade gruppen 600 civila kristna nigerianer. Mycket tyder på att syftet med terrorn är att skapa politisk grogrund för en delning av jättelandet Nigeria i en muslimsk och en kristen del.

Mali är sedan i våras i praktiken delat. I årtionden har militanta tuaregnomader i norr krävt självstyre och när Libyen kollapsade strömmade vapen och villiga jihadister in i norra Mali. Regeringsarmén retirerade och idag har vi en situation där även de militanta tuaregerna har marginaliserats och makten istället ligger hos islamistgruppen Ansar Dine som anses stå al-Qaida i Västafrika nära. Timbuktu är inofficiell huvudstad och Malis regering tycks stå handfallen inför detta *fait accompli*.

I Tchad har det i årtionden rått permanent spänning mellan det muslimska norr och det ickemuslimska söder. Före sitt fränfälle gjorde Libyens ledare Khadafi sitt yttersta för att destabilisera Tchad och exportera sin arabiska överhetspolitik dit. Sudans delning kan mycket väl få en dominoeffekt i hela Sahelområdet. Konflikten hårdnar alltså, demografiska fakta talar till islams fördel. Inget tyder på att militanta kristna stillatigande kommer att acceptera det. ✨

Lermoskén i Djenné, Mali, vars gravmonument attackerats av islamister.

mest kände och karismatiska islamist. Jag träffade honom i hans hem i Khartoum januari 2000 när han fallit i onåd hos president Bashir. (Han fängslades strax efter mitt besök.) Turabi var huvudansvarig för införandet av muslimska sharialagar 1983, vilket bidrog till att utlösa inbördeskriget samma år. När jag frågade honom om det skrattade han bara och viftade bort det. På sin näst intill perfekta Oxfordengelska förklarade han att frågan om sharialagar var "missförstådd" i västvärlden. Påbudet att tjuvar ska amputeras och att otrogna kvinnors kastenastill döds "måste ses i sitt sammanhang", upplyste han och log ålskvärt. Han var 68 år och sade att han hade dragit sig tillbaka från politiken. Men några år se-

kansk politik i hela Afrika. Sudans grannländer Etiopien, Kenya och Uganda fick kraftigt uppgraderade befogenheter i kampen mot terrorismen, och de utländska kristna organisationerna i södra Sudan erhöll plötsligt en nyckelroll i denna kamp. Inom den amerikanska administrationen insåg allt fler att ett självständigt södra Sudan skulle kunna bli ett mäktigt bålverk mot islamismen i nordöstra Afrika och en trogen amerikansk partner i regionen. De kristna aktivisterna utvecklade en stark röst i USA:s kongress och lyckades hålla Sudan högt på den amerikanska utrikesagendan.

Förra året fick Sydsudan sin självständighet, vilket ursprungligen inte alls var gerillaledaren John Garangs önskan. Han ville ha

SOCIOLOGI

När glastaket sprängs

På väg mot toppen.

FOTO: MARK LEIBOWITZ

När fler kvinnor än män är högutbildade och höginkomsttagare får det konsekvenser för demografi och familjeförhållanden, skriver **Nima Sanandaji**.

KVINNORS ÖKADE framsteg inom politik, forskning och näringsliv styrs av globala samhällstrender. En av de tydligaste är att världen har blivit alltmer urbaniserad. Storstäderna erbjuder attraktiva serviceutbud och många arbetstillfällen inom växande tjänstenärings.

Framförallt unga kvinnor har en tydlig preferens för urbana miljöer. Däri ligger förklaringen till varför singelmarknaderna i storstäder tenderar att gynna männen. Å andra sidan uppstår en brist på singelkvinnor i landsbygden, vilket förklarar varför det är vanligt att män som bor där försöker hitta partners utomlands.

Män har en tydlig fördel på arbetsmarknaden, nämligen fler arbetade timmar i genomsnitt. Men det blir allt vanligare att unga kvinnor i storstäderna också tar igen detta försprång. Storstadskvinnorna skaffar nämligen ofta barn sent och hinner därmed satsa på både utbildning och karriär. Kombinationen att först studera och därefter arbeta många timmar i privat sektor har visat sig vara ett framgångsrecept. På senare tid har unga heltidsarbetande kvinnor i amerikanska storstäder inte bara kommit ikapp männen i inkomst, utan rentav gått om dem. Andrew Beveridge, forskare i demografi vid Queens College i New York, blev för några år sedan världskänd när han jämförde medianinkomsten för heltidsarbetande män och kvinnor i åldrarna 21–30 år.

ÅR 1970 TJÄNADE de unga kvinnorna i New York i snitt 19 procent mindre än männen. Hela löneskillnaden hade dock försvunnit år 2000. Fem år senare var skillnaden åter synlig, denna gång till kvinnornas fördel.

Nu tjänade de unga kvinnorna 17 procent mer än de unga männen. I genomsnitt var kvinnornas medianinkomst 5 000 dollar högre per år än männens. Trenden hade dessutom spridit sig upp i åldrarna. Heltidsarbetande kvinnor mellan 31 och 40 år tjänade inte mer än, men dock lika mycket, som männen.

>>

Utvecklingen är inte unik för New York, utan präglar överlag amerikanska storstäder. Framförallt för kvinnor som satsar på karriär före familj är utsikterna goda. En studie har nyligen jämfört inkomsterna för ensamstående kvinnor utan barn i åldrarna 22–30 med motsvarande grupp av män. Det framkom att unga kvinnor tjänade mer än unga män i 147 av USA:s 150 största städer.

Den största skillnaden fanns i Atlanta, där kvinnornas inkomster var 21 procent högre än männens. Intressant nog tycks en liknande trend vara på väg i Sverige. Om trenden sedan 1990 håller i sig kommer heltidsarbetande kvinnor mellan 20 och 29 år i Stockholms län att ha samma medianinkomst som männen år 2021. I resten av landet kommer glastaken att spräckas 2035 med bibehållen trend.

HÖGPRESTERANDE MÄN belönas inte bara med pengar och hög status, utan också med sexuell attraktionskraft. För kvinnor medför inte karriärf framgångar samma fördelar.

I en artikel i *Time* som publicerades strax före sommaren berättade författaren Liza Mundy om hur karriärf framgångar hos kvinnor rentav kan skrämja bort män. Mundy exemplifierade med en ung läkare som försökte undvika detta genom att berätta för männen att hon "arbetade vid sjukhuset och tog hand om patienter". Därmed kunde hon ge ett första intryck av att snarast vara sjuksköterska. Nyligen frågade jag själv en ung riksdagsledamot hur hon skulle hantera samma situation på singelmarknaden. Svaret blev att hon skulle säga att hon "jobbade med politik".

De anekdotiska exemplen motsäger inte att många män kan finna kvinnliga läkare attraktiva på grund av deras framgångar. Samtidigt är det svårt att tänka sig att manliga läkare eller riksdagsledamöter skulle tona ned sina framsteg, snarare än framhäva dem, för att framstå som mer attraktiva.

En fråga som har undersökts av den amerikanska forskaren Fhionna Moore och hennes kolleger är vilka preferenser som karriärkvinnorna själva har vid val av partner. Studier har tidigare visat, som man kan ha misstänkt, att män går mer på utseende medan kvinnor i större utsträckning värderar hög och trygg inkomst. Kan vi därmed förvänta oss att kvinnor som själva tjänar bra utvecklar sexuella urval som är mer lika männens?

Forskarna finner att preferensen för materiell trygghet hos partnern är lägre bland kvinnor som gör framgångsrik karriär. Likaså ställs högre krav på att männen ser bra ut. Forskarna hade även förväntat sig att karriärkvinnorna skulle bryta mot mönstret där kvinnor föredrar något äld-

re män. I själva verket fann de att karriärkvinnorna tenderade att dras till ännu äldre män.

Hur ser det hela då ut i jämställda Sverige? En djupgående svensk studie har undersökt familjebildningen för födda mellan åren 1945 och 1962.

En central fråga var hur stor andel som var barnlösa vid 45 års ålder. Mycket riktigt visade det sig att icke-akademiska kvinnor mer sällan än akademiska kvinnor var barnlösa. Bland de kvinnor som föddes 1945 var drygt 20 procent av dem som läst prestigeutbildningar barnlösa vid 45 års ålder, jämfört med strax över 10 procent bland icke-akademiker.

Genom åren har skillnaderna krympt. Högutbildade kvinnor har fått lättare att kombinera barn och familj. Tänkbara förklaringar kan vara ökad tillgång till offentlig barnomsorg och mer jämställda makar. Bland män är högutbildade den grupp som har lägst andel barnlösa. Intressant nog har andelen barnlösa ökat på senare tid hos svenska män i allmänhet, men inte bland de högutbildade.

NÄR VI TITTAR på relationen mellan karriär, familj och barn är det förstås viktigt att beakta samhällsattityder liksom samhällsinstitutioner som förskola och föräldrapeng. Diskussionen går att rikta in mot olika politiska frågor. Exempelvis kan man argumentera för att de långa genomströmningstider som råder i svenska högskolor leder till att många tar examen först när de börjar närma sig 30-årsåldern. Inte mycket tid kvarstår därefter för att både komma igång med karriären och skaffa barn. Framförallt drabbas kvinnor, eftersom de ännu (trots modern medicin) har kortare tid på sig för att hinna skaffa egna biologiska barn än vad män har.

Det är också intressant att fråga sig hur mycket av sambanden mellan familjebildning och karriär som bottnar i biologi och hur mycket som beror på kultur. Skulle det röra sig om kulturella skillnader bör vi förvänta oss tydliga förändringar framöver. Kommer karriärkvinnor att framstå som alltmer attraktiva, i takt med att männen vänjer sig vid att kvinnor når toppositioner i högre grad än idag?

Kommer karriärkvinnorna att ändra sina preferenser, så att de liksom karriärmännen i större utsträckning väljer partner med lägre status på arbetsmarknaden, vilka kan tänka sig att ta huvudansvaret för hushållet?

De frågorna kan bara tiden svara på. Skulle förändringarna verkligen inträffa kan vi kanske snart se en situation där kvinnor, i likhet med männen idag, inte bara drivs av ekonomiska skäl för att göra karriär, utan också för att stärka sin ställning på singelmarknaden. ✨

EKONOMI

Försvaret har blivit billigare

Genom att värnplikten försvunnit har de samhälls-ekonomiska kostnaderna för försvaret minskat dramatiskt. Men det verkar varken ÖB eller regeringen förstå, skriver **Nils-Eric Sandberg**.

FÖRSVARSKOSTNADERNA har alltid i den politiska debatten diskuterats i statsfinansiella termer. Begripligt nog – budgeten görs ju upp i sådana termer. Försvarskostnaderna blir därmed definitionsmässigt lika med vad försvaret kostar i utgifter över statsbudgeten – det vill säga materiel, löner, uniformer. De flesta regementen är nedlagda; snart finns bara Frälsningsarmén kvar.

Dagens debatt förs i samma termer. Regeringen vill ha oförändrad budget, statsfinansiellt, oavsett vad en uppgraderad version av Jas kan kosta. ÖB klagar över att pengarna inte räcker till och antyder att vi kanske måste lägga ned en försvarsgren. En intressant information till Ryssland som får veta att en framtida invasionsflotta kommer att bekämpas av den svenska tullen.

Huvudproblemet är att den statsfinansiella försvarsbudgeten inte har återspeglat den samhällsekonomiska försvarskostnaden. Det är skillnaden mellan dessa kostnadsbegrepp som totalt desinformerar försvarsdebatten. Den samhällsekonomiska kostnaden handlar inte om vad som ligger i budgeten, utan om hur mycket försvaret tar av samhällets totala resurser.

ANALOGT KAN VI SE på skatten på företagande, bland annat dubbelbeskattningen av aktieutdelning, och kombinationen av löneskatt och inkomstskatt på företagare, sammanlagt 73 procent på vinst. En radikal sänkning av skatten på företagande skulle reducera statsintäkterna något, initialt. Men eftersom företagande skulle bli mer lönsamt, och ge en potentiell vinst som kan väga upp en potentiell förlust, skulle sannolikt företaget öka. Därmed skulle den

Decimerad trupp?

FOTO: ROLF HÖJER/SCANPIX

samhällsekonomiska vinsten öka, i termer av totala inkomster och tillväxt.

UNDER MYCKET lång tid har vi haft ett värnpliktsförsvaret. Bortåt 40 000 ungdomar, grovt räknat, har tjänstgjort i försvaret i nästan ett år. Den statsfinansiella kostnaden för dem var låg – det handlade om mat och uniformer, en liten dagpenning, lite ammunition. Samhällsekoniskt var detta felräkningspengar. Den samhällsekonomiska kostnaden var till stor del produktionsbortfallet – det vill säga värdet av den produktion de värnpliktiga kunde presterat om de inte befunnit sig i försvarsutbildning.

Enligt en vanlig föreställning är det nya yrkesförsvaret dyrare än värnplikten, eftersom yrkessoldaterna har lön – låt vara bara 16 000 kr i månaden. Här ligger ett grovt räknepfel. Lönen för yrkessoldaterna ska spegla produktionsbortfallet. Den är i denna mening alltför låg – förmodligen också alltför

låg för att försvaret ska få den kapacitet det behöver.

Nu är värnplikten borta. Produktionsbortfallet har minskat från ca 40 000 till de enligt budgetpropositionen 826 personer som ligger i försvarsutbildning. Alltså har den samhällsekonomiska kostnaden för försvaret minskat dramatiskt det senaste året. Jag menar att det är allvarligt att de som planerar och beslutar om försvaret uppenbarligen inte förstått detta.

ÖB Sverker Göransson besökte sin gamla hemstad Kristianstad i höstas och höll ett anförande. Jag tog upp en diskussion med honom och försökte klargöra skillnaden mellan statsfinansiell och samhällsekonisk kostnad. Jag tror inte att han förstod mitt resonemang.

Försvarsledningens och departementets oförmåga att uppfatta och hantera denna kostnadsdifferens kan leda till att vi helt i onödan drar ned på försvaret – som är

samhällets försäkringspremie. Och redan i statsfinansiella termer har försvarskostnaderna sjunkit, som andel av BNP. Beräkningar på vår budgetens BNP-siffror visar att försvarets andel av BNP nu är nere på 1,28 procent, ungefär hälften av de senare decenniernas andel.

Den samhällsekonomiska försvarskostnaden har fallit än mer. För att beslutsfattarna i försvarsledningen och departementet ska få en korrekt uppfattning om vad försvaret faktiskt kostar måste de göra upp en försvarsbudget i samhällsekoniska termer. Men eftersom besluten och kommentarerna förs helt utifrån ett statsfinansiellt perspektiv får vi en avintellektualisering av försvarsdebatten.

Vi står kanske inför en neddragning av försvaret. Oavsett om den är säkerhetspolitiskt motiverad, eller ej, vore det synd om den ska genomföras för att försvarsledningen inte lärt sig räkna. ✎

Skotsk nationalism på villovägar

Louisianamuseet har en fantastisk utställning som, genom att undersöka den bästa moderna nordiska arkitekturen, förklarar vad de skandinaviska länderna har gemensamt. Den visar övertygande att ett gemensamt engagemang i välfärdsstaten förenar de bästa och mest uppfinningsrika nordiska arkitekterna.

Hur påhittiga curatorerna än är när det gäller att finna kopplingar mellan olika nationer ser de ingen förbindelse som sträcker sig över Nordsjön, så att Skottland kunde vara ett skandinaviskt land. Men det är vad som påstås av Skotska nationalpartiet (SNP) när man nu förbereder sig inför en folkomröstning i frågan om Skottland ska bryta sig ut ur Storbritannien. Alex Salmond, partiets karismatiske ledare, har manat skottarna att rikta blicken mot Östersjöns folk, istället för söderut mot de föraktade engelsmännen.

Även om jag skyggar för tanken på att bryta upp Storbritannien i mindre och – förutspår jag – fattigare stater, måste jag säga att det en gång i tiden fanns något som talade för de skotska nationalisterna. I likhet med Sverige, Norge, Danmark och Finland är Skottland medlem i EU. EU skänker mindre länder trygghet och förser dem med institutioner som kan göra deras röster hörda i världen. Liksom Norge hade Skottland olja som kunde finansiera en ny stat. Och de vänsterintellektuella tillägger att Skottland, i likhet med de skandinaviska länderna, har ett socialdemokratiskt samförstånd som skulle göra det till en fin och progressiv plats när landet väl befriats från det konservativa Englands bojor.

FRAM TILL FINANSKRISEN 2008 FRAMSTOD det hela som trovärdigt. Nu känns alltihop falskt. Stödet för oberoende har inskränkt sig till ungefär en tredjedel av den skotska väljarkåren, och det är lätt att se varför. Utomstående förstår inte att den brittiska bankkrisen var en skotsk bankkris. De största banker som kollapsade var Royal Bank of Scotland och Bank of Scotland. Salmond trodde att Edinburghs finansbransch i framtiden skulle bli viktigare än Nordsjöns olja, som håller på att sina. Även om Salmond uttryckte sig som en vänsterman, agerade han som en högerman och var mer positiv till avreglering av bankbranschen än sina engelska motsvarigheter.

Nu har hans förhoppningar grusats. Skotska nationalisterna tar inte längre om ett oberoende Skottland som ansluter sig till euron. Varför skulle euroländerna vilja ha en ny stat med ett kraschat banksystem? Om Skottland, eller för den delen resten av Storbritannien, liknar ett skandinaviskt land, så är det inte Sverige eller Norge vi liknar, utan Island.

Stukade av den färska historien säger SNP nu att ett oberoende Skottland skulle behålla det brittiska pundet och den brittiska drottningen och BBC. Huruvida landet skulle bli lidande på att bidden från övriga Storbritannien försvinner är en omtvistad fråga. Min åsikt är att skatteöverföringar från det välmående södra England och oljeintäkter från Skottland tar ut varandra. Även om så är fallet frågar man sig varför nationalisterna alls vill lämna Storbritannien, när de ändå vill behålla så mycket som är brittiskt.

Ingen har ännu ifrågasatt de skotska intellektuella och deras självbedrägeri, men någon borde göra det. Alla nationalistiska intelligenter uppfinnar sin egen historia, och nationalisternas historier om ett vänsterinriktat land förtryckt av de konservativa engelsmännen är inget undantag. Unionen mellan Skottland och England har existerat sedan 1707. Vänsterns kamp under de tre århundradena sedan dess har varit en brittisk kamp, inte skotsk eller engelsk. Efterhand som stödet för oberoende stagnerar börjar intelligentian inse att det inte är någon lätt uppgift att sudda ut 300 år av gemensam erfarenhet. ✱

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

"Jag blev ganska överraskad när jag, just som jag håller på att läsa *Dracula*, fick reda på att det är hundra år sedan Bram Stoker dog. Inte läser om, är jag rädd (det har tagit så här pass långt att komma över en sedan barndomen djupt liggande rädsla för allt som har med vampyrer att göra, vilken sedan utan avbrott övergick till en djupt liggande trötthet inför de flesta vampyrfilmer och tv-program om vampyrer).

Jag tänker inte uttala mig om bokens fördelar (även om jag måste medge att den håller mig vaken om nätterna, så någonting fungerar som det ska), men gestalten Jonathan Harker gav ändå upphov till en reflektion över någonting annat: advokater som beskrivs positivt i litteraturen. Jag misstänker att Harker inte kommer att utvecklas i gynnsam riktning (förstör det nu inte för mig), men i början är han nog så trevlig när han, trots att det står utom allt tvivel att det är en

mycket dålig idé, oförväget beger sig allt djupare in i Transsylvanien. Jag gillar också att han verkar vara genuint intresse-

rad av att samla lokala recept (i vilka alltid paprika förekommer flitigt) för att ta med sig hem till Mina. Jag inser att han inte tillhör de mest begåvade (försiktiga och riskundvikande gestalter fungerar inte så bra i skräcksammanhang: "Gå inte upp på vinden!" "Nej, jag lovar, det verkar helt förfärligt.") Men jag kan inte låta bli att gilla honom.

De flesta advokater är betydligt mindre heroiska, mindre charmiga, mer trista och mer lika mr Tulkinghorn. Vissa är hyggliga, men de är sådana som Horace Rumpole och Atticus Finch. Harker är av mindre glamoröst slag (hans uppdrag i *Draculas* slott är att få några fastighetsdokument undertecknade; klokt nog har han använt sin "Kodak" för att kunna visa greven). [...] Jag är säker på att det existerar fler sympatiska och icke-kriminella advokater i engelsk litteratur, bortsett från dem skapade av sådana som John Grisham och Scott Turow. Men var ska jag leta?"

David Horspool bloggar
i Times Literary Supplement.

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Politiker som varumärken

Den brittiske mediasociologen Aeron Davis pekar i boken *Political Communication and Social Theory* på att politiska partier börjar se sig som varumärken och politiker som kändisar. Politiker erhåller därför, understödda av mediernas intresse för kändisar och personjournalistik, delvis sin status genom hur medborgarna/konsumenterna uppfattar dem. Detta fenomen kallar Davis, inspirerad av Pierre Bourdieus teorier, för "mediekapital".

Politiker måste enligt Davis kunna skaffa sig symboliskt och socialt kapital både inom partierna, bland mellanhänder som medier och bland vanliga medborgare. Politikern måste kunna vara familjär och statsmannamässig men också förstå hur dessa egenskaper framställs i medierna. Problemet är att politiker måste agera inom två sfärer: dels den för politiska institutioner och processer, dels den för det publika och populära. Samtidigt måste han eller hon ta hänsyn till att politiker och allmänhet inte konsumerar samma typ av medier.

Vad får det då för konsekvenser att politiker alltmer försöker skaffa sig mediekapital?

Davis har tre hypoteser. För det första menar han att journalistikaren har en styrkeposition i förhållande till det politiska fältet i och med att mediekapital värderas så högt bland politiker. För det andra är mediekapital en svårhanterlig kapitalform. Att hamna i nyhetsflödet kan bli ett mål i sig själv, vilket i sin tur

Alliansen vårdar varumärket.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/SCANPIX

kan få förödande konsekvenser. Allteftersom politiker försöker skaffa sig mediekapital riskerar de att styras av medielogik och frestas då att anpassa både personlighet och politik efter den. Men en politiker med litet politiskt kapital som överexponerar sig eller som förekommer i medier med liten betydelse inom det politiska fältet, kan å andra sidan sätta stopp för sin egen karriär.

För det tredje kan politiska aktörer nå en kritisk punkt när deras förmåga att samla

på sig mediekapital långt överskrider deras politiska och ekonomiska makt. Detta skapar förväntningar hos allmänheten som politikerna inte kan leva upp till. När svekdebatter drar igång, val förloras eller opinionssiffrorna faller blir resultatet ofta en medialt initierad diskussion om partiledarbyte. För partierna – och det är en utveckling som finns att beskåda inom flera av våra riksdagspartier – blir det sistnämnda allt oftare den lättaste lösningen.

Lennart Hast

NÄR VÄRLDEN BÖRJADE BLI BÄTTRE

Jag frågade en gång min farmor om hon inte var rädd för vad som skulle hända under andra världskriget, särskilt i april 1940. Hennes man var inkallad och hon hade just fött sitt tredje barn.

Aldrig, sade hon och tillade att sådant tänkte man inte på. Med vilket hon menade att hon inte trodde att kriget skulle drabba Sverige.

Var hennes inställning betecknande för det nationella stämningssläget? Antagligen. Visserligen var vi kringrädda av överlägsna styrkor – av tyskarna i syd och väst, och av ryssarna i öst – men detta framstod i all sin katastrofala omfattning ändå som en abstraktion. Här hemma gick allt sin gilla gång. Alltså kunde det inte hända.

Inställningen berodde nog inte bara på de trygga men lögnaktiga försäkringarna från Per Albin Hansson om den goda svenska beredskapen. Avgörande var den begränsade informationen som i sin kommunikéartade form, hårt styrd och censurerad, gav allmänhe-

Gjorde världen lite sämre.

ten föreställningen om att det onda skedde på så långt avstånd att det egentligen inte angick

oss. En mental, av statsmakterna manipulerad, karta drog upp andra gränser än den geografiska.

Det är nu 50 år sedan Kubakrisen utbröt och den del av Sveriges befolkning som då inte fruktade det värsta var definitivt lätträknad.

Den här gången, till skillnad från dryga tjugo år tidigare, var det omöjligt att värja sig – hotet direktsändes i teve. Ett kärnvapenkrig var inte längre en abstraktion utan fullt tänkbart.

De där oktoberdagarna i oktober 1962 hör till de viktigaste i mänsklighetens historia. Inte för vad som inträffade utan för vad som kunde ha inträffat. Insikten blev en vändpunkt, och inte bara för supermakterna. Ett medborgerligt engagemang för fred och nedrustning föddes som en gång för alla gjorde slut på politikernas monopol på sanning och kunskap. Världen blev bättre när den fick chansen att överleva. Och det är en trösterik tanke.

Mats Wiklund

ANNE BRYNOLF

DOSSIER

DEN NYA LÄKAREN

Från läkekonst i ensamt majestät till nyckeltal och teamarbete. Hur påverkar tidsandan läkarens roll och gärning? Med utgångspunkt i medicinsk etik och humaniora speglas i denna dossier en läkarroll i förändring.

Anne Brynolf, gästredaktör

DEN NYA LÄKARROLLEN

Arbetstidslagstiftning, emanciperade patienter, flöden, nyckeltal och teamarbete har bidragit till att vården nuförtiden är bättre än någonsin. Samtidigt har läkarrollen devalverats. Den moderna läkaren står inte längre ensam, höjd över varje misstanke.

Av Anne Brynolf

I EN AUGUSTIUPPLAGA av *New Yorker* skriver Atul Gawande, kirurg och sällsynt begåvad skribent, essän "Big med" om sin mammas knäoperation.

Anhörigas krämpor är inte sällan ett känsligt kapitel, särskilt för doktorer. Men Gawande är faktiskt strålande nöjd och klart imponerad av koordination och samspel i vårdkedjan.

"Jag räknade till sextiotre personer som var involverade i hennes vård", skriver han, och fortsätter: "Vad min mor fick uppleva var vad som händer inom medicinens fält när någon tar ansvar."

Gawande argumenterar skarpsinnigt och övertygande för att vården bör lära av snabbmatskedjor och andra verksamheter med "sina processer på plats", som det heter på managementska.

Personligen reser jag ragg vid tanke på utpräglad "processstänk" och värjer mig gärna mot nämnda typ av allegorier. Högspécialiserad vård kan väl ändå inte jämföras med att varmhålla pommes frittes?

Jakob Endler, kliniskt verksam narkosläkare, speglar i den dossier som ackompanjerar månadens *Axess* samma typ av sjukvård som den Atul Gawande refererar.

Det handlar om Shouldice, ett kanadensiskt sjukhus enbart inriktat på att behandla lumskräck. Varje del av vårdkedjan är standardiserad, mängdträning och likriktning ger bättre resultat och färre återfall.

DET ÖVERGRIPANDE temat i alla artiklar är läkarrollens förändring. Från ikon till kugge, läkarens yrke ett bland andra. Jakob Endler låter erfarenheter från ett missionssjukhus

i östra Kenya kontrastera mot algoritmer och teamarbete vid traumalarm i svensk sjukhusvardag.

Vad är det egentligen att vara läkare idag? Arbetstidslagstiftning, emanciperade patienter, flöden, nyckeltal och teamarbete har bidragit till att vården nuförtiden är bättre än någonsin, inte minst mer säker för patienter. Den moderna läkaren står inte

ensam och suverän, är inte längre höjd över varje misstanke.

Samtidigt är läkaryrket fortfarande speciellt – professionens män och kvinnor fattar beslut som påverkar liv och död.

Därför måste läkaryrket präglas av en ansvarsfrihetsprincip.

Niels

Lynøe, professor i medicinsk etik och specialist i allmänmedicin, pekar i sin artikel på hur god vård i livets slutskede kräver trygga läkare och fordrar att principen om frihet under ansvar står intakt.

Lynøe tar utgångspunkt i det uppmärksammade fallet med den för mord misstänkte "barnläkaren" vid Astrid Lindgrens barnsjukhus, som nog är det som på senare är mer än något annat skakat om professionen.

JONATAN WISTRAND, AT-läkare tillika doktorand vid Lunds universitet, tolkar läkarrollens förändring med hjälp John Bergers bok *A Fortunate Man. The Story of a Country Doctor*. I den ses huvudpersonen Dr Sassals metamorfos från hjälte till bleknad och ofullkomlig.

Wistrand ser också hur doktor Sassals syn på patienter har reviderats: "Från att tidigare ha betraktat patienterna som anatomiska och fysiologiska objekt – föremål för kirurgiska och farmakologiska metoder – har dr Sassal alltmer kommit att förstå dem som unika individer."

I boken speglas en enskild klinikers resa, men framstår också som en parallell över hur "patienten" trätt fram och hur "medicinen" tagit ett steg tillbaka.

Det är också genom patientens ögon som litteraturvetaren och journalisten Katarina Bernhardsson analyserar läkarrollen. Genom samtida prosa – Carl Henning Wijmarks *Stundande natten*, Maria Fagerbergs *Svart dam* och Anders Paulruds *Fjärilen i min hjärna* – finner hon en kall och onåbar läkargestalt.

I SLUTET AV 1800-TALET, skriver Bernhardsson, gestaltades läkaren som en naturvetenskapsman och sanningssägare, en ikon med oförfärad blick. Men "i dessa moderna romaner lyser läkarens klarsynthet med sin frånvaro. Läkaren är här framför allt tekniker och en kugge i maskineriet."

Läkaren "har också, av tidsbrist och ointresse, övergivit de existentiella frågorna och kan därmed inte längre fylla hela den läkande roll som patienten hoppas på", tyder Bernhardsson.

Professionaliseringen av vården, standardiseringen av procedurer och att större tonvikt idag fästs vid patientsäkerhet är, som sagt, i allt väsentligt av godo. Mekaniseringen av vården fordrar också tveklöst en förändrad läkarroll.

Men – vartåt bär det?

Jag vill återkomma till författaren och kirurgen Atul Gawande. I sin lysande essä "Letting go" tar han – som så ofta – utgångspunkt i en patients historia. Övåntat och abrupt, i slutskedet av sin graviditet, diagnosticerades Sara Thomas Monopoli med obotlig lungcancer.

Gawande lägger här ut orden om samtal mellan läkare och patienter i livets slut. När det är dags att lägga ned vapnen och låta skeendet ha sin gång. I den här formen av brytpunkter är det läkarens uppgift att möta sin patient på alla nivåer, vadhelst som väntar – raseri, depression, desperation.

Det mötet sker inte som mellan kugge och hjul, här finns ingen passande allegori. Högkvalificerad vård kräver läkare med färdigheter bortom det rent medicinska. Jonatan Wistrand efterlyser i sin text att läkare får bättre "träning i humanistiska färdigheter".

Jag kan inte annat än hålla med. ✨

ANNE
BRYNOLF

DOSSIER

DEN NYA LÄKAREN

UTMANAD AV DR GOOGLE

I takt med att patienter via internet får mer kunskap utmanas bilden av läkaren som oantastlig expert. Vägen framåt för läkarkåren är att bejaka den utvecklingen.

Av Jonatan Wistrand

I TV-SERIEN *Unga läkare* får tittarna följa en handfull nytexaminerade läkare längs deras AT-tjänstgöring. Första steget ut på kliniken, sista etappen fram till legitimationen. Doktorerna presenteras kort och gott som Oskar, Igor, Johannes, Fanny, Elly med flera. Inga efternamn. Inga distinkterade "dr"-prefix, utan vanliga människor med fritidsintressen och familjer som väntar efter arbetsdagens slut. På tv-kanalens hemsida framgår att programmakarna vill låta oss lära känna "både personen och yrkesmänniskan bakom den vita rocken". De unga läkarna gestaltas överlag som trevande, oerfarna och stundtals ganska villrådig i sina nya roller. Men också hängivna, engagerade och uppriktigt medkännande i mötet med patienten. Den föreställning som vi genom åren matats med i tv-serier som *House M.D.* om läkaren som levande uppslagsverk och hårdad cyniker känns minst sagt avlägsen.

Man kan ha olika uppfattningar om hur väl tv-team och filmkameror gör sig på en akutklinik. Klart är att det finns etiska och sekretessmässiga problem att förhålla sig till. Men alldeles bortsett från det är skildringen av doktorn som yrkesfigur intressant såtillvida att den manifesterar ett trendbrott. En brytning med den traditionellt sett förhärskande schablonbilden av läkaren som en hjältefigur. Samtidigt faller tv-serien naturligt in i en övergripande trend där läkaren under de senaste åren i tilltagande utsträckning kommit att betraktas som en yrkesperson bland andra. Någon vars kunskaper, befogenheter och redskap är begränsade. Någon som går att ifrågasätta, som rentav är åtkomlig för juridiska processer och som långtifrån alltid sitter inne med ett svar präglad av naturvetenskaplig exaktitet. På internetsajter värderas och kommenteras, granskas och diskuteras nuförtiden enskilda läkare på ett sätt som tidigare var otänkbart. Sjukhus rapporterar om patienter som i smyg spelar in sina läkarkonsultationer. Och en kartläggning av *Svenska Dagbladet* från september 2011 visar hur trenden över patienter som begär utdrag

från hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (HSAN) om enskilda läkare ökat stadigt år för år. Tv-serien *Unga läkare* gestaltar i någon bemärkelse genom sitt ödmjuka anslag hur läkarens status är på väg att luckras upp.

Med den förändrade synen på läkaren följer också nya utmaningar. En av de centrala frågorna är hur nyorienteringen av läkarkårens självbild ska se ut för att bäst bemöta den ikonoklastiska process vilken just nu präglar föreställningen om läkaren.

EN VÄGVISARE TILL djupare förståelse av den omdaning som under 1900-talet ägt rum i synen på läkaren ger författaren och konstkritikern John Berger i reportaget *A Fortunate Man. The Story of a Country Doctor* (1967). På böcker har lämnat ett lika initierat, tydligt, träffsäkert och bestående bidrag till den sociologiska förståelsen av läkaryrket. Trots de 45 år som förflutit sedan bokens tillkomst rör det sig om en skildring som i det lilla formatet väsentligen lyckas fånga de bakomliggande mekanismerna till och konsekvenserna av läkarens uppluckrade ikonstatus.

Under sex höstveckor bodde Berger i en liten by på landsbygden i västra England. Där följde han provinsialläkaren John Sassal i dennes yrkesgärning. Som tyst observatör satt han med vid patientmöten på den lilla läkarmottagningen, följde med vid utryckningar till olycksplatser och fanns i kulisserna vid äldre patienters dödsbäddar. Resultatet blev en serie träffsäkra och livfulla essäer om doktor Sassal som yrkesperson, vackert illustrerade av fotografen Jean Mohr. Det journalistiska anslaget är känslfullt, stundtals nästan poetiskt.

Men det som gör *A Fortunate Man* verkligt intressant är att den också rymmer en större kronologi över den stegvisa förskjutning som under 1900-talet har ägt rum i synen på läkaren. Det porträtt av doktor Sassal som framträder i bokens första kapitel tar sin utgångspunkt i den klassiska schablonbilden av läkaren. Dr Sassal beskrivs här som huvudet högre än sina patienter och liknas upprepade gånger av Berger vid en kapten till havs – *the master of a schooner*. Lugn, trygg ansvarstagande, kapabel, osär-

bar och intellektuell. Patienterna däremot, av Berger kort och gott betecknade *the forresters* – skogsinvånarna – utmålas som enkelt folk. Människor som inte förväntar sig mer än det minsta av livet, nöjda med tillvaron så länge hälsan inte sviktar. Första hälften av boken framstår från vår horisont som djupt anakronistisk, närmast kolonial i sin spänning mellan upplysning och ignorans, civilisation och barbari. Genom konkreta fallpresentationer tecknar Berger här också den klassiska hjältebilden av läkaren. En skogshuggare har fastnat med benet under ett träd och dr Sassal rycker ut. Med landrovern kör han rakt igenom de stängda betesmarksgårdarna och knäböjer jämte patienten, morfinsprutan dragen, medveten in i minsta detalj om vad som behöver göras. Berger konstaterar:

"His hands are at home on a body. Even these new wounds which had not existed twenty minutes before were familiar to him."

BERGERS UTGÅNGSPUNKT är av allt att döma den som varit förhärskande åtminstone sedan 1400-talet, sedan medicinen omvandlades till en universitetsdisciplin snarare än en klostersyssla. Det är bilden av läkaren som vakande fadersgestalt, en som allra tydligast låter sig illustreras med exempel från det sena 1800-talets porträttkonst. *The Doctor* (1891) av sir Lucas Fildes utgör genrens kanske mest uttrycksfulla målning. Läkaren i Fildes målning intar den lågmälda hjälten position, böjd över det sjuka barnet med hakan eftertänksamt vilande mot sin halvt slutna hand. Djupt försjunken i de behandlingsalternativ som står till buds och samtidigt långtifrån tillbakalutad mot ryggestödet. En symboltyngd skildring av en yrkeskår präglad av kunskap, omdöme och handlingskraft. Ett liknande exempel i samma genre, från samma tidsperiod, är den unge Pablo Picassos *Ciencia y caridad* (1897). Det är läkaren bokstavligt talat gestaltad som ikon, den föreställningsvärld som skymtar i inledningen till Bergers studie av dr Sassal.

Men en bit in i *A Fortunate Man* ändrar porträttet av dr Sassal karaktär. Berger börjar se sitt studieobjekt som den han verkli-

Läkaryrket som dokusåpa.

FOTO: MAGNUS SELANDER/KANAL 5

gen är. Vad han då upptäcker är att dr Sassal har förändrats som läkare under sin yrkesbana. Från att tidigare ha betraktat patienterna som anatomiska och fysiologiska objekt – föremål för kirurgiska och farmakologiska metoder – har dr Sassal alltmer kommit att förstå dem som unika individer. I kapitel efter kapitel växer bilden fram av en lyhörd och betydligt mer sympatisk läkare. En läkare som upprättat en mellanmänsklig dialog med sina patienter, som anammat deras språkliga jargong och som har valt att låta sig integreras i byns kollektiv. Samtidigt innebär detta att dr Sassals ikonstatus bleknat, att han blottat sig själv och avslöjat den ofullkomlighet som varje läkare måste införliva i sin yrkesroll genom att den medicinska vetenskapen är just ofullkomlig. Nedmonteringen av dr Sassals ikonstatus kulminerar i det kapitel där Berger fördjupar sig i de depressioner hans studieobjekt periodvis lider av.

Vad dessa depressioner bottnar i låter Berger vara oklart. Däremot är han övertygad om att de hålls vid liv just av dr Sas-

sals yrke. Närmare bestämt av de två fundamentala problem som är förknippade med läkarrollen: den dagliga konfrontationen med patienternas lidande och den ständiga känslan av otillräcklighet gentemot de patienter som också kommit att bli hans medmänniskor.

OAVSETT HUR DET i verkligheten må ha förhållit sig med orsaken till dr Sassals ohälsa är det betecknande hur Berger väljer att antyda, eller rentav spåra, ett kausalt samband mellan läkaryrket och depressionen. Den symboliska förskjutningen går inte att ta miste på. Dr Sassal går från hjälte till att själv bli patient och sjukdomsorsaken är just det som alldeles nyss gjorde honom till hjälte, nämligen hans yrke.

Det är svårt att inte betrakta dr Sassals självmord, drygt femton år efter utgivning av *A Fortunate Man*, som ett tragiskt *post scriptum*. Samtidigt är det också en kuslig påminnelse om vad flera stora studier i våra dagar visar, nämligen hur självmordsbenägenheten bland läkare med god marginal

överstiger den för befolkningen i stort.

Det kan förefalla egendomligt att synen på läkaren som ikon tycks ha varit som allra mest uttalad innan den medicinska vetenskapen nådde sitt verkliga genombrott. Innan läkarkåren genom revolutionerande upptäckter under 1900-talets första hälft – röntgen, antibiotika, anestesi och cytostatika – förvandlades från relativt maktlösa men närvarande kliniker till tekniskt välutrustade vetenskapsmän. En förklaring är antagligen att den förändrade synen på läkaren mindre hänger samman med vad som har hänt inom medicinen än med vad som hänt med samhället i övrigt. Informations-samhällets intåg har ställt läkaren inför vad som närmast kan betecknas som ett professionsparadigmskifte. Inte så mycket i synen på människokroppens mekanismer och sjukdomarnas ursprung, utan mer ifråga om hur den befintliga kunskapsbasen ska förvaltas, tillämpas och kommuniceras gentemot patienter, anhöriga och allmänhet. En sociologiskt snarare än vetenskapligt betingad omvälvning.

>>

ANNE
BRYNOLF

DOSSIER

DEN NYA LÄKAREN

Den kanske största utmaningen för dagens läkarkår är att hantera den upp-lysta patienten som social individ. Läkarens faktamonopol gentemot patienten är inte längre givet. Informationen finns nuförtiden ett musklick bort, tillgänglig för var och en som förstår att läsa och kan hantera en dator. Det är förvisso en väsentlig skillnad mellan information och kunskap. Läkaren är fortfarande den som besitter den erfarenhetsmässiga kunskapen, som äger förmågan att väga samman fakta, rådata och statistik till praktiskt tillämpbara och rimliga slutsatser. Men – vilket är centralt för att förstå den samtida läkarens utmaning – just detta är patienten inte längre övertygad om. Patienten lutar sig istället alltmer mot sin egenhändigt införskaffade uppfattning, förmad genom ett sammelsurium av diskussionsforum, bloggar och artiklar. Dessutom har patienten å sin sida något som läkaren alltid kommer att sakna, nämligen en omedelbar tillgång till den egna kroppen och dess symtom. Den hjälpsökande lekmannen med mössan i hand är inte längre patientens självbild. Vad alltför patienter förväntar sig är dialog och diskussion snarare än monolog och direktiv.

MEN ÄR DEN förändrade synen verkligen något att beklaga? Kanske borde den snarast bejakas av Läkarsamfundet. Dels då den ger mer rimliga förväntningar på läkarens förmåga att erbjuda bot och lindring. Dels då den sätter aspekter av läkaryrket som inte i första hand är naturvetenskapliga i centrum. Läkaren som krackelerad ikon medför en metodologisk och attitydmässig utmaning. Den krackelerade ikonen kräver med andra ord en nyorientering av läkarkårens självbild bort från hjälten och närmare den möjliga hjälparen. Närmare en syn på vården som en process där patienten många gånger själv äger de främsta redskapen till förändring. Men att vara inlyssnande, medkännande och öppen för dialog innebär också att man likt dr Sassal öppnar upp sig för sin egen sårbarhet. Det kräver aktiv ansträngning och det kräver antagligen träning i humanistiska färdigheter jämte de rent medicinska.

Tv-serien *Unga läkare* fångar just något av detta. Vad den skildrar är en handfull läkare som visar sig insiktsfullt öppna för patientperspektivet. Som i den avgörande frågan förefaller redo att axla yrket som moderna läkare, med eller utan hjältegloria på sned. ✱

STRÄFFAD FÖR
ATT VÅRDA

Det så kallade Astrid Lindgren-fallet avslöjar de juridiska riskerna för de läkare som ska utföra vård i livets slutskede. Därför bör strafflagen ses över.

Av Niels Lynøe

DEN FÖRSTA KÄNDA rättsliga regleringen av läkares yrkesutövning hittas i Hammurabis lagar från 1800 före Kristi födelse, som utöver läkare också omfattade slavamärkare. En misslyckad operation bestraffades med att läkaren fick sin hand avhuggen – något som sannolikt bidrog till att patienter inte utsattes för stora risker i onödan.

Även i Hippokrates ed finns viss reglering stadfast. Det var dock ett kollegialt ordnande, med maning om besinning och försiktighet vid riskfyllda behandlingar samt med råd om vad som bör undvikas för att inte skada läkarnas renommé. Den defensiva tonen i eden pekar på att det nog funnits problem, som att läkare stal eller ofredade personer i patientens hushåll.

1900-talets många medicinska framsteg i fråga om diagnostiska metoder, förebyggande åtgärder och behandlingar har bidragit till att förtroendet för sjukvården och därmed även till läkarna har ökat. Idag finns hopp för patienter som tidigare var bortom räddning – genom antibiotika, transplantationer, dialys, respiratorer och så vidare. Men med den positiva utvecklingen följer också en rad etiska frågor. När det är försvårbart att avstå från att inleda en livsuppehållande behandling? När är det berättigat att avsluta en som redan inletts?

Samtidigt tycks också läkarnas kulturella auktoritet ha minskat. Detta är i sig inte dåligt, tvärtom. Den moderna tidens betoning av patientens medbestämmande, ett respektfullt bemötande kan bidra till ett snabbare tillfrisknande. Nuförtiden förbereder sig patienter genom internet, patientFass eller information från patientföreningar innan de går till doktorn, föreslår själva diagnoser, ställer krav och har synpunkter på utredning och behandling.

Patientsäkerheten har under de senaste

tre-tio åren successivt stärkts i svensk hälso- och sjukvårdslagstiftning. Är patienten missnöjd med behandling eller bemötande kan vederbörande klaga till Socialstyrelsen eller landstingens patientnämnder. Sjukvårdspersonal har också ålagts att rapportera om patienter har utsatts för risker eller blivit inadekvat behandlade. Om en patient avlider som följd av felbehandling kan närstående också vända sig till rättsväsendet. Demokratiseringen av läkar-patientförhållandet har medfört att läkaren numera ses som en arbetstagare bland andra.

DET SÅ KALLADE "Astrid Lindgren-fallet" handlar om ett barn som föddes alldeles för tidigt. Det var en svår förlossning, barnet andades inte vid födseln. Återupplivning inleddes och intensivvård tog vid. Under det första dygnet gavs barnet av misstag en intravenös lösning som innehöll en alldeles för hög koncentration av salt. Efter två levnadsdygn konstaterades en omfattande hjärnskada.

Det kunde inte uteslutas att felbehandlingen föranledde skadan, men även den svåra förlossningen och att barnet var för tidigt fött kan vara relevanta förklaringar. De berörda läkarna insåg emellertid relativt snabbt att barnet aldrig skulle få normala funktioner.

Vid den här typen av fall skulle föräldrarna vanligen fått tid att vänja sig vid tanken att barnet var hopplöst sjukt. Vårdspersonal hade lyssnat till deras förväntningar, föreställningar och farhågor och berättat om det lidande barnet sannolikt skulle genomleva vid fortsatt intensivvård. Efter den första krisreaktionen skulle man igen föreslå att behandlingen avslutas och låta barnet få dö. I de flesta fall förlikar sig föräldrarna med situationen. Men i detta specifika fall blev det uppenbarligen inte så. Varför?

Eftersom det inte kan uteslutas att bar-

Astrid Lindgrens barnsjukhus.

net hade blivit hjärnskadat genom felbehandling kan det tänkas att intensivvården fortsatte som "kompensation" för sjukvårdens tidigare misstag. Vården bedrevs i sådant fall företrädesvis med omtanke om föräldrarna och inte primärt med hänsyn till patienten. Intensivvårdsbehandlingen pågick under flera månader, men efter att barnet änyo krampat sågs på magnetröntgen att där hjärnan skulle ha varit är det så gott som tomt.

Föräldrarna visades bilden och gick då med på att avsluta den livsuppehållande behandlingen. En av de mest erfarna läkarna inkallades för att sköta barnet i samband med avvecklandet av intensivvården. Det är inte ovanligt att patienter kan utveckla kramper i detta skede, varför läkaren i beredskap hade dragit upp i sprutor med det effektivt krampstillande läkemedlet tiopental. Utöver denna verkan kan tiopental också påskynda dödsprocessen, en bieffekt som etiskt sett anses försvarbar om avsikten primärt är att behandla patientens symtom.

Från avstängningen av respiratorn tills barnet konstaterades dött gick cirka fem timmar.

KAN MAN TÄNKA sig att sjukvårdspersonal ville undvika en anmälan till polis eller åklagare genom att upprätthålla den livsuppehållande behandlingen? Kanske. I det aktuella fallet gick föräldrarna ändå till polisen och anmälde dödsfallet. De beklagade inte att intensivvården avslutats och de var inte missnöjda med sista dygnets behandling. Åtal väcktes inte heller för att den livsuppehållande behandlingen hade avslutats. Snarare handlade det om att man vid den rättsmedicinska analysen av ett enskilt blodprov hittade mycket höga koncentrationer av tiopental.

Rättsläkaren bedömde att koncentrationerna av tiopental hos den avlidna var så höga att de var oförenliga med liv och drog därför slutsatsen att medlet måste ha getts minuterna innan barnet dog. Misstankarna föll därför på den läkare som var ansvarig för barnets vård de sista timmarna i livet. Blodprovet togs dock tre veckor efter att patienten avlidit – och den som vill dra slutsatser om doser som getts i livet utifrån koncentrationer mätt efter döden bör iaktta stor försiktighet. Farmakologer har senare beskrivit problematiken som en "toxikologisk mardröm".

Vid efterföljande förhör angav den aktuella läkaren att eftersom barnet var lugnt och inte utvecklade kramper fanns ingen anledning att ge tiopental, och att detta inte heller gavs. Det finns ingen som ifrågasatte att barnet hade tiopental i kroppen – något som betyder att läkemedlet i så fall måste ha getts dagarna innan döden inträffade. Varför klev ingen av kollegerna fram och medgav att han eller hon hade gett barnet läkemedlet i fråga? Svårt att säga, men kanske av rädsla för att om de skulle träda fram skulle fokus flyttas. Ingen skulle önska sig vara i den åtalade läkarens kläder.

I ÅTALET BETONAR åklagaren att målet endast handlar om huruvida den aktuella läkaren hade gett tiopental med avsikt att förkorta patientens liv. Men notera detta ur föräldrarnas advokats slutplädering:

"Läkare ska inte tro att de får göra vad som helst..."

För advokaten handlar målet uppenbarligen inte endast om den aktuella läkaren. Åtalet ska ses som en signal till hela läkarkåren, att läkare inte ska tro att de står över lagstiftningen.

Advokaten har delvis rätt. I en mening så står läkare förstas inte över strafflagstift-

ningen, ingen doktor får avsiktligt påskynda döden även om patienten är döende. Men, och detta är ett stort men. Om en läkare har för avsikt att göra gott och efter information om risker och samtycke ändå inte lyckas rädda patientens liv så ger det inte – som på Hammurabis tid – anledning att utdela hårda straff. Mot den läkare som handlat i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet och som ändå förlorar sin patient väcks vanligtvis inga åtal.

Läkare har vad som kallas ansvarsfrihet inom sjukvården, som motsvarar den ansvarsfrihet som alla har om man handlar i nödvärn eller i en nödsituation. Ansvarsfrihetsprincipen kan också tillämpas i situationer där patienten befinner sig i livets slutskede och där behandling av patientens symtom kan påskynda döden. Om patientens liv förkortas så görs inte läkaren ansvarig om avsikten endast var att lindra lidandet.

Skulle läkaren i en sådan situation avstå från att ge adekvat symtomlindring är det att betrakta som försummelse, och därmed i strid med hälso- och sjukvårdslagstiftningen. Från patientsäkerhetssynpunkt skulle det även vara försvarligt att i en sådan situation hellre ge för mycket än för lite symtomlindrande behandling.

Men ansvarsfrihetsprincipen har växt fram ur en rättspraxis och finns inte preciserad i strafflagstiftningen. Det är detta som ställer till problem för läkare som har som uppgift att ge god vård i livets slutskede. Om åklagaren och föräldrarnas advokat ville säga något till läkarkåren så är det detta: den som står i valet mellan att vara passiv eller behandla på sådant vis att livet riskerar att förkortas – så välj det förstnämnda, även om det innebär att patienten kommer att lida.

TROTS ATT DOMSTOLEN till slut ogillade åtalet och dessutom uttalade att det hade givits god vård i livets slutskede, så har läkaren under mer än två och ett halvt år figurerat i medierna som misstänkt barnmördare, fått utstå spott och spe från journalister och privatpersoner som redan dömt och fördömt läkaren.

Liksom på Hammurabis tid förefaller svenska lagstiftare vara måna om patientens säkerhet. Och det är förstås det viktigaste. Men för att ge god vård och uppnå god patientsäkerhet krävs ett minimum av läkarsäkerhet. Om det är oklart vilka behandlingar som faller inom straffrättens ramar i livets slutskede kan det mycket väl innebära att läkare avstår från att göra det – etiskt sett – rätta.

Sagt på ett annat sätt: Det finns risk för att läkare blir mer måna om att hålla den egna ryggen fri framför att hålla patientens luftvägar fria. Därför bör strafflagen förändras så att läkare utan oro kan göra det som bör göras i livets slutskede. ✖

ANNE
BRYNOLF

DOSSIER

DEN NYA LÄKAREN

LÄKAREN SOM TEKNOKRAT

I de senaste decenniernas skönlitterära skildringar av läkare möter vi inte längre läkaren som naturvetenskapsman, människokännare och sanningssägare. Istället riktas fokus alltmer mot det opersonliga och kalla vårdmaskineriet.

Av Katarina Bernhardsson

I SAMTIDA SKILDNINGAR av upplevelser i sjukdomens värld har det uppstått en läkarbild präglad av *brist*. Genom att avläsa det tomrum och den saknad som är knuten till läkarens gestalt kan vi få fatt i några samtida kulturella föreställningar om läkaren och läkarrollen.

I Carl-Henning Wijkmarks roman *Stundande natten* (2007) möter huvudpersonen Hasse en frånvarande läkare, doktor Möller. Denne håller distans till patienterna genom att inte se dem i ögonen och mest ägna sig åt sin bärbara dator. Hasse kallar hans visiter för inspektioner: "Ja, inspektioner – för han undersöker inte, ställer inga frågor annat än till sin laptop som han alltid har med sig." Doktor Möller är en karikatyr av läkaren som tekniker. Han har glömt bort att hans arbete inte i första hand handlar om abstrakta sjukdomar utan om sjuka individer: "Snart är det här över, men än så länge har du en patient av kött och blod framför dig. [...] Varför tar du inte kontakt med den sjuka kroppen?" frågar den dödssjuke Hasse. När Hasse senare gissar hur hans läkare tänker är det ingen smickrande bild han ger:

Jag kan tänka mig vad Möller skulle anse

om det här. "Ditt inre liv är en fantasivärld som inte angår oss. Det är vi som äger sanningen om dig. Som är biologisk, materiell. Du är vår nu, det här är en huvudskalleplats.

Här lyfter Hasse fram läkarens materialistiska och närmast koloniala äganderätt över den sjuke, och det är en nyckelpassage i romanen. Ett av *Stundande nattens* ihärdigaste projekt är att säga emot denna tanke. Hasse vägrar låta de materiella omständigheterna vara hela sanningen om honom. Han vägrar låta sig definieras endast som sin defekta och döende kropp. Han säger nej till medicinens berättelse om honom som patient – ingenstans skriver han vilken diagnos han har och han vägrar låta läkaren berätta om prognosen. Hasses egen berättelse handlar istället om det han läser om, tänker på och samtalar om.

SOCIOLOGEN ARTHUR W Frank talar om patienters berättelser som ett återtagande, ett "reclaiming", av den egna rösten, och det ligger nära vad Wijkmark låter Hasse göra i sin roman. I försöket att få bestämma över sin egen berättelse förvandlas den tekniskt inriktade läkaren till en motståndare, medan sjukhusbibliotekarien träder fram som en viktig allierad.

En liknande distanserad läkartyp möter

vi också i Maria Fagerbergs roman *Svart dam* (2003). Ännu mer än i Wijkmarks roman handlar det här om den opersonliga vården, där läkarna och sjuksystrarna avlöser varandra i en ganska strid ström. Avståndet till läkaren är ofantligt: "Mellan oss finns just nu en hel värld. Han sitter i sin skrivbordsstol, solid, tillbakalutad, sinnebild av perfektion. En gud – om man så vill. Jag är så svag."

LÄKAREN ÄR ONÄBAR, och sjukvårdspersonalen är närmast stötande för Nina i sin friskhet och sin professionalism. En specialistläkare har "svala professionella händer. Omänskliga." Läkarens inriktning på exakta detaljer och mätvärden leder till att han är oförmögen att tala om det större perspektivet, döendet: "Jag skulle behöva någon som stöttar mig just nu, tar mig i handen, leder mig fram mot det jag fruktar allra mest. Inte någon som förnekar dödens existens."

Återigen är det den existentiella dimensionen hos läkaren som patienten längtar efter och inte kan hitta fram till. I båda romanerna är huvudpersonerna döende och det finns inte mycket att göra för att bota. Men när botandet fallerar lyckas läkarna inte gå vidare till de andra delarna av den klassiska devisen "ibland bota, ofta lindra, alltid trösta".

I Anders Paulruds sista roman *Fjärilen i min hjärna* (2008) ryms till skillnad från hos Wijkmark och Fagerberg ingen kritik av sjukvården. Sjukhuset och läkarna är istället undanträngda till berättelsens absoluta periferi. Romanens Anders accepterar läkarnas auktoritet, men han tillåter dem inte att få någon framträdande plats i berättelsen om hans sista tid i livet. Enkelt konstaterar han: "Det finns andra ord för det här, men de tillhör inte mig." Därefter skriver han "Ur journalerna", följt av ett kolon, och efter detta kolon följer blanka rader. Det förefaller som om han vill säga att journalernas, diagnosernas och prognosernas värld inte är hans. Den historia han vill berätta är den alternativa och personliga, inte journalens officiella berättelse med det oundvikliga slutet. Det han intresserar sig för är det inre livet och vad som kommer att finnas kvar efter hans död, och han verkar inte behöva några svar från medicinen. Det är inte där han finner sin lindring eller sin tröst, utan framför allt i litteraturen.

VI KAN HÄRSKÖNJA ett tematiskt stråk som gestaltar den mänskligt distanserade läkaren, som inte egentligen möter eller ser sina patienter i någon större utsträckning. Här finns en intressant invertering av en tidigare läkarbild, där läkaren som gestalt utmärktes just av sitt seende, av sin genomskådande och oförfärad blick som såg verkligheten sådan den var. Det är en klassisk ikon, läkaren som på samma gång naturvetenskapsman, människokännare och sanningssägare, och den bilden trädde fram som starkast mot slutet av 1800-talet. I de nutida romanerna däremot lyser läkarens klarsynthet med sin frånvaro. Läkaren är här framförallt tekniker och en kugge i maskineriet. Han – för läkaren är i skildringarna alltjämt oftast en man – har låtit apparaturen lägga sig som ett filter mellan sig själv och patienten. Läkaren beskrivs som en del av en opersonlig vårdapparat och tidsbristen gör att han inte hinner lyssna på och se patienten på allvar. Han har också, av tidsbrist och ointresse, övergivit de existentiella frågorna och kan därmed inte längre fylla hela den läkande roll som patienten hoppas på. Detta är den bristens läkarbild som träder fram i de samtida berättelserna.

Det stora löftet i vår tid är medicinskt – att läkarvetenskapen genom nya metoder avtäckar allt fler av kroppens gåtor och kan bota allt fler sjukdomar. Men löftet går hand i hand med en lika stor rädsla: en rädsla för att de teknologiska lösningarna ska ta över och för att läkaren inte längre ska vara den medmänskliga, närvarande och seende yrkespersonen som den sjuka behöver. ✨

ENSAM ÄR INTE STARK

Den moderna sjukvården består av många aktörer, men få enskilda hjältar.

Av Jakob Endler

DEN TRYCKANDE HETTAN har lättat och kvällen är, om inte sval, så i alla fall ljummen. Gynekologen har kallats till förlossningssalen för att bedöma en ung, höggravid kvinna som kommit in med svåra buksmärter. Läkaren lyssnar över buken, tycker sig höra fostrets svaga hjärtljud och beslutar sig för att göra ett omedelbart kejsarsnitt – tillståndet är livshotande.

Vi befinner oss på ett litet missionssjukhus i östra Kenya. Gynekologen och jag är de enda läkarna på sjukhuset och båda relativt oerfarna. Sjukvården som vi kan tillhandahålla är, med västerländska mått mätt, långt ifrån bra. Det finns mycket lite apparatur och ingen möjlighet till intensivvård, inga transportmöjligheter och ingen som kommer att komma till vår eller patienternas undsättning. Jag sover kvinnan och inom några minuter kommer en liten pojke till världen. Barnet är medtaget och behöver vård. Även modern, som ligger kvar på operationsbordet, är i ett kritiskt tillstånd. Hennes livmoder har brustit under värbet och hon har förlorat mycket blod.

Gynekologen får kontroll över blödningen och moderns tillstånd stabiliseras. Både hon och barnet överlever. Många läkare hade kunnat göra det vi gjorde den kvällen – och många hade säkerligen kunnat göra det bättre. Men lyckan som vi kände efteråt var enorm, känslan berusande. Det fanns en arbetsglädje, en befrielse i att inte behöva tänka defensivt och remittera vidare till mer högspecialiserad vård. Att bara få hjälpa efter bästa förmåga. Det måste ha varit så läkare kände sig när den moderna medicinen fortfarande var i sin linda.

Långt därifrån ligger det lilla sjukhuset Shouldice pittoreskt beläget utanför Toronto i Kanada. Shouldice har 160 anställda och har gjort sig ett namn genom att vara bäst i världen på att operera ljumskbräck. Det är den enda operation som görs på sjukhuset och de 10 kirurgerna gör i genomsnitt 700 ljumskbräckoperationer per år. Ingreppet är liksom på en fabrik standardiserat in i minsta detalj och resultatet är häpnadsväckande.

I Sverige drabbas ungefär 5 procent av patienterna av ett återfall, ett så kallat recidivbräck och måste opereras om igen. Detta råkar mindre än 0,5 procent av patienterna som opererats vid Shouldice ut för. I Stockholms läns landsting opereras 90 procent av ljumskbräckspatienterna i full narkos. Vid Shouldice behöver bara knappt 6 procent av patienterna sövas, den absoluta majoriteten opereras i lokalbedövning, vilket är enklare och säkrare för patienten. Det handlar inte bara om läkarnas spetskompetens: studier har visat att det är av stor vikt för utfallet att samtliga i vårdlaget får mängdträning. Specialiseringen ger ett bättre, mätbart, resultat.

FLERA MÅNADER efter vistelsen i Kenya, tillbaka i tjänst i Stockholm, rullar texten "traumalarm" på min sökare. Vi är två narkosläkare, en ortoped, en akutläkare, en röntgenläkare och två kirurger som alla fått larmet. Totalt sju läkare, sex sjuksköterskor och fem undersköterskor befinner sig i akutrummet. I hörnet står de tre ambulansmännen kvar och observerar. Ingen räknar antalet studenter. Kirurgen får ställa sig på en pall för att kunna se patienten, som nu är helt omringad av personal. Det är en ung motorcyklist som har krockat med en bil i hög hastighet. Han har full skyddsutrustning på sig och verkar, mirakulöst nog, vara helt oskadad.

Ponera att motorcyklisten varit svårt skadad – vem i laget hade varit den som räddade honom till livet? Röntgenläkaren som med ultraljud upptäckte blödningen? Kirurgen som opererade? Eller var det kanske sjuksköterskan som läste i patientens journal att han var allergisk mot penicillin och därmed förhindrade att han drabbades av en livshotande reaktion? Ingen kan med säkerhet säga, men alla vet de att de inte hade kunnat göra det ensamma. Den tiden är förbi. ✨

Den stora löftet i vår tid är medicinskt – att läkarvetenskapen genom nya metoder avtäckar allt fler av kroppens gåtor och kan bota allt fler sjukdomar. Men löftet går hand i hand med en lika stor rädsla: en rädsla för att de teknologiska lösningarna ska ta över och för att läkaren inte längre ska vara den medmänskliga, närvarande och seende yrkespersonen som den sjuka behöver. ✨

Av Johan Lundberg

Johan Lundberg är docent i litteraturvetenskap och chefredaktör på *Axess Magasin*. Hans senaste bok är *Under omprövning. En antologi om konst, kanon och kvalitet* (2011).

Konnässörens frestelser

Den akademiska expertisen spelar en stor roll när det gäller att få till stånd en värdeökning på konst. Redan i slutet av 1800-talet knöts intima band mellan konsthistoriskt drillade akademiker och profithungriga konsthandlare.

Priserna på konstmarknaden fortsätter att skjuta i höjden. 2011 noterades det hittills högsta priset på ett enskilt konstverk. Paul Cézannes *Kortspelarna* såldes då för 1,7 miljarder kronor till kungafamiljen i Qatar (vilken för övrigt helt nyligen även sades ligga bakom köpet av en av Edvard Munchs fyra versioner av *Skriet*, såld av norrmannen Petter Olsen för det mer modesta priset av 800 miljoner kronor). Detta är naturligtvis bara en bråkdel av den totala omsättningen på konstmarknaden. The European Fine Art Foundation har beräknat att auktionshus, konstgallerier och privata konsthandlare 2011 omsatte nästan 50 miljarder euro.

Även om omfattningen av hela världens konstmarknad 2011 inte motsvarar mer än en tolfedel av USA:s militärbudget samma år, kan man inte bortse från att samtidskonst har framstått som förhållandevis säkra investeringar under de senaste tio åren. Enligt Mei Moses konstindex, baserat huvudsakligen på försäljning av konst i konsthandlarmetropolerna London och New York, har konstmarknaden under det senaste decenniet haft en årlig avkastning på 7,8 procent. Detta kan jämföras med New York-börsens motsvarande utveckling under samma period på i genomsnitt 2,7 procent. 2011 slog konstindexet totalavkastningen på USA:s breda börsindex (Standard & Poor's 500 Index) med 9 procentenheter.

Av den konst som såldes under 2011 var hela 70 procent gjord efter 1875. Genom att antalet museer för äldre konst har ökat under de senaste decennierna, minskar omsättningen av högkvalitativ äldre bildkonst successivt. Den kanoniseringsprocess som tidigare sköttes mer eller mindre naturligt, genom att det estetiska värdet utkristalliserades under historiens gång, och – naturligtvis – genom den konstvetenskapliga historieskrivningen, har i allt högre grad kommit att ske i realtid. Delvis innebär detta att den akademiskt skolade konstexpertisens makt ökar, låt vara att de konstvetenskapligt drillade konnässörerna numera inte förväntas se bakåt i tiden utan framåt.

När Damien Hirsts upptäckare, den före detta reklamogulen och numera konsthandlaren Charles Saatchi, regelmässigt har köpt upp hela produktioner av avgångsstudenter från engelska konsthögskolor, har värdet på deras konst ibland ökat med hela 300 procent (ett faktum som gör att konststudenten gladeligen låter Saatchi köpa verken till halva priset). Det berättar ekonomiskribbenten Don Thompson i sin bok *The \$Million Stuffed Shark. The Curious Economics of Contemporary Art* (2008). Men vore Saatchi verkligen mer än ett pr-geni om inte betydande delar av hans konstinvesteringar kunde säkras genom att en akademiskt skolad konstexpertis ständigt har bekräftat hans estetiska väderkorn? Det senare sker till exempel med hjälp av katalogtexter till auktioner där samtidskonst liknas vid, och därmed tillåts parasitera på, redan kanoniserade konstverk – som när en Andy Warhol-målning i en katalogtext från Sotheby's jämfördes med en renässansmålning av S:t Sebastians martyrskap.

Thompson menar annars att ett säkert sätt för att få till stånd en värdeökning på en samtidskonstnärs verk är att arrangera en museiutställning med konstnären ifråga. De konstvetenskapligt skolade museiintendenterna förser därmed konstnärskapet med den kvalitetsstämpel som garanterar att konstverkens värden kommer att bestå också efter det välrenommerade galleriets nästa årsredovisning. På basis av intervjuer med dem som sköter prissättningen vid de största auktionshusen hävdar Thompson att en konstnärs deltagande i en nyligen genomförd gruppställning vid ett högstatusmuseum höjer värdet på vederbörandes verk med upp till 20 procent, deltagande i en gruppställning på ett andra rangsmuseum med 10 procent, medan en soloutställning på ett högstatusmuseum kan öka värdet upp till 100 procent, beroende – naturligtvis – på hur många liknande utställningar som konstnären tidigare har haft.

Thompson berättar hur Saatchis föregångare, den italienska bankmannen Leo Castelli som i slutet av 1950-talet hade öppnat ett galleri i New York,

Falsk eller äkta? Bernard Berenson i attribueringstagen.

FOTO: DAVID SEYMOUR/MAGNUM PHOTOS/IBL

Thompson menar att ett säkert sätt för att få till stånd en värdeökning på en samtidskonstnärs verk är att arrangera en museiutställning med konstnären ifråga.

i sin lansering av Jasper Johns, bjöd in MoMA:s dåvarande chef Alfred H Barr till en privat visning av Johns verk. Barr köpte tre verk av Johns till MoMA där dessa sedan visades samtidigt som Johns hade sin första separatutställning hos Castelli 1958. Museet kom på så vis att ta aktiv del i skapandet av den berömmelse som det borde ha varit dess uppgift att spegla. På sin utställning köpte Castelli själv konstverket *Target With Plaster Casts* för 1 800 dollar, i dagens penningvärde ungefär 100 000 kronor. 1993 sålde han samma verk för 13 miljoner dollar. Idag, två decennier senare, uppskattas värdet på Johns mest betydelsefulla verk ligga på nästan det tiobubbla.

För den som ägnar sig åt att på professionell basis försöka höja värdet på konst är det således allt annat än oviktigt med goda kontakter bland konsthistoriker och museiintendenter. Men det är lika nödvändigt för dem som arbetar i till exempel museivärlden att ha tydliga etiska riktlinjer när det gäller att inte gå kommersiella intressenters ärenden. Av åtskilliga historiska exempel framgår att

det senare har varit lättare sagt än gjort, trots att kommersiella bindningar naturligtvis riskerar att skjuta akademisk trovärdighet i sank. Den tilltagande kommersialiseringen i konstvärlden under de senaste drygt hundra åren, tycks emellertid stundtals ha inneburit övermäktiga frestelser för ärelystna konsthistoriker, vilka alltför ofta har lockats att bokstavligen slå mynt av sina expertkunskaper.

Den moderna konstboomen fick en av sina viktigaste vitamininjektioner i slutet av 1800-talet, då amerikanska samlare på allvar började intressera sig för europeisk konst. Den amerikanske författaren Henry James talade 1876 om "tillfredsställelsen i att se Amerika sträcka ut sin långa arm över Atlantens gröna klädnad och häva in de högsta vinsterna i civilisationens spel". Vilket var just vad det handlade om: att använda de jättelika förmögenheterna som den nya världens kapitalister hade ackumulerat för att skapa en gedigen kulturell grund för det framtida USA. »

Leo Nardus (tv) visar prov på andra talanger än förfälskning.

Och den kulturella grunden skulle byggas med hjälp av inget mindre än gamla mästare som Rembrandt, Vermeer, Rubens, van Eyck, Caravaggio och Botticelli. Cynthia Saltzman redogör i sin studie *Old Masters, New World. America's Raid on Europe's Great Pictures* (2008) för hur extremt rika samlare som Henry Clay Frick, Henry Gurdon Marquand, Andrew Mellon och John Pierpont Morgan formligen dammsög Europa på bildkonst i syfte att få framtida generationer av amerikaner att känna sig som integrerade delar av den västerländska kulturtraditionen. Museer som Metropolitan i New York och National Gallery of Art i Washington byggdes från slutet av 1800-talet upp successivt och målmedvetet, liksom en rad privata samlingar som sedermera kom att öppnas för allmänheten som Frick Collection i New York och Isabel Stewart Gardner Museum i Boston.

Det tilltagande intresset för gamla mästare hos amerikanska samlare gjorde att priserna steg rekordartat under decennierna runt sekelskiftet 1900. När järnvägs magnaten Henry Marquand, som 1889 blev chef på Metropolitan Museum, förvärvade USA:s första Vermeer-målning 1887, gjorde han det, enligt Saltzman, till priset av 800 dollar, motsvarande 140 000 kronor 2012. När Isabella Stewart Gardner fem år senare såg till att USA:s andra Vermeer hamnade i hennes konstsamling i Boston, betalade hon 6 000 dollar, motsvarande drygt en miljon kronor idag. När tre andra Vermeer-målningar dök upp på marknaden två decennier senare, 1910-1911, köptes den första av spårvagnsmagnaten Peter A B Widener, den andra av industrialisten Henry Clay Frick (som tillsammans med Andrew Carnegie byggde upp stålindustrin i Pittsburgh) och den tredje av Widener för i turordning 175 000, 225 000 och 500 000 dollar (motsvarande i svenska kronor 2012: 30 miljoner, 38 miljoner och 85 miljoner). För att få perspektiv på prisbilderna kan nämnas att när den Vermeer-målning som Gardner köpte 1892 (*Konserten*) stals från Gardner Museum i Boston 1990, värderades den till en och en halv miljard kronor.

Det amerikanska intresset för äldre europeisk konst hade turen att sammanfalla med ett brittiskt intresse för att göra sig av med densamma. Den engelska överklassen var under 1700-talet Europas mest ihärdiga konstsamlare, vilket hängde samman med det brittiska imperiets framgångar. Auktionsfirman Christie's etableras inte av en slump i London under andra halvan av 1700-talet utan är en konsekvens av den engelska aristokratis intresse för att fylla sina lantliga egendomar med italiensk barockkonst och nederländska

1600-talsmästare. Under andra delen av 1800-talet började dock stora delar av den engelska lantadeln att hamna på obestånd. Import av billigt vete från utlandet gjorde att det engelska vetepriset föll, vilket – i kombination med högre skatter – fick engelska godsägare att överväga att sälja av en eller annan Rembrandt-målning för att ha råd att reparera taket eller att ens kunna bo kvar. När den brittiska regeringen 1913, efter att ett par år tidigare ha höjt arvsskatten till 25 procent, gjorde en beräkning av hur många målningar som hade lämnat landet på sistone kom man fram till att det rörde sig om 50 Rembrandt, 21 Rubens, 4 Velázquez, 11 Holbein och 7 Vermeer. Under andra halvan av 1800-talet beräknas antalet oljemålningar, enligt Saltzman, ha reducerats till hälften i Storbritannien.

Och till övervägande del hamnade de gamla mästarna alltså i USA. De amerikanska industrimagnaterna, bankmännen och företagsledarna var dock i behov av expertis för sina konstinköp. Den legendariske konsthandlaren Joseph Duveen hade som motto: "Europa har mycket konst; USA har mycket pengar samt stora, tomma gods, och jag för dem samman."

Agenter skickades därför till Europa för att besöka de engelska godsen och konnässörer anlitas för att fastställa värdet på konsten och bedöma om den konst som utbjöds till försäljning var korrekt attribuerad eller överhuvudtaget äkta. Den sistnämnda frågan aktualiserades med skandaler kring den excentriske holländaren Leo Nardus.

Nardus var inte bara var en hängiven schackspelare, vars främsta merit torde ha varit hans seger över den amerikanske stormästaren och vännen Frank Marshall. Därtill utmärkte han sig, vid 44 års ålder, som medlem i den nederländska OS-truppen i värja. Men innan han vann brons vid OS i Stockholm 1912 hade han även gjort sig bemärkt som framgångsrik konsthandlare i USA, en karriär som dock fick ett abrupt slut när det 1908 kom fram att han hade sålt förfälskade målningar till Peter A B Widener i Philadelphia.

Bluffen avslöjades när Widener upptäckte att hans tre Vermeer-målningar saknades i en nyutgiven bok om Vermeer, författad av den holländske konsthistorikern Cornelis Hofstede de Groot. Misstankarna om att allt inte stod rätt till fick Widener att bjuda över Hofstede de Groot till USA för att gå igenom den konst som täckte väggarna i de 110 rummen på Lynnewood Hall i Elkins Park, strax norr om Philadelphia. Och Hofstede de Groot tog i sin tur med sig tre välrenommerade kolleger: den engelske konstkritikern och medlemmen av Bloomsbury-gruppen Roger Fry, USA:s främsta expert på italienskt renässansmåleri Bernard Berenson samt den tyske Rembrandt-experten Wilhelm Valentiner, påläggskalv till den ryktbare museichefen Wilhelm von Bode i Berlin samt sedermera chef på Detroits konstmuseum. Dessa kunde snabbt konstatera att 93 av de målningar som Nardus hade påstått var målade av bland andra Vermeer, Velázquez, Rembrandt, Turner, Botticelli, Rafael och Leonardo da Vinci i själva verket var värdelös kitsch.

Skandalen tystades efter bästa förmåga ner, och

Wilhelm Valentiner intygade att Meegerens första Vermeer-förfälskning (se bild) var målad av just Vermeer.

Att Otto Gutekunst (se bild) helt saknade akademiska och andra formella meriter för att bedöma konst tycks inte ha varit ett problem för Berenson, som till fullo litade på konsthandlarens estetiska sensibilitet.

när Nardus efter första världskriget tvingades ta sin tillflykt till ett palats vid havskusten i Tunisien var det på grund av rättsprocesser som drevs av en övergiven fru i Frankrike och inte av Widener, som tvärtom var mån om att lägga sin förödmjukelse till handlingarna.

Skandalens verkliga vinnare skulle dock visa sig vara konsthistorikerna och konstkonässörerna.

Efter Nardus bluff blev det, som Jonathan Lopez påpekar i sin bok *The Man Who Made Vermeers. Unvarnishing the Legend of Master Forger Han van Meegeren* (2008), omöjligt att sälja en betydelsefull målning till en betydelsefull samlare utan att bifoga ett äkthetsbevis, signerat av någon av de ledande experterna på området: för italienska verk Berenson; för holländska målningar Hofstede de Groot eller Wilhelm von Bode, den senare chef på Kaiser Friedrich-Museum i Berlin (vilket sedermera uppkallades efter den forne chefen och numera alltså lyder under namnet Bode Museum).

Utfärdandet av certifikaten visade sig vara en lukrativ verksamhet, där möjligheterna att tjäna stora pengar på sikt skulle bli till skada för några av experternas rykten som just experter. I Hofstede de Groots fall blev certifikatskrivandet, enligt Lopez, hans främsta inkomstkälla under åren efter Nardus-skandalen. Han skrev hundratals certifikat om året, och tog så mycket betalt för dem att han kunde flytta från sina modesta hemkvarter i Haag till en palatsliknande kalkstensherrgård i stadens mest exklusiva område.

Det hela höll dock på att ta en ände med förskräckelse, när Hofstede de Groot attribuerade en målning av den sedermera världsberömda Vermeer-förfalskaren Han van Meegeren till 1600-talskonstnären Frans Hals. Meegeren hade efter attribueringen använt en bulvan för att sälja målningen via ett auktionshus. Men efter ett år blev köparen misstänksam, gjorde en teknisk undersökning som visade att målningen var tillkommen i samtiden, och lämnade tillbaka den till auktionsfirman som i sin tur stämde Meegerens bulvan. Hofstede de Groot reagerade med att vidhålla att målningen var en äkta Frans Hals, och skrev till och med en pamflett i ämnet, trots att den kemiska analysen hade avslöjat att oljefärgen löstes upp i vatten samt att duken hade grundats med zinkvitt, vilket inte uppfanns förrän på 1800-talet. Till slut såg Hofstede de Groot ingen annan utväg än att köpa målningen själv, vilket fick auktionshuset att dra tillbaka sina anklagelser.

Men även en annan av konnässörerna i Lynne-

wood Hall skulle med tiden skriva ut äkthetsintyg åt Meegeren. Wilhelm Valentiner intygade att Meegerens första Vermeer-förfalskning var målade av just Vermeer. När Meegeren sedan målade sitt nästa Vermeer-verk gjorde han det på ett sätt som överensstämde med Valentiners läromästare Wilhelm von Bodes teorier om Vermeer. Museichefen skrev inte bara snabbt ett äkthetsintyg ut-

Anders Zorns porträtt av Isabella Stewart Gardner.

ansåg i sin entusiasm även till att målningen hamnade på dåtidens motsvarighet till nutidens högststatusgallerier, Duveen, där man, efter att ha sålt målningen, betalade Bode 600 pund som tack för hjälpen, i dagens penningvärde motsvarande runt 300 000 kronor. Dusören kom väl till pass för en museichef som hade förlorat hela sin förmögenhet under hyperinflationen och till och med tvingats sälja sin boksamling på auktion (i och för sig inropad till överpris av vännerna på Duveen Brothers som hade skickat dit två personer för att bjuda över varandra).

När nästa Vermeer-förfalskning av Meegeren dök upp var Bode kvick med attribueringen, var-

på han erbjöd Meegerens bulvan annonsplats genom att låta målningen hänga i Kaiser Friedrich-museet, vilket påskyndade försäljningen, återigen med Duveen som mellanhand.

Den tredje personen som var med vid Lynne-wood Hall, vid sidan av Hofstede de Groot och Valentiner, var alltså Bernard Berenson. Inte heller han var mer noggrann som konnässör och attributör än att han lät sig luras av en förfalskare – i hans fall Icilio Joni. Denne tillhörde en grupp Siyakonstnärer som ursprungligen hade sysslat med moderna imitationer av ortens medeltida konst och konsthantverk, men vilkas verk sedermera såldes som äkta antikviteter. Berenson köpte enligt konsthistorikern Gianni Mazzoni flera verk av Joni, men insåg efterhand misstaget och lyckades till och med spåra upp förfalskaren. I samband med att Berenson avyttrade Jonis verk ska han dock ha sålt en del av förfalskningarna under förespegling att de var äkta. När Joni gav ut sin självbiografi 1936 försvann boken, enligt Mazzoni, snabbt från bokhandelsdiskarna, genom att Berensons kompanjon Joseph Duveen köpte upp och förstörde hela upplagan.

Berenson samarbetade med Duveen mellan 1907 och 1937. 1909 upprättade de ett kontrakt som innebar att Berenson fick 25 procent av vinsten på varje tavla som han skrev ett äkthetsintyg för åt galleriet, av vilka ett flertal med tiden skulle visa »

sig felaktiga. Därtill skrev han – i egenskap av opartistisk expert och konnässör – texter om de målningar som galleriet hade ute till försäljning.

Cynthia Saltzberg fördjupar sig i *Old Masters, New World* i Berensons förhållanden med de europeiska konsthandlarna och de amerikanska köparna och ger en mängd belysande exempel på hans skrupelfria agerande. När Duveen till exempel frågade Berenson till råds om en madonnamålning av Bellini uppmuntrade Berenson till köp, men till ett förhållandevis modest pris – med tanke på att målningen enligt honom inte var i speciellt gott skick.

När Berenson dock, några månader senare, skrev ett brev till Duveen, vilket skulle användas vid försäljningen av målningen, var invändningarna glömda. Där tackar Berenson ödmjukt Duveen för att ha fått möjlighet att titta på "mästerverket", vilket han förutskickat ska få en framträdande plats i hans kommande böcker.

Samtidigt var Berenson i korrespondensen med Duveen mån om att poängtera vikten av att framträda som konsthistoriker utan ekonomiska intressen: "Du bör vara tacksam för att jag bara är forskare och inte en förklädd konsthandlare. Inte för att jag inte tycker om att tjäna pengar. Långt därifrån. Men jag vill göra det helt ärligt och med samvetsgrann uppriktighet."

Huruvida han lyckades leva upp till den sistnämnda målsättningen kan diskuteras.

Bernard Berenson föddes som Bernhard Valvrojenski i Litauen 1865 men hade flyttat med sina föräldrar till USA som tioåring. Redan på 1880-talet kom han i kontakt med den 25 år äldre konstsamlaren från Boston, Isabella Stewart Gardner, då han som student vid Harvard ingick i en grupp av esteter som samlades runt den legendariske konstprofessorn Charles Eliot Norton. 1895, vid 30 års ålder, hade Berenson gjort sig bemärkt i konstvärlden med verket *The Venetian Painters of the Renaissance*, vilket snabbt följdes upp av ytterligare tre kontroversiella studier om italienskt renässansmåleri, där han delvis i strid med just Wilhelm von Bode argumenterade för att en mängd attribueringar av italienska renässansmålare var felaktiga. Till exempel gick han emot den tidens experter på området, Joseph Arthur Crowe och Giovanni Battista Cavalcaselle, och fastslog antalet Tizian-målningar till 133 mot deras uppskattningar på över tusen.

I egenskap av specialist på italiensk konst tog han i mitten av 1890-talet ånyo kontakt med Isabella Gardner, varpå de återupptog sin brevväxling, vilken med tiden kom att omfatta mer än tusen brev. Stationerad i Europa tog Berenson också snabbt på sig uppgiften att köpa in verk till Gardners särpräglade konstsamling, vilken idag finns att beskåda i det museum i Boston som Gardner byggde som ett venetianskt renässanspalats och som öppnade 1903 i stadsdelen Fenway.

I sin egenhändigt skapade image av kosmopolitisk estet skilde sig Berenson från de flesta europeiska experter på området. Till skillnad från dem var han inte knuten till något museum eller universitet. Tidigt insåg han istället att det fanns en roll på den framväxande konstmarknaden för ett slags

Tizian, *Europa och tjuren* (1562).

professionella konnässörer, vilka kunde röra sig fritt mellan konstvärldens olika sfärer: uppträda på konsultbasis som expert för museer, som rådgivare för privatpersoner, som författare av konsthistoriska studier samt som affärskompanjoner med gallerister. Eftersom Berenson var fullt på det klara med att hans roll som oberoende konsthistorisk expert skulle undermineras om det kom fram att han tjänade pengar på sin verksamhet, var han mån om att i offentliga sammanhang distansera sig från rollen som konsthandlare.

Mot denna bakgrund var det inte konstigt att Berenson i görligaste mån hemlighöll för Gardner att det var via en konsthandlare med det i sammanhanget förpliktigande namnet Otto Gutekunst, som han kom i kontakt med en stor del av den konst som han rekommenderade Gardner att köpa. Gutekunst var ursprungligen en tysk affärsman som 1894 hade börjat arbeta för det engelska galleriet P & D Colnaghi & Co, och som därigenom tidigt fick upp ögonen för USA som marknad för gamla mästare. Att Gutekunst helt saknade akademiska och andra formella meriter för att bedöma konst tycks inte ha varit ett problem för Berenson, som till fullo litade på konsthandlarens estetiska sensibilitet.

Vad Berensons kompanjon inte saknade var ett slags hästhandlarförslagenhet. Redan 1894 skriver den då blott 29-åriga Gutekunst till Berenson om hur man rent taktiskt bör gå till väga med de amerikanska köparna: "Min erfarenhet är att folk bara vill ha sådant som de inte kan få. [...] Den bästa planen torde vara att framställa vissa objekt som problematiska och svåra att förvärva så att köparna blir angelägna – eller åtminstone intresserade."

Ar 1900 rekommenderade Berenson Isabella Gardner att köpa en liten Rafael-målning som han i sina brev beskrev i lyriska termer, bland annat med avseende på färgspelet. I ett annat brev, från Gutekunst till Berenson, uttrycker den förre sin glädje över Berensons ansträngningar att sälja målningen, men tillägger: "Det är bara synd att du aldrig har sett den, för det är en underbar liten pärla."

Historien var – som framgår av Saltzmans bok – på intet sätt unik, utan känns igen från exempelvis Gardners förvärv 1896 av Tizians *Europa och tjuren*, en målning som Berenson konstigt nog inte ha-

I ett annat brev, från Gutekunst till Berenson, uttrycker den förre sin glädje över Berensons ansträngningar att sälja målningen, men tillägger: 'Det är bara synd att du aldrig har sett den, för det är en underbar liten pärla.'

Bernard Berenson i Florens på sin ålders höst.

FOTO: DAVID SEYMOUR/MAGNUM PHOTOS/BL

”
Jack Gardner lyckades dock ta reda på att den Rafael-målning föreställande kardinalen Tommaso Inghirami, som Berenson uppgav sig ha ”hittat” åt Isabella, i själva verket bjöds ut samtidigt av en konsthandlare i Florens för halva det pris som Berenson hade uppgett.

de med i genomgången av Tizian-målningar i sina renässansstudier och överhuvudtaget inte tycks ha varit bekant med. Åtminstone är det den bild som man får av korrespondensen med Gutekunst. Först flera månader in i inköpsprocessen skickade Gutekunst äntligen över ett fotografi av målningen till Berenson, som icke desto mindre i de brev där han försökte övertala Gardner att köpa målningen, hade beskrivit den som ”en av de främsta Tizian-målningarna i världen” och i synnerhet framhöll dess ”poetiska känsla” och ”underbara kolorit”.

För att ge en bild av Berensons affärsmetoder visar Saltzman hur Berenson lyckades övertala Isabella Gardner att köpa *Europa och tjuren* för 20 000 pund, trots att Gutekunst hade föreslagit 18 000. När väl Gardner till slut hade accepterat det föreslagna priset, lyckades Gutekunst få loss målningen från den tidigare ägaren för endast 14 000. Men det informerades aldrig Gardner om, lika litet som Berenson informerades Gutekunst om att Gardner hade betalat 20 000. Istället uppgavs Gardner ha betalat 18 000, vilket innebar att Berenson, med sin provision på fem procent, det vill säga 1 000 pund, gjorde en vinst på hela 5 000 pund på affären, motsvarande närmare fem miljoner kronor i dagens penningvärde.

Uppenbarligen hade Berenson tagit lätt på det råd som han hade fått av Gutekunst bara ett par veckor före Tizian-affären. Gutekunst hade brevlades berättat att han i London genom en konsthandlare hade hört att det gick rykten om att Berenson ”inte bara ägnade sig åt att ge råd åt folk om vilka verk som de skulle köpa utan också tjänade pengar på detta sätt”. Gutekunst avslutade brevet med uppmaningen: ”Så var försiktig!”

Det tog inte heller lång tid innan dessa rykten hade nått Isabella Gardner, eller rättare sagt hennes man, Jack. 1898 skriver hon till Berenson att hennes make ”tror allt möjligt dåligt om” den professionelle konnässören och att hon själv börjar se honom som ”ormen; och mig själv som den alltför villiga Eva”.

Bara några veckor senare försökte Berenson göra om tricket med Tizian-målningen. Jack Gardner lyckades dock ta reda på att den Rafael-målning föreställande kardinalen Tommaso Inghirami, som Berenson uppgav sig ha ”hittat” åt Isabella, i själva verket bjöds ut samtidigt av en konsthandlare i Florens för halva det pris som Berenson hade uppgett. När Isabella Gardner lät honom bli varse detta, var Berenson dock snabb med att meddela att säljaren hade gått ner i pris, varefter Gardner förvärvade målningen via Berenson.

Samma sommar köpte Gutekunst via konsthandlaren Asher Wertheimer upp en samling med åttio holländska och flamländska målningar från Francis Pelham-Clinton-Hope, 8:e hertig av Newcastle. Wilhelm von Bode fick först i hemlighet välja vilka verk ur hertigens samling som han ville köpa in till Berlin, däribland en Vermeer. Gardner

köpte därefter tre målningar från samlingen, däribland två Rembrandt, för vilka hon betalade ungefär en fjärdedel av vad Gutekunst hade betalat för samtliga åttio verk.

Rafael, Porträtt av Tommaso Inghirami (1509).

Ett år senare, 1899, övertalade Berenson Gardner att köpa två målningar av Hans Holbein den yngre, för vilka säljaren ville ha 16 000 pund. Gutekunst gav Berenson rådet att den här gången rapportera det korrekta priset till Gardner och nöja sig med den femprocentiga kommissionen, 800 pund, motsvarande ungefär 750 000 kronor. Berenson uppgav dock att priset var 20 000, vilket gjorde att han återigen kunde skära emellan och göra en imponerande vinst på transaktionen, närmare bestämt 4 800 pund, motsvarande drygt fyra miljoner kronor 2012.

Också i detta fallet lyckades Gardner komma i kontakt med säljaren, vilket föranledde ett brev till Berenson med en fråga om vad han ”exakt” hade betalat för Holbein-målningarna. Men även denna gång lyckades Berenson klara sig ur knipan, nu genom att lägga skulden på Colnaghi-galleriet. Detta samtidigt som han utverkade en försäkran från Gutekunst om att galleriet framgent skulle försvåra för köparen att kontakta säljare i efterhand.

I dag, med facit i hand, kan man, som Saltzman påpekar, förvisso konstatera att Berensons råd till Gardner var vederhäftiga i så måtto att samarbetet mellan de två resulterade i att man skapade ett av världens finaste museer och att man inte lät sig luras av förfalskare. I stort sett alla attribueringar som utfördes åt Gardner har visat sig vara korrekta. Och hennes samling har därtill ökat i värde på ett enastående sätt.

Själv investerade Berenson sina pengar i en palatsliknande bostad, Villa I Tatti, utanför Florens, som han köpte 1905 och fyllde med en imponerande konstsamling som idag finns att beskåda för högade Harvardstipendiater.

Men trots att han slutade sina dagar som en insiktsfull, om än rätt bitter kritiker av samtidskonsten, och i det avseendet fällde en hel del kloka yttranden – delvis kanske som en följd av de insikter som han under årens lopp hade förvärvat om hur lätt det var att manipulera konstmarknaden – framstår ändå följande anekdot som ett påfallande klart synt eftermäle till Bernard Berenson. Den är hämtad ur den spirituella dagbok som 1963 gavs ut under titeln *Journal d'un collectionneur*, av konsthandlaren René Gimpel (som inte bara var Joseph Duveens sväger utan även dotterson till kofferttillverkaren Louis Vuitton samt god vän med Marcel Proust):

”Berenson sa till Bauer, antikhandlaren: ’En så akademisk man som du borde inte vara handlare. Det är fruktansvärt att vara handlare.’ På detta svarade Bauer: ’Det finns ingen skillnad mellan dig och mig. Jag är en intellektuell handlare och du är en handlande intellektuell.’ Berenson förlät honom aldrig.”

När Anncol bytte från svensk hosting till dansk, fick byrån ett redaktionellt råd där flera prominenta danska vänsterpolitiker ingick men också en svensk, vänsterpartisten Jens Holm.

Under många år stöddes den colombianska Farc-gerillan av Sverige. Idag är den terroristklassad men backas upp av svenska nätverk på vänsterkanten.

Farc-gerillans svenska rötter

Av Henrik Klemetz

Något överraskande har den colombianska regeringen och Farc-gerillan kommit överens om att börja fredsförhandlingar med början i Oslo den 7 oktober och med fortsättning i Havanna. Den colombianske presidenten Juan Manuel Santos manar befolkningen att inte hysa alltför stora förhoppningar. Men att gerillan nu vill förhandla betyder nog att den insett att den redan passerat bästföredatum.

Farc var inte den första kommunistinspirerade gerillan i Colombia. Redan på 1930-talet fanns det en i provinsen Santander. Hur landet skulle ha sett ut idag om Farc inte fått stöd från Kuba och Sovjetunionen under 1960-talet kan vi inte veta. Vi kan inte heller veta vad som hade hänt om gerillarörelsen ELN inte hade börjat med kidnappningar som inkomstkälla för sin verksamhet år 1974. Och vi kan inte veta vad som hänt om Farc inte hade valt drogproduktion och droghandel som inkomstkälla.

Farc har velat framstå som en rörelse med en "progressiv" värdegrund. Under de första åren såg gerillans förespråkare Kuba som en ledstjärna. Idag har verkligheten hunnit upp Kuba och gerillan. Sovjetepoken är redan över.

När några svenskar togs som gisslan av Farc-gerillan i december 1994 väckte det stor uppmärksamhet i Sverige. Varför just svenskar? I svenska ögon var ju gerillan en "folklig vänsterrörelse" och Sverige var väl även i gerillans ögon inget annat än en vänskapligt sinnad nation?

Om nu Sverige hade valt bort kommunismen och stannat för socialdemokratins så hade man väl kunnat göra det i Colombia också. Varför drabbades då Sverige? Det var inte lätt att för en nymornad svensk publik förklara skillnaden mellan Farc och andra rörelser som förespråkade våld, M-19, EPL och ELN och deras politiska grenar, som till

exempel UP. Dessutom hade drogbaroner som Pablo Escobar och Gonzalo Rodríguez Gacha redan ställt sig bakom skapandet av paramilitära grupper i områden där arméns och polisens inflytande inte räckte till.

Ett tvåfrontskrig hade blivit till någonting mera komplext än så.

I maj 1995, efter fem månaders fångenskap, släpptes de två Skanska-anställda svenskarna fria mot en lösesumma motsvarande sex miljoner dollar. Officiellt erlades inga pengar alls men i stora annonser i colombianska tidningar förpliktigade sig Skanska att respektera ekologin i det område där bolaget byggde ett vattenkraftverk. (Det är ett av de många områden där kokaodling florerat.)

FARCS INTERNATIONELLE emissarie Marcos León Calarcá och Åke Magnusson, Colombias honorärkonsul i Göteborg, hade varit involverade i förhandlingssamtalen. I Bogotá samtalade svenske ambassadören Sven Julin med gerillaföreträdare via Internationella Röda Korsets kortvågskanal. Tonen var sådan att man bokstavligen kunde höra hur gerillaledarna lyfte på mössan när de talade med Julin.

Marcos León Calarcá är inte oväntat en av det halvdussin gerillamedlemmar som ska delta i de kommande fredsförhandlingarna.

Ungefär samtidigt som gisslandramat utspelades i Colombia fick journalisten Dick Emanuelsson grönt ljus för att sätta upp en nyhetsportal för "Nya Colombia" i Sverige. Joaquín Pérez Becerra, som nu sitter i rannsakningshäkte i Bogotá, blev chef för byrån. Under flera år kunde Farc-gerillans kommunkéer och redaktionellt stoff läsas på flera olika språk.

Under Pastrana-regeringen 1998–2002 tilldelades Farc-gerillan en frizon stor som Schweiz. Tanken var att bygga upp ett förtroende mellan regering och gerilla och bädda för kommande fredsförhandlingar. Planen slog fel. Det hjälpte inte ens att en delegation med företrädare för Farc och

Colombias regering reste runt i Europa på vintervintern år 2000. I Sverige sponsrade Sidas och Näringslivets industriella råd (läs: honorärkonsul Åke Magnusson) en kurs i svenskt politiskt och ekonomiskt samförstånd på en kursgård utanför Stockholm. Liknande kurser, fast mycket längre, hade Sidas föregångare NIB organiserat tillsammans med Sveriges Förenade studentkårer, SFS, under mitten av 1960-talet. Deltagare var "studentledare" i Latinamerika. I kursen 1965 fick deltagarna lära känna Olof Palme. En av deltagarna blev sedermera president i Guatemala men fick söka asyl i Panama där han fortfarande uppehåller sig.

EFTER TERRORISTATTACKEN mot tvillingtornen i New York den 11 september 2001 förändrades plötsligt synen på våldsbenägen rörelser. I Sverige ville utrikesministern Anna Lindh inte gå med på att Farc klassades som terroristgrupp. Sverige ändrade inte sin hållning förrän 2003, då en hög emissarie från Colombia, tidningsmannen Francisco Santos, själv en gång kidnappad, fick

tala med biträdande statsministern Lena Hjelm-Wallén om saken.

Efter Santos besök i Sverige flyttade den colombianska nyhetsportalen, senare omdöpt till Anncol, sin internetserver från svensk mark till dansk. Kvar i Sverige blev däremot byråns kontor samt Radio Café Stereo, en liten närradiostation i Stockholm, som senare tack vare sitt tillstånd att sända via internet fick internationell räckvidd. Bakom kanalen ligger en förening av politiska flyktingar, Asociación Jaime Pardo Leal. En av stationens paradprogram heter "La ponzofia", Giftet, där aktuella nyheter satiriskt utportioneras i lagom stora doser. I programmet deltar Dick Emanuelsson oavsett om han befinner sig i Sverige eller i Honduras, där han slagit ner sina bopålar sedan han förklarats *persona non grata* i Colombia.

När Anncol bytte från svensk *hosting* till dansk fick byrån ett redaktionellt råd där flera prominenta danska vänsterpolitiker ingick men också en svensk, vänsterpartisten Jens Holm.

I Sverige finns sedan länge en rad vänstergrupper som liksom andra föreningar får statsbidrag för sin verksamhet. I tomrummet efter FNL-grupperna och Afghanistankommittén finns nu ett så kallat Colombia-nätverk. Ledare är Tigran Feiler, som studerar antropologi i Bogotá. Han är son till Dror Feiler, känd Hamas-sympatisör och deltagare i Ship to Gaza-projektet.

DICK EMANUELSSON skrev många artiklar i DN, AB och fackföreningspressen innan han flyttade till Honduras där han är tidningen *Flammans* Latinamerikakorrespondent. Hans tidigaste artiklar för Anncol finns inte längre att läsa på nätet. Däremot finns många andra på spanskspråkiga sajter där han uttalar sig i egenskap av svensk journalist. Etniciteten har relevans, för om åsikter torgförs från så kallade progressiva kretsar i Europa får de ofta större genomslagskraft i latinamerikanska vänsterkretsar.

Det är därför som placeringen av Anncol och Radio Café Stereo varit av strategisk betydelse. **Henrik Klemetz** är frilansskribent.

Johan Tralau skrev på kultursidan i *Upsala Nya Tidning* en debattartikel om hur universitetsbiblioteket Carolina Rediviva har sålt en boksamling som hade donerats till biblioteket. Samlingen bestod av böcker med personliga dedikationer till publicisten Arvid Fredborg. När överbibliotekarie Ulf Göranson svarade bad tidningen Tralau att skriva ett genmäle, men refuserade sedan detta. Därför publiceras Tralaus replik i Axess.

Utan gåvor överlever inte kulturinstitutioner

Av Johan Tralau

Uppsala universitetsbibliotek har sålt ut en unik samling dedikations-exemplar – i strid med donationsvillkoren. Som jag skrev i UNT 26/8 2012 gäller det böcker som givits till min morfar, Arvid Fredborg, av historiskt betydande personer som Egyptens president Gamal Abdel Nasser och Nobelpristagarna Friedrich Hayek och Milton Friedman, och som arvingarna efter hans bortgång valde att skänka till Carolina Rediviva enligt bibliotekets önskemål.

När överbibliotekarie Ulf Göranson svarade (UNT 30/8) hette det att det var en "engångshändelse". Han menade att biblioteket förväxlade dedikationsexemplaren, som donerades 2002, med böcker som Arvid Fredborg donerade tidigare, alltså före sin död 1996, troligen 1990. Bland de senare

skulle dubletter rensas ut, alltså verk som redan fanns i biblioteket. Jag har redan påpekat att de verk som såldes inte var dubletter – däri ingick till och med inbundna opublicerade rapporter som min morfar låtit upprätta, och av vilka det mig veterligen bara fanns ett enda exemplar i världen. Så var det med den gallringen av dubletter.

Kanske var det, som Göranson skriver, bara ett tiotal böcker som antikvariats-handlaren sålde innan de osålda exemplaren återlämnades. Det betvivlar jag. 24 papperskassar med böcker skänktes till Carolina. Ungefär 150 böcker har återlämnats. Ekvationen går inte ihop.

Jag vill gärna tro att det var en "engångshändelse". Faktum kvarstår. Universitetsbiblioteket har i strid med donationsvillkoren sålt ut en unik boksamling som skänk-

tes till biblioteket på grund av att biblioteket självt uttryckte intresse för den.

Frågan måste ställas: varför skall vi förut-sätta att dessa oegentligheter inte kan upprepas imorgon? Varför skall vi tro att det inte hänt liknande saker med andra delar av samlingarna?

Utan gåvor överlever inte kulturinstitutioner som Carolina Rediviva. Deras uppdrag är att vårda donationerna för framtiden. Det uppdraget har biblioteket under Göransons ledning svikit. Därmed sviks också vårt förtroende för universitetsbiblioteket som förvaltare av historiskt värdefulla samlingar. Utan sådant förtroende är en kulturinstitution död. Är den osäkerheten ett vackert arv att lämna efter sig som överbibliotekarie?

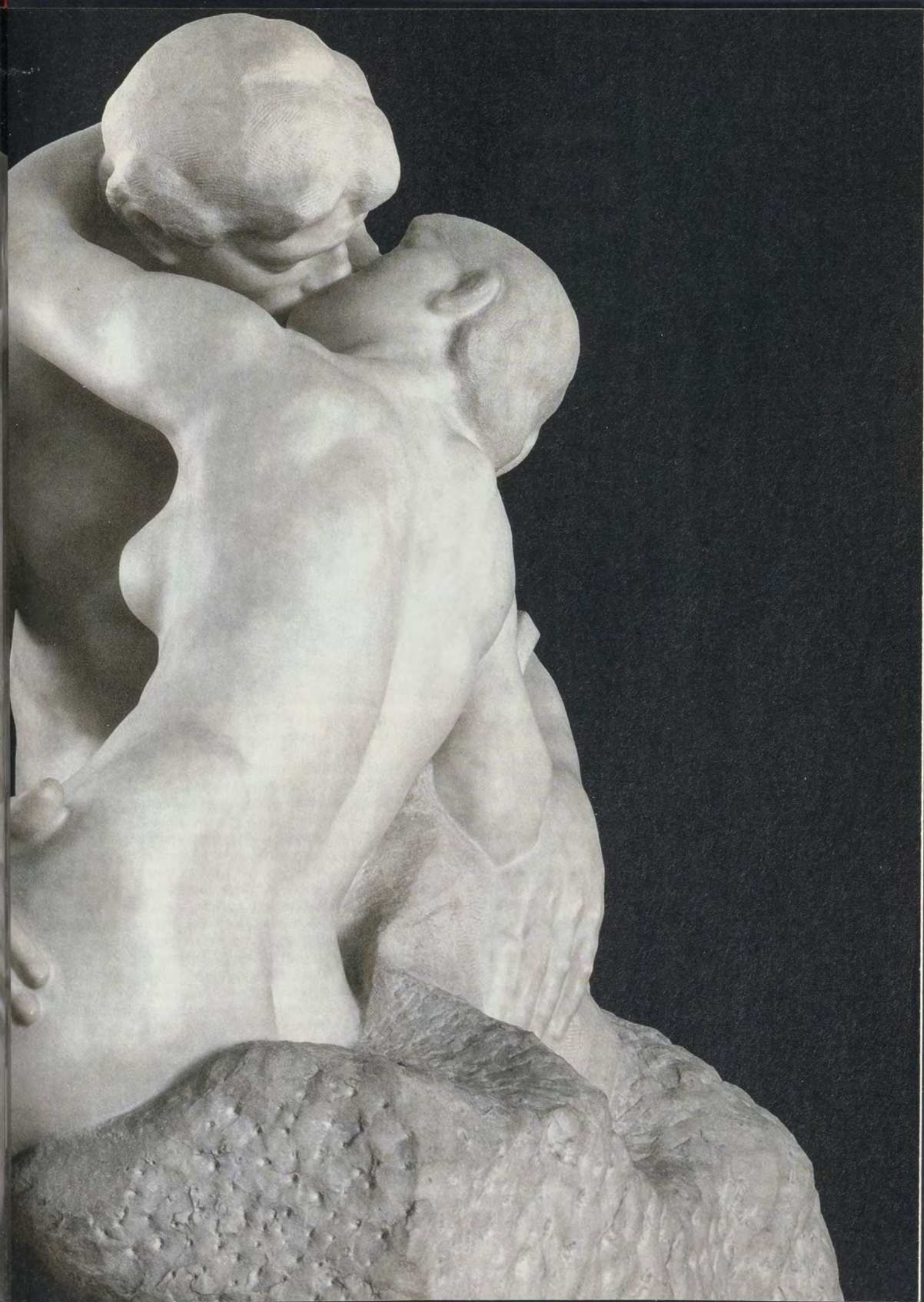
Johan Tralau är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

TEMA

SEXUELLA REVOLUTIONER

Människors inställning till och utövande av sex har alltid speglat samhällsutvecklingens olika faser. Sexualiteten är därför paradoxal: norm och uppror, anpassning och avvikelse. I denna ständiga växelverkan är människan både biologisk varelse och produkt av sin historia och kultur.

Människans sexuella evolution

Våra könsroller och sexuella beteenden är till stor del en konsekvens av en evolutionär process som sträcker sig många miljoner år bakåt i tiden. Det framgår alltför sällan i debatten om jämställdhet och sexualitet.

Av Göran Burenhult

Människan är, per definition, ett däggdjur (*Mammalia*), klass ryggradsdjur, ordningen primater. Däggdjur kännetecknas av att de förökar sig genom sex mellan en hane och en hona, en man och en kvinna. Med ett yttre parningsorgan, penis, leder sexualakten till en inre befruktning av honan och hos högre däggdjur sker hela fosterutvecklingen inne i moderns livmoder. Avkomman föds levande och under den första tiden efter födseln livnär sig alla däggdjursungar helt och hållet på den mjölk som modern producerar i sina mjölkkörtlar. Amningstiden varierar mellan olika däggdjursarter och är relaterad till graviditetstid, tidpunkt för könsmognad och livslängd. Människan är inget undantag. I detta biologiska faktum ligger också våra könsroller genetiskt nedärvda. Män och kvinnor har exempelvis helt olika hormonella uppsättningar – män producerar testosteron i sina testiklar, kvinnor östrogen i äggstockarna. Detta innebär bland annat att vi uppvisar helt olika nedärvda beteendemönster.

Allt började på allvar när vi för 6–7 miljoner år sedan successivt anpassade oss till en upprätt gång – vi blev tvåbenta. Det finns flera teorier om orsakerna till detta, men oavsett de bakomliggande orsakerna till den mänskliga tvåbentheten kom den att innebära en anatomisk och sexuell revolution. Övergången från trädklätrande primat till urmänniska med upprätt gång på två ben innebar stora anatomiska förändringar, som avspeglar sig i utvecklingen av skelettets och muskulaturens utformning.

Eftersom huvudet kom att balanseras mitt på kotpelaren behövdes till exempel inte längre de kraftiga nackmuskler, som de stora

aporna har för att hålla huvudet på plats, och de minskade därför i omfång. I gengäld utvecklade vi kraftfulla skelettmuskler för att bära upp kotpelaren och möjliggöra den upprätta gången, framför allt rygg-, buk- och bröstmuskler, tillsammans med stussen (gluteusmuskeln) och vadmuskeln. Tillsammans med tillbakabildandet av pälsen kom denna nya muskulatur att bli fullt synlig under naken hud. Hos mannen utstrålade detta styrka och trygghet, alltså signaler om "goda gener" vid val av partner, och processen kom att förstärkas genom sexuell selektion. Det som gynnade framgångsrik reproduktion blev också sexuellt attraktivt. Även kvinnans rundade former accentuerades genom den nya muskulaturen, inte minst gäller detta stussen, som också kom att bli en fettreserv, som bland annat säkrar produktionen av bröstmjölk. "Timglasformen" hos kvinnan i fertil ålder styrs av sexhormoner (östrogen) och visar en tydlig skillnad mellan mannens och kvinnans fettdistribution, alltså omfångsförhållandet mellan höft och midja, det så kallade "waist-to-hip-ratio" (WHR). Sammantaget kom alltså de kvinnliga formerna att bli sexuellt attraktiva eftersom de utstrålar hälsa, fitness och framgångsrik reproduktion. Många undersökningar från olika kulturområden, bland annat i USA, Kina och Indonesien, visar att män generellt sett finner kvinnor med markerade höfter och smal midja mest attraktiva.

Tvåbentheten kom också att helt förändra könsorganens placering. Primathonornas kraftigt uppsvällda och rödfärgade bakdelar under brunstperioderna är kraftfullt exponerade bakåt, men med den upprätta gången kom vaginan hos kvinnan att gömmas mellan benen. För mannen var det precis tvärtom. Män har i jämförelse med

SEXUELLA REVOLUTIONER

I flickornas kärleksdans Oregayua på Trobrianderna i Papua Nya Guinea exponeras det mest centrala i deras värld: skönhet, elegans, stil, personlig utstrålning, skicklighet i dansen, självsäkerhet och sex.

FOTO: GÖRAN BURENHULT

primater exceptionellt stora penisar, långt större än vad som behövs för att befrukta en kvinna. Orsaken till mannens förändring är oklar, men enligt många evolutionsforskare har den orsakats genom sexuell selektion. Under den evolutionära processen mot tvåbenthet, har (som bland andra Jared Diamond i studien *Why Is Sex Fun? The Evolution of Human Sexuality*, 1998, och Bo Gräslund i *De första stegen. Urmänniskan och hennes värld*, 2001, framhållit) urmän med längre penisar haft en reproduktiv fördel. Kvinnans slida kom att förskjutas till ett läge i nittio graders vinkel mot livmodermunnen, men under den period då den varken var riktad bakåt eller framåt kan storleken på urmannens penis ha varit avgörande. Primathannarnas mycket små penisar är vid fyrbent gång gömda mellan bakbenen, täckta av päls. När mannen började gå på två ben blev plötsligt penisen fullt synlig, även i icke-erigerat tillstånd, och den blev en viktig visuell signal om individens kön.

Det brukar sägas att "storleken har ingen betydelse", och från reproduktiv synpunkt, liksom för att kunna tillfredsställa en kvinna, är detta helt rätt. Men ur psykologisk synvinkel tycks storleken ändå ha haft betydelse. I de flesta samhällen i världen finns det en mer eller mindre uttalad fascination av storleken på mannens penis och listan på olika metoder för förstoring av organet kan göras mycket lång. I den forntida konsten finns på motsvarande sätt en rad bildbelägg för hur man under årtusenden fascinerats av stora penisar. Även om det naturligtvis alltid kan ha funnits kvinnor som föredragit små manliga könsorgan gjorde uppenbarligen urkvinnorna ett motsatt val, vilket framgår av att män – genom den sexuella selektionen – kommit att se ut som de gör. För urkvinnans del sked-

de ytterligare en förändring, som tidigt skulle bli en del av hennes sexuella signalsystem och som kom att förstärkas av sexuell selektion: hon utvecklade bröst. Synliga bröst behövs inte för mjölkproduktionen. Schimpanshonorna har inga bröst, men producerar ändå stora mängder högkvalitativ mjölk till sina ungar i bröstkörtlarna. Skillnaderna mellan könen blev visuellt helt avgörande vilket också gällde sexualiteten som tidigare hade baserats på lukt. Men minst lika avgörande för människoblivandet var att kvinnan tappade brunsten (det vill säga de avgränsade perioder då däggdjurshonor är parningsvilliga) och fick dolda ägglossning vilket gjorde att vårt sexualmönster kom att förändras i grunden.

I samband med tvåbentheten skulle urmänniskorna efterhand utveckla andra sexuella yttringar och förändrade sociala system. Det är här som kvinnans dolda ägglossning kommer in i bilden – av någon anledning blev hon av med brunsten och blev ständigt sexuellt tillgänglig. Detta kom att få genomgripande betydelse för övergången från ett i huvudsak polygamt levnadssätt till ett i huvudsak monogamt, med familjebildning med mor, far och barn som kärnan i det sociala systemet – vilket nästan alla människor på jorden fortfarande tillämpar. Hur många tänker på att det uppenbarligen varit evolutionärt fördelaktigt att inte låta urmannen känna till när hans urkvinna kunde befruktas – därför att han då blev tvungen att stanna hos henne permanent för att vara säker på att avkomman verkligen var hans egen? Redan 1979 hävdade bland andra Richard Alexander och Kathleen Noonan i uppsatsen "Concealment of Ovulation, Parental Care, and Human So-

»

cial Evolution" att kvinnans ständiga sexuella tillgänglighet syftade till att få männen att stanna kvar i hemmet. Detta gynnade överlevnaden hos barnen, vilka erhöi en tryggare uppväxt om båda föräldrarna ständigt fanns till hands. Genom att människobarn, i motsats till de flesta däggdjur, är mycket sårbara under de första levnadsåren, begränsas moderns rörlighet, varför det är nödvändigt att mannen hjälper till med försörjningen. Detta hänger samman med den exceptionella tillväxten av den mänskliga hjärnan, som skulle ske någon miljon år efter det att vi blivit tvåbenta. Som en konsekvens av detta har våra förfäder senare under vår evolution levat i, om inte reproduktivt, så åtminstone socialt monogama förhållanden eller kanske små polygama grupper. Detta skapade underlag för en striktare arbetsfördelning mellan könen och kan ha bidragit till konfliktminskning inom gruppen. Att ha sex när som helst – men inte med vem som helst – kom att bli ett typiskt beteende för släktet *Homo*.

Den förlorade brunsten är alltså kärnan i utvecklingen av människans sexliv, men detta är samtidigt en av vår evolutions största gåtor. Vilka evolutionära krafter ligger bakom en så genomgripande förändring av vår sexualitet? Den klassiska tanken var alltså att den dolda ägglossningen utvecklades för att tvinga urmannen att stanna hemma för att försäkra sig om att avkomman var hans egen. Denna hypotes har ibland kallats "pappa-hemma-teorin". Risken att kvinnan, med dold ägglossning, kunde förlusta sig med andra män, som också gärna ville sprida sina gener, skulle alltså i förlängningen leda till monogami, eller åtminstone fastare förhållanden med faderlig omvårdnad, än vad som vore fallet om brunsten hade funnits kvar. Det faktum att så gott som alla samhällen i historisk tid levat i monogama förhållanden motsäger inte detta. I de samhällen som tillåter polygami, alltså månggifte, utövas den som regel uteslutande av ett ledarskikt i samhället.

En annan, direkt motsatt hypotes, "många-pappor-teorin", vill förklara den dolda ägglossningen som evolutionens försvar mot barnamord, *infanticid*. Hos många däggdjur är det vanligt att hannarna biter ihjäl ungar som de inte själva är fäder till, för att därmed få tillgång till honorna, som då åter går i brunst när ungen inte längre diar. Kattdjur, exempelvis, betar sig så och det förekommer också bland primater, som gorillor och schimpanser. Så många som en tredjedel av alla dödsfall bland unga gorillor är resultatet av *infanticid*, i samband med att rivaliserande hannar försöker ta över ett harem av honor. Som bland andra antropologen Sarah B Hrdy och fyziologen Jared Diamond har påpekat (i *The Woman that Never Evolved*, 1981, respektive *Why is Sex Fun?*, 1997), kunde urkvinnan, ständigt sexuellt aktiv med dold ägglossning, ta emot hur många hannar som helst utan att någon av dem hade en aning om vem som var pappa till barnet. I en sådan situation decimeras risken för barnamord eftersom fadern då kan råka ta död på sin egen avkomma.

Sett i ett modernt mänskligt perspektiv är detta högtintressant – av alla barnamord som sker i världsen, årligen omkring 650 per en miljon familjer, är det nästan 100 procent som utförs av styvföräldrar och inte av de biologiska föräldrarna. Skrämmande och tankeväckande, men utifrån ett evolutionärt perspektiv kanske inte förvånande.

Men situationen är mer komplicerad än så. Kvinnans dolda ägglossning är inte unik bland primaterna. Av sextioåtta studerade primater har nästan hälften dold ägglossning, trettiofyra stycken, bland

Pojkar på Trobrianderna i Papua Nya Guinea framför den starkt erotiska påldansen Ulia, som anses ge manlig kraft och sexuell potens.

annat orangutanger. Av de övriga har arton svagt uttalad brunst, exempelvis gorillan, medan de resterande arton har starkt uttalad brunst, som schimpanser och bonobo. Detta får konsekvenser för parningsbeteendena. De flesta primater lever promiskuöst, där alltså alla parar sig med alla, medan nästan alla primater med dold ägglossning lever monogamt. Problemet är att flera promiskuöst levande arter också har dold ägglossning, vilket betyder att den dolda ägglossningen kan ha olika funktion beroende på vilket parningsmönster som gäller. Våra gemensamma förfäder före artsplittningen för omkring nio miljoner år sedan har uppenbarligen visat svag eller måttlig brunst och levat promiskuöst. Vid artsplittningen någon miljon år senare har människan, schimpansen och gorillan med detta i bagaget gått skilda vägar – människan med dold ägglossning och huvudsaklig monogami, schimpansen med tydlig brunst och promiskuöst leverne och gorillan med svagt uttalad brunst och haremsleverne.

För omkring två och en halv miljon år sedan inleddes en exceptionell tillväxt av den mänskliga hjärnan. Vilken eller vilka evolutionära processer som låg bakom är oklart, men med tanke på de stora nackdelar det också innebär måste det ha varit mycket kraftfulla sådana. Den stora hjärnan kräver ett mycket stort energiintag från modern. Medan hjärnvolymen endast utgör två procent av vår kroppsvikt går inte mindre än sextio procent av vårt födointag till den mänskliga hjärnans funktion. Det stora huvudet på fostren gjorde vidare förlösningarna betydligt svårare och mera riskfyllda. Samtidigt är det nyfödda barnets hjärna mycket utvecklad, vilket gör det helt beroende av föräldrarnas omvårdnad under många år. Detta skulle få direkta konsekvenser för människans sociala organisation och familjebildning. De mutationer som styrde hjärnans utveckling måste alltså vara resultatet av en mycket kraftfull påverkan från omgivningen. Det har föreslagits att konkurrens med samtidigt levande, rivaliserande grupper av hominider skulle ha gynnat den grupp som hade störst förmåga till kommunikation och social organisation. Vår

SEXUELLA REVOLUTIONER

stora hjärna är ju en förutsättning för framväxten av bland annat ett språk, men hjärnan fortsatte att växa även efter det att de andra grupperna hade dött ut. Många forskare menar att det istället åter var sexuell selektion som var drivkraften. Avancerat gruppliv på den afrikanska savannen var utan tvivel en av faktorerna. Med språklig förmåga och högre intelligens utvecklades också sång och musik, konstyttringar och andra kulturella förmågor, vilket sannolikt gjorde individer med högre hjärnkapacitet mer attraktiva än andra. Framväxten av den första redskapstillverkningen just vid den här tiden är en indikation på detta.

Könsrolls- och jämlikhetsdebatten är idag intensivare och mera kontroversiell än någonsin tidigare, men diskussionen om jämlikhet ligger ofta långt vid sidan av vad det kanske egentligen handlar om, vilket bland andra Steven Pinker har framhållit. Vi talar inte här om lika lön för lika arbete – alla torde vara överens om att exakt samma arbete ska ge exakt samma lön, oavsett om man är man eller kvinna. Ändå är det kanske just här som konflikter kan uppstå eftersom kvinnan i sin roll som mor måste vara borta under långa perioder för att föda barn och amma dem, vilket inte män kan göra. Låt oss följa en kvinnas väg genom livet för att belysa problemet.

När en flicka kommer upp i tolvårsåldern börjar hennes månatliga, hormonellt styrda ägglossningsperiod, med menstruationer och inte sällan med PMS-besvär – i sig ett onaturligt tillstånd, eftersom det biologiskt sett är meningen att kvinnan under sin reproduktiva tid antingen ska vara havande eller ammande, precis som det fortfarande är i alla ursprungssamhällen världen över. En kvinna i sådana samhällen har omkring femton menstruationer under sin livstid, medan en västerländsk kvinna idag ofta har över fem hundra. Randolph Nesse och George C Williams har i *Evolution and Healing. The New Science of Darwinian Medicine* (1995), liksom Boyd Eaton i *The Paleolithic Prescription. A Program of Diet & Exercise and a Design for Living* (1989), framfört detta som en förklaring till den höga frekvensen av cancer i de kvinnliga reproduktionsorganen i dagens samhälle. Bröstcancer och livmoderhalscancer är sjukdomar som helt saknas i traditionella samhällen. I vuxen ålder ska den moderna kvinnan föda sitt första barn, följt kanske av flera, en mycket stor investering, med nio månaders graviditet, följt av en amningsperiod som bör vara minst ett år för att barnet ska kunna bygga upp ett fullt immunförsvar, men som ofta under samhällets tryck blir betydligt kortare. Detta trots att många experter, liksom både Världshälsoorganisationen (WHO) och Världshälsoförbundet (WHA), rekommenderar enbart amning i sex månader och därefter fortsatt amning med tilläggskost i två år eller längre. Över åttio procent av svenska barn får inte ens halva den amningstid som de behöver.

Männens investering i allt detta är några sekunders ejakulation – han kan inte vara behjälplig med graviditet, ej heller med amning. Han kan under denna långa period teoretiskt sett bli far till hundratals barn, medan moderns stora investering som regel är ett enda. Till detta kommer slitningar mellan moderns naturliga önskan att vara tillsammans med sitt barn och kravet på att hon ska börja arbeta och istället lämna barnet ifrån sig under många av dygnets timmar. Allt detta upprepas för varje nytt barn. I ursprungssamhällen börjar kvinnorna arbeta med födoinsamling eller odling dagen efter förlossningen – men barnet finns alltid med modern under de första åren, vid bröstet eller på ryggen.

Intressant i sammanhanget är att kvinnan ensam har total kontroll över reproduktionen – vem hon vill ska bli far till hennes barn (självfallet bortsett från våldtäktssituationer). Nästan alla kvinnor får åtminstone ett barn under sin reproduktiva tid, medan många män blir bortvalda och aldrig blir fäder. Attraktiva och framgångs-

rika män har fler sexpartners och får fler barn än attraktiva kvinnor. I Sverige ratar kvinnorna omkring 25 procent av alla män. Det finns alltså många fler män än vad som behövs för att människan som art ska kunna reproducera sig och även detta har en evolutionär förklaring, vilket har påpekats av bland andra Louise Barrett, Robin Dunbar och John Lycett i *Human Evolutionary Psychology* (2002). Kvinnans urvalsmöjligheter var avgörande.

Livet på savannen med stenåldersteknologi var extremt farligt, inte minst sedan storviltjakten blev en del av försörjningen, varför det bör ha varit en strykande åtgång på urmän. En populations överlevnad är beroende av kvinnornas trygghet, medan unga, starka män kan användas som kanonmat, delvis därför att män generellt sett är mindre viktiga än kvinnor när det gäller produktion av avkomma. Här ligger också en viktig förklaring till våra skilda könsroller. En man kan bli

far till tusentals barn, en kvinna endast till något tiotal (som rekord för antalet födda barn för en kvinna brukar anföras 69: 16 tvillingpar, 7 kullar med trillingar och 3 kullar med fyrlingar; medan Djingis Khan uppskattas ha

varit far till mellan sex och åtta tusen barn). Ett likartat förhållande synes gälla i homosexuella relationer. Enligt en studie i USA 1978, före AIDS-epidemin, hade 75 procent av alla vita homosexuella män haft mer än 100 sexpartners, 15 procent hade haft mellan 500 och 1 000, och hela 28 procent hade haft över 1 000. Senare gjorda studier i USA har visat att var tjugonde homosexuell man har haft fler än tusen sexpartners, medan inte mer än var hundra lesbisk kvinna haft fler än hundra.

Att ha sex när som helst – men inte med vem som helst – kom att bli ett typiskt beteende för släktet Homo.

De evolutionära fördelarna av dessa olikartade sexuella beteenden är flera. En kvinna är mer omsorgsfull i sitt val av sexpartners eftersom hennes investering i ett samlag är så enormt mycket större ifråga om havandeskap och amning. En människogrups fortlevnad är inte heller beroende av att kvinnor har många sexualpartner medan det omvända förhållandet kan gälla för män, till exempel i en situation där antalet sexuellt aktiva män kraftigt har decimerats som en följd av krig. En människogrups fortlevnad och konkurrensstyrka är också beroende av att så många kvinnor som möjligt blir gravida, vilket underlättas om män generellt sett är mindre nogräknade än kvinnor i val av sexpartner. Människogrupsens fortlevnad är vidare beroende av att männen kan offras i konflikter med andra grupper eller som en konsekvens av mer riskfyllda beteenden, som att söka efter nya jakt- eller betesmarker, eller att jaga. Det krävs också att kvinnorna skyddas under de långa perioderna av havandeskap och amning, vilkas längd i sin tur är en konsekvens av att människan har evolutionära fördelar av till exempel en hög hjärnkapacitet.

De olikheter i sexuella beteenden, som vuxit fram som en konsekvens av de evolutionära fördelar som sådana skillnader medfört, må synas oviktiga idag och anses av många på intet sätt så djupliggande att de inte kan modifieras eller undertryckas i många kulturer. Dock torde det vara ett önsketänkande att tro att de helt kan övervinnas. Kanske bör vi ändå vara glada för det, med tanke på hur oviss människans framtid på jorden ändå är.

Göran Burenhult är professor emeritus i arkeologi.

Hans senaste bok är *Den sexuella evolutionen. Evolutionära perspektiv på människans sexualitet och könsroller* (2012).

Den första sexuella revolutionen

1700-talet utgjorde en vändpunkt i den västerländska synen på sexualitet. Då började man propagera för att sex är en privat angelägenhet och att sexuell njutning borde hyllas som ett av livets glädjeämnen, oberoende av äktenskap.

Av Faramerz Dabhoiwala

Nu för tiden tror vi på sexuell frihet och på privatlivets helgd. Vi tar för givet att samtyckande män och kvinnor har rätt att göra vad de vill med sina kroppar. Sex finns överallt i vår kultur. Vi älskar att tala om det; vi slukar nyheter om kändisars kärleksaffärer; vi producerar och konsumerar pornografi i en aldrig tidigare skådad omfattning. Vi anser att det är fel att diskussioner om sex censureras i andra kulturer, att människor får lida för sina sexuella läggningar, att kvinnors sexualitet kontrolleras eller att äktenskapsbrott bestraffades med döden.

Men fram till för bara några hundra år sedan såg även vårt eget samhälle ut så. På 1600-talet kunde människor fortfarande avrättas för äktenskapsbrott i Nordamerika och över hela Europa. Överallt i västvärlden var sex utanför äktenskapet olagligt, och kyrkan, staten och vanligt folk ägnade stora ansträngningar åt att spåra upp och bestraffa överträdelser. Detta var centrala inslag i den kristna civilisationen, vilka hade ökat stadigt i omfattning alltsedan senantiken. Hur och när kom alltså vår kultur att på ett så slående sätt avvika från detta mönster? Varifrån kommer vårt nuvarande perspektiv? Svaren ligger i en av de stora, okända historierna om hur vår moderna tillvaro skapades.

När jag för mer än ett decennium sedan snubblade över ämnet, kunde jag inte tro att denna omvälvande förändring aldrig hade blivit ordentligt utredd. Men ju mer jag undersökte saken, desto mer förbluffande material hittade jag. Den första sexuella revolutionen kan spåras i några av de största verk som någonsin skapats inom

litteratur, konst och filosofi: Henry Fieldings och Jane Austens romaner, Joshua Reynolds och William Hogarths målningar, Adam Smiths, David Humes och John Stuart Mills skrifter. Den utspelade sig likaså i tusentals vanliga – och i övrigt okända – mäns och kvinnors liv, vilkas anklagelser om och straff för otillåtet sex finns bevarade i opublicerade domstolshandlingar. Mest häpnadsväckande av allt var min upptäckt av en rad privata texter, som en dagbok av den liderlige holländske ambassadtjänstemannen Lodewijk van der Saan, posterad i London under 1690-talet; de känslosamma brev som skickades till tidningarna av mängder av hoppfulla och besviken älskare; eller de högar av manuskript om sexuell frihet som författades av den store filosofen Jeremy Bentham men som genom hans litterära förvaltares försorg har förblivit opublicerade ända fram till idag. När allt detta väl har uppmärksamrats kan effekterna av denna revolution i attityder och beteende noteras överallt i 1700-, 1800- och 1900-talets samhälle. Den var en av de väsentliga vändpunkterna i utvecklingen från den förmoderna världen till den moderna.

Sedan historiens gryning har varje civilisation bestraffat sexuell omoral. De lagar som formulerades av engelska kungar under tidig medeltid förbjöd gifta män att ha sex med sina egna slavar, och befälde att äktenskapsbryterskor skulle skämmas ut offentligt och få öron och näsor avskurna. Denna stränghet återspeglade den kristna kyrkans syn på sex som en farligt smittande kraft, liksom den patriarkala självklarhet med vilken kvinnor sågs både som var mans egendom och

SEXUELLA REVOLUTIONER

Kurtisanen Kitty Fisher porträtterad av sir Joshua Reynolds.

FOTO: ENGLISH HERITAGE PHOTO LIBRARY/IBL

som fresterskor som lätt kunde leda männen vilse. Under den sena medeltiden var det i städerna vanligt att dömda horor, kopplerskor, horkarlar och äktenskapsbrytare underkastades omständliga rituella bestraffningar, som att få håret avrakat, kläs i förnedrande kläder, piskas, visas upp offentligt, ledas runt i förödmjukelse och för alltid fördrivas från samhället.

Reformationen innebar att attityderna hårdnade ytterligare, bland både katoliker och protestanter. De mest glödande reformatörerna bedrev en kraftfull kampanj för att återinföra de bibliska dödsstraffen för äktenskapsbrott och andra sexuella överträdelser. Överallt där kristna fundamentalister kom till makten eftersträvade de detta mål: i Genève och Böhmen, i Holland och Skandinavien, i England och Skottland, i New Englands kolonier och för en kort tid till och med i självaste Rom, under Sextus V:s påvedöme.

Den sexuella disciplinen var förstås aldrig fullkomlig. Män och kvinnor gav ständigt efter för frestelser – och måste då piskas, fängslas, bötfällas och skambeläggas för att omvändas. Många andra, särskilt de rika och mäktiga, undkom helt bestraffningar. Likväl var den sexuella disciplinen ett centralt element i det förmoderna västerländska samhället, och den ständiga indoktrineringen hade en djupgående effekt på vanliga män och kvinnor. De flesta internaliserade dess principer på djupet och deltog i disciplinerandet av andra. Det fanns ingen sammanhängande alternativ filosofi för sexuell frihet, inget sätt att föreställa sig ett samhälle utan moralisk övervakning. Det verkade uppenbart att otillåtet sex till varje pris måste bekämpas, eftersom det väckte Guds vrede, förhindrade frälsningen, förstörde personliga relationer och undergrävde den sociala ordningen. Sex var avgjort inte en privat angelägenhet.

Denna ideologi var så genomträngande att till och med de som betalade med sitt liv för att ha trotsat den inte kunde undgå dess grepp över medvetanden och handlingar. När en nybyggare i Massachusetts, James Britton, insjuknade vintern 1644 greps han av "fruktansvärda samvetskval" över att detta var Guds straffdom över honom för hans synder. Därför bekände han att han en gång, under rusdryckers inflytande, försökt ha sex med en ung kvinna, Mary Latham. Trots att hon numera bodde långt borta letades hon upp, arresterades och fördes tillbaka till Boston för att ställas inför rätta. Hon förnekade att de faktiskt skulle ha haft sex. Men när hon icke desto mindre dömdes för äktenskapsbrott bröt hon samman, "visade sig mycket botfärdig och greps av djupa farhågor inför allvaret i sin synd ... och var villig att dö för att tillfredsställa rättvisan". Båda avrättades. I skuggan av galgen vände sig Mary Latham till den församlade folkskaran, manade andra unga kvinnor att ta varning av hennes exempel och förkunnade återigen sin botfärdighet för sitt förfärliga brott mot Gud och samhället. Därefter hängdes hon. Hon var arton år gammal.

Så såg den värld ut vi har lämnat bakom oss. Under följande halvtannat århundrade ägde en genomgripande revolution rum som lade grunden för den moderna världens sexuella kultur. England hörde till de länder som gick i spetsen, men till sist skulle varje västerländskt samhälle komma att genomgå liknande omvandlingar.

Den mest uppenbara förändringen var en markant ökning av otillåtet sex. I England kan vi mäta detta i hur många barn som koncipierades utanför äktenskapet. Under 1600-talet hade siffran varit ytterst låg: 1650 var bara omkring 1 procent av alla födsler illegitima. Men år 1800 trädde nästan 40 procent av alla brudar fram till altaret gravida, och omkring en fjärdedel av alla förstfödda barn var illegitima. Denna förändring blev permanent.

Lika slående var kollapsen för offentliga bestraffningar, vilket möjliggjorde den nya sexuella friheten. År 1800 hade de flesta för-

mer av sex mellan samtyckande män och kvinnor kommit att behandlas som privatsaker, utom räckhåll för lagen. Detta förkastande av många seklers stränghet var delvis resultatet av ett ökat socialt tryck. Över hela Europa hade de traditionella metoderna för moralövervakning utvecklats i små samhällen på landsbygden där konformitet av alla slag var lätt att upprätthålla. Men med 1700-talet började allt fler flytta in till städerna. År 1800 hade London växt till att bli världens största stad, med över en miljon invånare, och 1850 levde merparten av den brittiska befolkningen i städer.

Det urbana livet erbjöd långt fler tillfällen till sexuella äventyr. Det gav också upphov till nya, professionella system för övervakning, där man prioriterade den offentliga ordningen och bortsåg från äktenskapsbrott, otukt och andra offerlösa brott. Brottslighet kom alltmer att skiljas från sexuell synd. Och den allt snabbare cirkulationen av nyheter och idéer skapade en helt annan, mycket friare och mer pluralistisk intellektuell miljö.

Detta var avgörande för utvecklingen av den sexuella frihetens ideal. Mot slutet av 1700-talet hade många seriösa kommentatorer för första gången kommit att ta för givet att sex var en privat angelägenhet, att män och kvinnor borde vara fria att hänga sig åt sex oberoende av äktenskap, och att sexuell njutning borde hyllas som ett av livets glädjeämnen. Förutom att omtolka Bibeln fann man stöd i nya idéer om personligt samvete och naturrätt. Dessa idéer betraktades i allt högre grad som en bättre indikation på Guds vilja än kyrkans dogmer eller de heliga skrifternas texter.

Till de präster som kom att förespråka sexuell frihet på sådana grunder hörde Robert Wallace, en av ledarna för den skotska kyrkan under mitten av 1700-talet. Han menade att människor borde ha full frihet att leva tillsammans med så många partners som de önskade, i tur och ordning – för "att en kvinna njutits av ett dussin män [...] kan aldrig göra henne mindre lämpad eller tilltalande för en trettonde". Sexuell frihet var det viktigaste ämnet av alla, konstaterade en annan inflytelserik filosof 1785, för denna frihet gällde "människlighetens största och kanske enda verkliga njutningar, varför den är av största intresse för dödliga människor". Eller som John Wilkes mer kärnfullt formulerade det, i sin *Essay on Woman* från 1754: "Life can little more supply / Than just a few good fucks, and then we die."

Det är ingen tillfällighet att alla dessa tidiga hyllningar av den nya sexuella världen härrörde från vita män inom överklassen. I praktiken var den sexuella friheten begränsad i flera viktiga avseenden. De arbetande klassernas moral förblev en offentlig angelägenhet. Den nya toleransen för "naturliga" friheter ledde också till en mer markerad avsky för förment "onaturligt" beteende, som homosexualitet. Genom hela 1700-talet ägde avrättningar för sodomi regelbundet rum i England; under 1800- och in på 1900-talet blev tusentals män offentligt förödmjukade eller fängslade för sina perversioner – Oscar Wildes fängelsedom med straffarbete i två år 1895 är det kanske mest kända exemplet.

Men den första sexuella revolutionen skapade också en alltmer självmedveten homosexuell subkultur. En polisrapport från 1726 noterar vad William Brown, arresterad *in flagrante* med en annan man, svarade när han tillfrågades om "varför han tog sig sådana oanständiga friheter"; "han skämdes inte för att svara: 'Jag gjorde det för att jag trodde mig känna honom och jag anser inte att det är ett brott att använda min egen kropp som jag behagar'." Att sodomi hade accepterats av alla de största civilisationerna i världen var ett tema i den unge prästen Thomas Cannons *Ancient and Modern Pederasty* (1749). "Som varje amatör känner till från sina klassiker", påpekade han, "har kärleken till pojkar alltid varit den högsta förfiningen i de mest upplysta tidsåldrar." Samma typ av argument utveckl-

SEXUELLA REVOLUTIONER

lades systematiskt av den förnämna damen Anne Lister (1791–1840), som i sina dagböcker nedtecknade det första fullständiga försvaret av lesbisk kärlek på engelska. Bentham, den store politiske och sociala reformatorn, försvarade homosexuellas rättigheter i anteckningar och avhandlingar. Dessa texter uppgår till flera hundra sidor.

Attityderna till kvinnors sexualitet genomgick lika dramatiska förändringar. I början av 1800-talet förkastade många feminister, socialister och andra progressiva tänkare på båda sidor av Atlanten äktenskapet och förespråkade fri kärlek som ett sätt att frigöra kvinnor och skapa ett rättvisare samhälle. På sikt skulle detta sätt att tänka fungera som den intellektuella grunden för kvinnors sexuella frigörelse mer generellt.

Mer omedelbart medförde den första sexuella revolutionen emellertid en enastående förändring i synen på kvinnlig sexualitet. Ända sedan den västerländska civilisationens gryning hade det förutsatts att kvinnor var det mer njutningslystna könet. Då de var mentalt, moraliskt och fysiskt svagare än män följde det att de var mindre förmögna att kontrollera sina lidelser och mer böjda att fresta andra att synda. Men på 1800-talet hade en direkt motsatt idé blivit fast rotad. Nu menade man allmänt att män var mycket mer väl-lustiga till sin natur och benägna att leda kvinnor vilse. Samtidigt som det allt oftare hävdades att sexuell frihet var naturlig för män, kom kvinnlig lust alltmer att stigmatiseras som "onaturlig" och van-hedrande. Genom hela 1800- och 1900-talet var denna nya föreställning om kvinnors relativa sexuella passivitet fundamental för genusdynamiken i hela västvärlden. Dess effekter syntes överallt – och gör det fortfarande.

Avgörande för framväxten av denna nya syn på kvinnors och mäns sexualitet var kvinnors framträdande i offentligheten, vilket förde in nya kvinnliga perspektiv rörande uppvaktning och lust. Detta var någonting fullkomligt nytt. Tidigare hade män monopoliserat varje offentligt medium för kommunikation och utbildning, från fiktion och journalistik till undervisning och teologi. Det var anledningen till att man tenderat att undervärdera kvinnligheten. Men från slutet av 1600-talet och framåt framträdde kvinnor för första gången som en permanent och inflytelserik del av den vittra och lärda världen, som dramatiker, poeter, romanförfattare och filosofer. Och i de flesta kvinnliga texter om sexuella relationer var kärnpunkten, som den tonåriga poeten Sarah Fyge förklarade 1686, att män ständigt försökte göra kyska kvinnor "till sitt byte". Allt deras prat om kvinnlig lust var bara en täckmantel – det var i själva verket män som ständigt försökte förföra kvinnor till att ha sex. Hädanefter kom både förespråkare och kritiker av manlig sexuell frihet alltmer att förutsätta att män var naturligt promiskuösa, medan det motsatta rädde för kvinnor.

Lika central för de moderna attityderna var den ökande sexualiseringen av ras och klass. Antagandet att kvinnor ur lägre samhällsskikt och icke-vita kvinnor var mindre återhållsamma sexuellt utvecklades alltmer. Och efterhand som sexuella normer i allt större utsträckning ansågs variera beroende på ras, klass och kön, så blev överskridandet av sådana gränser alltmer erotiskt laddat. Detta var ursprunget till den stora brittiska upptagenheten av kön och klass, som i lika mån berörde den homosexuella kärleken. "Vi tycker inte om människor som liknar oss själva", förklarar en medelklassgestalt i en roman om homosexuell lust från 1950-talet, "faktum är att vi vill ha raka motsatsen. Vi vill ha det primitiva, det obildade, det råa."

Många av våra mest grundläggande sexuella begär är alltså inte naturliga och oföränderliga, utan framstår som historiskt skapade. Det vi tänker på som "naturligt" hos män och kvinnor, var gränserna går mellan normalt och avvikande, offentligt och privat, hur vi kän-

ner inför strävan efter lust och överträdandet av sexuella normer – i allt detta skiljer sig våra nuvarande attityder, även om de ständigt utvecklas, fundamentalt från dem som har varit förhärskande under större delen av den västerländska historien. Bara genom att blicka tillbaka på övergången från den förmoderna till den moderna världen kan vi förstå var de kom från.

De sista avgörande inslagen i den första sexuella revolutionen var födelsen av ett nytt slags mediekultur, där privata göromål fick en aldrig tidigare skådad publicitet. Hädanefter skulle sex bli alltmer offentligt, likaväl som mer privat: det är en av de stora paradoxerna i vår moderna tidsålder. 1700-talets explosionsartade utveckling inom förlagsvärlden skapade ett nytt nätverk av offentlig kommunikation som var mycket mer demokratiskt och permanent än tidigare. Masscirkulation av tidningar och tidskrifter i kombination med en nyfunnen fascination inför privatlivets gränser lade grunden till den första epoken av sexuellt kändisskap. Berömda kurtisanners yttranden och handlingar analyserades rutinmässigt i tryckta medier, och deras porträtt målades, graverades och karikerades i det oändliga. Många av dem gjorde skickligt reklam för sig själva, och såg till att hålla sina namn och ansikten i allmänhetens fokus genom att publicera memoarer och låta trycka upp sina porträtt. Vid mitten av 1700-talet såldes i London tiotusentals billiga bilder, i alla former och storlekar, av Kitty Fisher, Fanny Murray, Nancy Dawson och en mängd andra lika välkända som nöjeslystna damer. Sexuellt kändisskap är ingenting nytt: grunderna för denna moderna fixering lades på 1700-talet.

Det slutliga arvet från den första sexuella revolutionen har varit långtifrån okomplicerat. Istället för en relativt sammanhängande världsbild som hade bevarats under århundradena, lämnade den efter sig en mycket större, förvirrande mångfald av moraliska perspektiv, med olösliga spänningar mellan sig. Detta har alltsedan dess varit en del av vår moderna värld.

Dessutom, som de senaste decenniernas historia visar, är den sexuella revolutionens konsekvenser fortfarande i färd med att utvecklas, på olika sätt i olika västerländska samhällen. Men det står också klart att 1700-talet utgjorde den punkt där sexualkulturen i västvärlden som helhet slog in på en helt ny bana.

I många delar av världen upprätthålls fortfarande sexuella ideal och seder som erinrar om det förmoderna Europa. Män och, inte minst, kvinnor riskerar offentlig förföljelse för sex utanför äktenskapet. Ofta är Guds ord tänkt att rättfärdiga det hela. Ayatolla Khomeini hävdade i ett berömt yttrande att avrättningar av prostituerade, äktenskapsbrytare och homosexuella är lika berättigat i ett moraliskt samhälle som amputerandet av lemmar angripna av kallbrand. I flera länder anses fortfarande fängelse, piskning och avrättning vara adekvata straff för män och kvinnor som har ägnat sig åt utomäktenskapliga eller homosexuella relationer. Än mer utbredd är den utomrättsliga förföljelsen av män och kvinnor för dylika handlingar. Detta är samma seder som upprätthöll den västerländska kulturen under större delen av dess historia. De vilar på i hög grad likartade grunder – den teokratiska auktoriteten hos heliga texter och heliga män, intolerans mot religiös och social pluralism, rädsla för sexuell frihet, idéer om att endast män bör ha den styrande makten. På vilket sätt de bidrar till att upprätthålla den patriarkaliska samhällsordningen är uppenbart, liksom deras kostnader för mänsklig lycka. Hur varaktiga de kommer att vara i resten av världen återstår att se.

Faramerz Dabhoiwala är fil dr i historia och fellow vid Exeter College, Oxford University. Hans senaste bok är *The Origins of Sex. A History of the First Sexual Revolution* (2012).

Översättning: Jim Jakobsson

Att återuppfinna kärlekens idé

Idén om den romantiska heroiska kärleken har överlevt i nästa nio hundra år. Kanske beror det på att den erbjuder ett korrektiv till tanken att erotik bara handlar om kroppen. I den provensalska trubaduryriken kan vi spåra ursprunget till vår moderna syn på kärlek och sex.

Av William M Reddy

I dag är vi vana att tänka oss den romantiska kärleken som heroisk. Fiktiva älskare visar rutinmässigt sitt hjältemod genom att skydda eller rädda sin älskade. I den berömda Hollywoodfilmen *Casablanca* (1942), grips Rick först av förtvivlan när hans älskade Ilsa dyker upp på hans bar i sällskap med sin make. Men när han inser att hon fortfarande älskar honom genomgår han en förvandling. I vetskap om att "vi har fått tillbaka Paris" kan Rick stå ut med allt. Han tar dock själv en stor risk när han ser till att Laszlo, Ilsas make, ska kunna fly till Lissabon på ett plan. I sista minuten insisterar han osjälvviskt på att Ilsa ska gå ombord på planet tillsammans med Laszlo och hjälpa honom i motståndet mot Nazi-Tyskland.

I *Titanic* (1997), efter att fartyget har sjunkit, finner den unge konstnären Jack ett stycke vrakgods som precis räcker för att hålla hans älskade Rose (men inte honom själv) flytande, varefter han dör av nedkylning och sjunker ner i den kalla Atlanten. När Rose väl kommit till New York överger hon sin föraktlige fästman och söker sig ett nytt liv. I slutet av filmen erinrar sig Rose, nu en gammal kvinna med ett långt liv och ett lyckligt äktenskap bakom sig, sin förlorade älskare: "Han räddade mig", säger hon, "på alla sätt som en människa kan räddas."

Efter den sexuella revolutionen, när äktenskapet har ändrat karaktär från en förpliktelse till ett alternativ och skilsmässofrekvenserna har skjutit i höjden, har accepterandet av äktenskapets vedermödor i sig blivit en heroisk gest som bevisar ens kärlek. Som Charles formulerar det, i den brittiska filmen *Fyra bröllop och en begravning* från 1993: "Jag är, nu som alltid, fylld av beundran inför alla som ingår ett sådant åtagande som Angus och Laura har gjort idag.

Jag vet att jag inte skulle kunna göra det, men jag tycker att det är underbart att de kan göra det." Vid den tid då det dumdristiga paret hyllas av vänner och bekanta har bröllop hunnit bli en alltmer kostbar angelägenhet. I USA ökade utgifterna för bröllop från i genomsnitt omkring 4 000 dollar 1984 till 26 000 dollar 2005. Bröllop i Storbritannien kostade i genomsnitt 16 000 pund 2004. Ett genomsnittligt bröllop i Frankrike uppgavs nyligen kosta 10 000 euro, inklusive mottagning för hundra gäster. Den romantiska kärleken har förvandlats till en "jordisk religion", som sociologerna Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheim formulerar det.

Forskarna vet exakt när den romantiska kärleken först blev heroisk. Men de vet inte varför. "När" är på 1100-talet, med den "höviska kärlekens" framväxt. Men frågan "varför" har alstrat en intensiv debatt som pågått i över ett århundrade.

Forskarna är eniga om att den sexuella kärleken under antiken betraktades som en oheroisk och ovärdig känsla. Det fanns ett undantag från denna regel. Bland grekerna kunde en mogen man älska en yngling, för en tid, och detta ömsesidiga känslomässiga band kunde resultera i en andlig relation som var uppbygglig för bägge parter. Romarna tog emellertid aldrig efter detta bruk. I kontrast till detta betraktade både greker och romare kärleken mellan män och kvinnor som farlig för de manliga medborgarnas moral, militära mod och politiska duglighet. Deras mytologi och diktning är fyllda av historier där män som blir fixerade vid kvinnor framställs som ynkryggar eller dårar, som Paris i *Iliaden* eller Marcus Antonius i Plutarchos

SEXUELLA REVOLUTIONER

Antonius möter Kleopatra. Teckning av Charles-Joseph Natoire, 1755.

FOTO: THE STATE HERMITAGE MUSEUM/ST PETERSBURG

historia om hans katastrofala kärlek till Kleopatra, eller såsom nästan blev fallet med Aeneas, som alltför länge kurtiserade Karthagos drottning Dido, i Vergilius *Aeneiden*.

Vissa har pekat på det antika Greklands romantiska berättelser från de första århundradena i vår tideräkning, till exempel *Dafnis och Chloe* eller *Ephesiaca*, som ett beaktansvärt undantag från regeln om antikens förakt för heterosexuell kärlek. Men medan de älskande paren i den tidiga grekiska litteraturen framställs i ett uppenbart positivt ljus, är de icke desto mindre märkligt försagda. De älskande känner den djupaste kärlek till varandra och lider svårt när ogärningsmän skiljer dem åt. Men de gör ingenting för att förändra sin situation, inga heroiska gester, inga djärva räddningsaktioner. De lyfter inte ett finger; andra måste rädda dem. Även om de betraktas som beundransvärda, är de älskande i de antika grekiska berättelserna allt annat än heroiska. Columbia-professor David Konstan har i sina studier av skildringar av kärlek i den antika litteraturen framhävt en annan egenhet i dessa berättelser. När den kvinnliga huvudpersonen tillfångatas av pirater förgriper sig piraterna inte på henne. Istället grips de av en kärlek till henne som liknar den manliga huvudpersonens kärlek, och friar till henne. (Den manlige älskaren, när han tillfångatas, kan lika ofta bli föremål för lidelsefull attraktion från sina manliga fängvaktarens sida.) Vad Konstan kommer fram till, efter noggranna studier, var att precis som de älskande i den grekiska litteraturen inte uppvisar någon heroism, så uppvisar missdådarna inte heller någon lusta. Deras giftermålsanbud är uppriktiga, de söker en varaktig intimitet. I själva verket, enligt Konstans slutsats, var distinktionen mellan kärlek och lusta helt enkelt okänd för an-

tikens människor. Man kan se oförmågan att göra denna distinktion mycket tydligt i Plutarchos biografi över Marcus Antonius. Plutarchos berättar att Marcus Antonius var överdrivet förtjust i att festa, dricka och jaga kvinnor. Hans kärlek till Kleopatra, som gränsade till besatthet, ses av Plutarchos inte som ett brott mot detta mönster. Istället är denna kärlek helt enkelt det sista stadiet i Marcus Antonius moraliska förfall, och den direkta orsaken till hans nederlag mot Octavianus styrkor vid Actium år 31 f.Kr. Kärleken är, för Plutarchos, helt enkelt en extrem form av lusta och ett tydligt tecken på moraliskt fördärv.

De tidigaste texter som gjorde en åtskillnad mellan kärlek och lust var de sånger som skrevs av medeltidens *troubadours* ("sångförfattare" på occitanska) och *troubairitz* ("kvinnliga sångförfattare"), med början omkring 1100 e.Kr. Vid tiden för de första Arturromanerna av Chrétien de Troyes på 1160- och 1170-talet hade distinktionen utarbetats noggrant och var på väg att bli ett bestående drag i västerländskt sunt förnuft. I Chrétien's *Lancelot ou le chevalier à la charrette* (omkring 1177) betraktas den utomäktenskapliga kärleksrelationen mellan Lancelot och drottning Guinevere som helig, eftersom den är inspirerad av sann kärlek. Deras kärlek ställs i skarp kontrast till den självupptagna lusten hos den onde riddaren Maleagant, som tillfångatagit Guinevere och försöker få makt över henne genom förödmjukelser och falska anklagelser. Kärlek inspirerar till hjältemod; lusta inspirerar bara till skurkaktighet. Den sanna kärleken skapar moraliska förpliktelser som står över samhällets lagar och moral. »

Den mest övertygande förklaringen av denna dramatiska omvandling i synen på kärlek är också den enklaste. När 1100-talets *trobairitz*, trubadurer och romanförfattare uppfann den höviska kärleken, så var det som en reaktion mot den gregorianska reformrörelsen. Med början omkring 1050 hade kyrkoreformatorer, folkliga predikanter och eremiter liksom militanta påvar föresatt sig att utplåna allt sexuellt begär från de kristnas liv.

Paulus hade förmanat att det var "bättre att gifta sig än att brinna av åtrå". Men 1100-talets teologer insisterade på att sexuell lust var syndfull även inom äktenskapet. De citerade gärna Hieronymus: "Den vise mannen älskar sin hustru omdömesgillt, inte kärleksfullt... Inget är vidrigare än att älska en hustru som en äktenskapsbryterska." Ett gift par kunde ägna sig åt *coitus* endast i fortplantningssyfte, förklarade kyrkan på 1100-talet. Gifta par syndade om de njöt av akten, ens oavsiktligt. Att vara gift var ofrånkomligen att synda. Att synda med sin äktenskapliga motpart var vanligen mindre allvarligt än äktenskapsbrott eller "sodomi" (en bred term för många "onaturliga" akter). Men sexuell lust till en äkta maka eller make kunde likväl förpassa en själ till helvetet.

De kristna reformatorer som predikade denna syn reagerade på en våg av religiösa stämningar, ett asketiskt mode som drog fram genom den tidiga medeltidens städer och gav upphov till sådana kätterier som katharismen. Katharerna fördömde all lust, liksom äktenskap och fortplantning. Jämfört med dem framstod ortodoxa teologer som moderata. Icke desto mindre tenderade de kyrkliga ledarna, i likhet med katharerna, att betrakta sex som förorenande i sig. För-lorad oskuld, hos man eller kvinna, även om det skedde utan synd, lämnade en outplånlig fläck på själen. När den berömde predikanten Robert av Arbrissel grundade ett religiöst samfund omkring år 1100 lät han jungfrur och änkor bo i skilda byggnader; rena och ore-na skulle inte umgås utan vidare. Teologen Petrus Lombardus var-nade, år 1154: "Och vi säger att sexuellt begär [*concupiscentia*] alltid är ett ont, eftersom det är vidrigt, och ett syndastraff..." Det vid-riga och farliga sexuella begäret var också mäktigt, och kunde lätt överväldiga viljan. Bernhard av Clairvaux varnade: "Att ständigt va-ra med en kvinna och inte ha sexuella relationer med henne är svå-rare än att uppväcka de döda." En av hans anhängare kallade en ele-gant klädd kvinna en "säck med exkrement". Idéerna bakom den-na kampanj mot det sexuella begäret var inte nya; men kyrkomän-nens beslutsamhet när det gällde att utrota det sexuella begäret var det. För att dämna upp lustens flod var kyrkomännen beredda att göra vad som helst. Präster tilläts inte längre gifta sig. De prästhus-trur som redan fanns skulle betraktas som konkubiner; en auktoritet rekommenderade att de skulle säljas som slavar. Kyrkan gjorde för första gången anspråk på direkt jurisdiktion över de kristnas hela sexuella beteende. Skilsmässa, som tidigare varit vanligt, förbjöds, liksom alla former av födelsekontroll. Blotta möjligheten till skilsmässa, resonerade reformatörerna, var en frestelse att känna lust till nya partner. Födelsekontroll kunde inte ha något annat syfte än att att ge efter för syndig lust. Inget par kunde ingå äktenskap om de ha-de en gemensam förfader inom sju generationer – vilket uteslöt alla inom en omkrets av flera kilometer. En partner utom synhåll kunde inte lika lätt väcka det syndiga begäret. Bannlysningar haglade över dem som öppet motsatte sig de nya sexuallärorna.

Det var mot denna bakgrund som *trobairitz* och trubadurer började lovsjunga en känsla de kallade *fin'amors*, förfinad eller sann kärlek. De förlänade denna känsla egenskaper som försäkrade att ingen skulle förväxla den med fysisk lusta. Den sanna kärleken var personlig; den inspirerade den älskande att sätta den älskades bästa framför allt annat, även den egna äran. Den sanna kärleken var trogen,

Djävul med Vallusten (*Luxuria*) vars bröst och könsorgan sugts av ödlor. Relief från 1115 i Saint-Pierre, Moissac, Frankrike.

även under långdragna separationer, och även om den älskade inte besvarade kärleken. Den sanna kärleken var godkänd av Gud. *Trobairitz* och trubadurer hävdade ofta att sanna älskande kunde räkna med Guds hjälp i utförandet av sina plikter som älskande och försöket att nå fram till den älskade.

Trubaduren Jaufré Rudel (verksam 1130–1150) hörde till de första västerländska författare som talade om sexuell begär och kärlek som två olika saker. I sin berömda sång *Qan lo rius* skrev han till exempel:

*De desir mos cars non fina
vas cella ren q'ieu plus am;
e cre que voler m'engana*

si cobezeza la.m tol;

que plus es pongens q'espina

la dolours que ab jois sana

*don ja non vuoill c'om
m'en plaigna.*

Jag upphör inte att begära
hennes som jag älskar mest,
och jag tror min längtan
bedrar mig
om lystnaden tar henne ifrån
mig;
för mer genomträngande än
törnet
är den smärta som läks av
glädjen,
så för detta vill jag inte
ömkas.

Concupiscentia, det sexuella begär som fördömdes av teologerna, förkastades inte av Rudel. Även om Rudels *concupiscentia* till sin älskade drev bort henne – en tanke som genomträngde honom som ett törne – ville han inte upphöra att begära den han älskade mest. Hans smärta kunde läkas genom kärlekens uppfyllelse, varför han inte bad om någon medömkan.

Giraut de Borneil (verksam mot slutet av 1100-talet) talade på ett liknande sätt om hur kärleken disciplinerar begäret i sin *Ges de sobrevoler no.m tuoill*.

E doncs per qe non o desvuoill,

Så varför ger jag inte upp
detta begär

SEXUELLA REVOLUTIONER

Puois aventura no,m n'acor?

- Car anc non vi fin amador

Ab poder que d'amar se lais.

När ödet inte unnar mig
någon uppfyllelse?

- Eftersom jag aldrig sett
en sann älskare

som förmådde ge upp
kärleken.

Enligt Giraut gjorde kärleken honom till en bättre människa; den "skulpterar och utmejslar för mig de sköna dragen / hos en person fullkomnad i höviska färdigheter och dygder" ("D'un agreg cors gingnos / Sas avinenz faissos"; ur *Qui chantar sol*).

Kärleken var alltså något bättre än begäret, som inspirerade den älskande till heroisk självförbättring, självförnekelse och hängivenhet, och gjorde den älskande till en bättre människa. Dessa drag i *fin'amors* var lika giltiga för kvinnor som för män. Så här skrev Comtessa de Dia, *trobairitz*:

Proessa grans q'el vostre cors
s'atzina

e lo rics pretz q'avetz m'en ataina,

c'una non sai loindana ni vezina

si vol amar vas vos no si acлина;

mas vos, amics, etz ben tant
conoissens

que ben devetz connoisser la
plus fina,

e membre vos des nostres
covinens.

Den stora taperhet
som dväls inom er

och den höga rang ni har,
dessa plågar mig,

för jag vet ingen kvinna,
nära eller fjärran,

som om hon ville älska,
intevändesig tiller;

men ni, min vän, som vet
så mycket,

ni borde ändå veta vem
som är sannast,

och minnas vad vi enats om.

Fin'amors var "förfinad" eller "sann" eftersom den bestod av osjälvisk och oföränderlig hängivenhet; den var motsatsen till det själviska begäret. Genom att tämja begäret, gjorde den det oskyldigt. Sexuella famntag motiverade av kärlek, när den älskades högre goda så tillät, var "hundra gånger" bättre än den blotta sexuella tillfredsställelsen, enligt Giraut.

Det är intressant att detta sätt att tala om kärleken som något skilt från begäret inte återfinns i någon annan tradition. Det var okänt i Västerlandet före 1100-talet, och spelade ingen roll i till exempel den sydasiatiska eller japanska kärlekslitteraturen. I *Kamasutra* hävdas att sexuellt umgänge inte kan skänka någon njutning såvida det inte utförs på det föreskrivna sättet, som del i ett omsorgsfullt och mycket konstfärdigt estetiskt projekt som rymmer en andlig dimension. En värdig person kan helt enkelt inte njuta av "sex" om det sker utan utsmyckningar och opersonligt. I det medeltida Sydasien, under just de år då *trobairitz* och trubadurer sjöng om *fin'amors*, var gudarnas sexualitet ett centralt inslag i myter och religion. I Vishnus tempel hyllades Radhas och Krishnas intensivt andliga sexuella kärlek av skickliga dansare och musiker. (Senare visioner av dessa ritualer skulle komma att chockera brittiska missionärer.)

I Heiantidens Japan odlade aristokrater sina kärleksrelationer genom att erbjuda den älskade ett milt, melankoliskt medlidande. Genomsyrade av buddistisk andlighet betraktade de alla begär som ofrånkomligen frustrerande. De bouddhor och bodhisattvor som dyrkades mest i Heiantidens Japan var de som kände medlidande med denna världs lidande själar och därför skapade genvägar för dem, ut ur återfödelsens ändlösa cykel och in i Det rena landet. Liksom Buddha visade de aristokratiska älskarna sitt medlidande genom sin förmåga att uttrycka och förstå den djupa, hjälplösa längtan som ansatte själar i denna värld. Ett medlidsamt besök kunde

innebära en natt hopkurade tillsammans bakom målade skärmar, insvepta i rikt dekorerade, parfymade silkestyger.

Den europeiska kontrasten mellan kärlek och lust – först utvecklad på 1100-talet som ett slags förtäckt motstånd mot en sträng religiös lära – är fortfarande i högsta grad levande bland oss. I de flesta västländer överlevde den heroiska kärleken med lätthet omvälvningarna under 1960- och 1970-talets sexuella revolution. För en tid förkastade vissa feminister, sexuella revolutionärer och homosexuella aktivister den romantiska kärleken som ett bedrägeri avsett att utmåla det manliga heterosexuella begäret som något alldeles speciellt. Men mot slutet av 1970-talet, som den New York-baserade historieforskaren Dagmar Herzog har framhållit i sina undersökningar av sexualitetens roll under 1900-talet, höll en viss besvikelse över den sexuella revolutionen på att breda ut sig. Det kom otaliga rapporter om att promiskuitet inte fungerade. Likväl klagade de som levde i stabila parrelationer över att de återupplevde sina föräldrars "kusliga dramer". Pjäser, filmer och romaner från sent 1970-tal, som Neil Simons *Sa jag adjö när jag kom?* (filmad 1977), Woody Allens *Annie Hall* (1977), François Truffauts *Mannen som älskade kvinnor* (1977) och Milan Kunderas *Varats olidliga lätthet* (1978), tillhandahöll en skarp, om än ofta medkännande kritik av personer som var oförmögna att binda sig sexuellt eller känslomässigt till en enda partner.

Därefter, mot 1980-talets slut, började den uppväxande generationen att gifta sig i allt större antal, ofta som en efterklokhet, för att formalisera ett långvarigt ömsesidigt engagemang. Spridningen av sexuellt överförda sjukdomar förstärkte trenden. Denna återgång till äktenskapet blev startskottet för bröllopsbranschens spektakulära återuppblossning, och sammanföll med en renässans för romantiska teman i litteratur och musik, i Hollywoodfilmer likaväl som bland europeiska filmskapare. Numera skildras kärlekens heroism ofta som en reaktion på vår nyvunna sexuella frihet. Vi kan ha vilka typer av relationer vi behagar, som sociologen Jean-Claude Kaufmann konstaterat. Varför försöka gå in i ett livslångt engagemang? Engagemangets godtyckliga gest blir en "räddningsaktion" för både den älskande och den älskade. I *Pretty Woman* (1990) "räddar" magnaten den prostituerade vid filmens slut genom att föra henne nedför brandstegen utanför hennes sjaskiga hyreslägenhet – en handling som är ett uttalat frieri. Hennes reaktion är att "rädda honom tillbaka", som hon formulerar det, genom att acceptera hans förslag. I den framgångsrika filmen *No Strings Attached*, från 2011, demaskeras den slappa datingkulturen bland dagens ungdom som ett sätt att skydda sig mot riskerna med sann kärlek. Men kärleken låter sig inte förnekas, utan hjälper snarare en ung kvinna att våga ge hela sig själv till en annan.

Varför har detta tema, som ställer osjälvisk sann kärlek mot självisk lust, förblivit bestående i nästan nio hundra år, genom så många och stora historiska förändringar? Kanske är det för att det erbjuder ett korrektiv mot tanken att sex bara handlar om kroppen, en tanke som hör till de mer skadliga följderna av den västerländska dualismen mellan kropp och själ. Jämfört med de sätt på vilka ogrumlade känslor av kärlek-och-lust behandlas i andra traditioner (och behandlades i Västerlandet före 1100-talet), framstår tanken att sexuell längtan bara är en manifestation av fysisk lusta som ganska monotont. Det kan hända att människor som ansåts av längtan efter en underbar partner finner idén om en sådan lusta mindre övertygande, och tvingas återuppfinna kärlekens idé i varje ny generation.

William M Reddy är professor i historia och kulturanthropologi vid Duke University. Hans senaste bok är *The Making of Romantic Love. Longing and Sexuality in Europe, South Asia, and Japan* (2012).

Översättning: Jim Jakobsson

Samma gamla viktorianism

1970-talets puritanska vänster och 1960-talets sexradikala liberaler förenades av drömmen om den autentiska människan och övertygelsen om att hon fullt ut kunde bli sig själv först när samhället i grunden förändrades.

Av Per Svensson

I Hannes Holms nostalgifilm *Himlen är oskyldigt blå* får Martin (Bill Skarsgård) sommarjobb på seglarhotellet i Sandhamn och flyttar in i ett rum i personalflygeln. Det sitter en utvikiningsbrud på väggen.

Självklart. Det är ju 1975. Vi befinner oss mitt i det decennium som tidskriften *Neo* i vintras utnämnde till det "porrigaste" någonsin.

1970-talets dåliga, eller lockande, rykte som hämningslöst sexgalelet måste dock modifieras.

Letar man i minnet, och arkiven, kan man visserligen hitta gott om exempel på förhållningssätt till sex, porr och prostitution som idag framstår som hopplöst naiva eller cyniska eller möjligen båda delarna.

Så till exempel kunde *Dagens Nyheter* på sina handels- och ekonomisidor i januari 1975 presentera en branschanalys där den svenska sexmarknaden antogs omsätta runt 500 miljoner kronor per år. De var fördelade på ett antal "produktgrenar" (tidningen hade själv satt citattecken kring ordet), till vilka även "poseringsateljéer och prostitution" räknades. Huvudintresset i reportaget, som var skrivet av börsanalytikern Sven-Ivan Sundqvist, riktades dock mot "sexcabareten Chat Noir", kronkolonin i den danske porrentreprenören Ullrich Geismars klubbimperium i Stockholm. Klubben beskrevs som något av ett mönsterföretag. Möblerna kom från NK Inredning. På "hypermoderna stereoanläggningar" spelades Mozart och Bartók. Sedan 1972 hade 600 000 kronor i personalskatt betalats in. Företaget erbjöd gratis personalbostäder. "Artisterna" disponerade duschutrymme och tv-rum och fick anständigt betalt. Enligt vd tjänade till exempel ett liveshowpar, "dvs en man och en kvinna som har samlag med varandra på scen", 150 kronor per gång.

Verksamheten bedrevs i lugna och ordnade former, intygade DN. De anställda var visserligen inte fackligt organiserade, men i gen-

gäld var "företagsrepresentation" på klubben "avdragsgill". Sammanfattningsvis: Också underlivet var en del av näringslivet. En inskjuten parentes i reportaget antydde dock att Chat Noir trots allt inte riktigt var som andra företag: "En intervju fick avbrytas då ett par kom upp och skulle provligga med varandra inför vd."

Det gamla DN-klippet bekräftar, i all sin tillkämpade saklighet, *Neo*-skribenten Martin Kristensons bild av 70-talet som en totalt titt- och tutt-tokig tid som vältrade sig i serietidningsporr och nakenmusikaler och inte ens drog sig för att låta James Fjong och Ulf Brunnberg lufta cykelslangen.

Men hur exceptionellt var det egentligen? Har inga tecknade seriefigurer sex med varandra idag? Förekommer det aldrig att skådespelare är nakna på scenen också numera? Har det blivit svårt för tonåringar att få tag på pornografi?

På 70-talet var det svårt. Det är den paradoxala sanningen. Under det "porrigaste decenniet" smög porrsugna tonårspojkar runt kring byggfuttar i hopp om att hitta kvarglömda porrblaskor. (Jag minns inte riktigt varför just byggjobbare troddes vara storkonsumenterna av porr). Köpa tidningar själv? Det vågade man inte.

Trots Johnny Bode och hans *Bordellmammans visor* var porr inget att pråla med, ens på 1970-talet.

Den gamla skammen dröjde sig kvar och hade redan kompletterats av den nya. Porr var inte bara snusk. Porr hade blivit snusk i kapitallets tjänst.

I ett gammalt slitet fotoalbum har jag några bleknade färgkort tagna vid den samlade vänsterns stora förstamajdemonstration i Stockholm 1972. Ett av fotografierna visar en grupp unga kvinnor som demonstrerar under en banderoll med texten: "Kamp för kvinnans frigörelse". Här finns ett plakat med texten "Rätt till smärtfri förlossning". På ett annat kan man läsa: "Död åt dubbelarbetet". Ett tredje plakat domineras av en tecknad naken kvinna med överdrivet sto-

>>

SEXUELLA REVOLUTIONER

Tvagnig. Scen ur filmen Mera ur kärlekens språk från 1970.

Grupp 8-aktion mot en porrbutik i Stockholm.

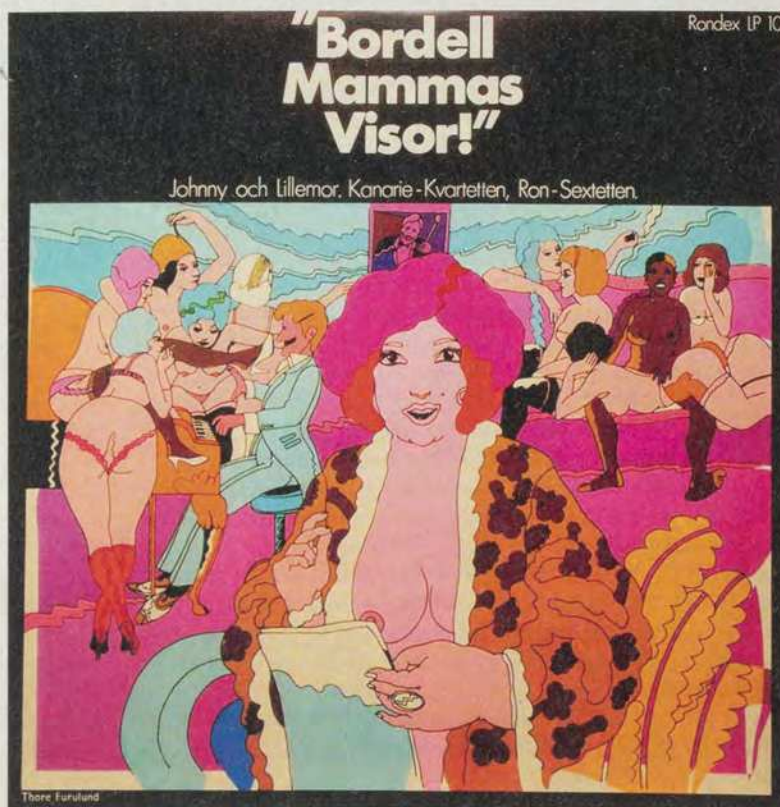
FOTO: JOHNNY GRAAN/SCANPIX

"Porrbrål" i Järfälla, 1978.

FOTO: TOMMY PEDERSEN/SCANPIX

Rondex LP 101

Thore Furulund

ra bröst, svällande röda läppar och fänig uppsyn. Kroppen är ilsket överkryssad.

Redan då, i början av 70-talet, var pornografin på väg att omdefinieras; inte längre en frigörande kraft, som borde bejakas av alla politiskt radikala, utan istället en nedhållande kraft, som måste bekämpas av alla som betraktade sig själva som politiskt radikala.

Tio år tidigare, i början av 60-talet, hade den tidens unga samhällsomstörtare, de kallades ungliberaler, gjort pornografin till en allierad i kriget mot en dubbelmoralisk, förljugen och förkvävande överhetskultur, företrädd av kyrka och stat. Kampen för sexuell frihet – och då handlade det inte bara om rätten att konsumera porr utan också om rätt till abort, preventivmedel, sexualupplysning i skolorna och sex utan äktenskap – var en logisk konkretisering av upplysningsprojektets emancipatoriska ideal. Individen skulle inte bara ha frihet att tänka, forska, dikta och agera politiskt. Hon skulle också ha frihet att njuta. Just den formeln, "Frihet att njuta", är titeln på idéhistorikern Lena Lennerheds grundläggande doktorsavhandling om "sexualdebatten i Sverige på 60-talet", utgiven på Norstedts förlag 1994. Lennerhed lyfter här fram den centrala roll som den tidens unga liberaler, samlade kring folkpartiets ungdomsförbund FPU, spelade i det tidiga 60-talets sex- och moraldebatt: hon nämner namn som Gabriel Romanus, Margareta Holmstedt, Staffan Thorsell och Hans Nestius. Det från Folkpartiet formellt fristående Sveriges Liberala studentförbund tog vid denna tid sexfrågorna på entreprenad. Utgångspunkten var, framhåller Lennerhed, en konsekvent relativistisk och individualistisk syn på etiska och estetiska värden.

I linje med denna grundhållning arrangerade Liberala studentklubben 1964 en omsusad konferens om "Sex och samhälle" i Stockholm, där det bland annat visades pornografisk film. De liberala studenterna i Lund gick ett steg längre och höll "sexfest" på Akademiska föreningen. Av Lennerheds bok framgår också att det förekom direkta kontakter mellan de unga sexliberalerna och företrädare för den spirande sexindustrin. Porrförläggaren Curt Hson Nilsson höll 1967 ett föredrag hos Liberala studentklubben i Stockholm och annonserade också i klubbens egen tidskrift *Nota bene*. Bland annat efterlyste han medarbetare: "Har ni (skriv) klåda? *Piff, Raff och Paff* behöver oblyga moderna skribenter med feeling."

I backspegeln kan det se ut som om ungliberalernas sexevangelium fick ett mäktigt gensvar. På några få år förvandlades Sverige till "porrens förlovade land", i alla fall om man ska tro den tidens rubriksättare. Litteraturen banade väg. Filmen bredade vägen till en syndens autostrada.

Redan 1962 hade journalisten Kristina Ahlmark givit ut pamfletten *Jungfrutro och dubbelmoral*. Boken blev, inte minst tack var formeln "sex för vänskaps skull", en skandalsuccé och kom att filmas med Harriet Andersson i huvudrollen. Det stora genombrottet för sexskildringar mellan pärmar kom 1965 med Malmöförläggaren Bengt Forsbergs antologi *Kärlek 1*. Här fanns bidrag av seriösa författare som Bengt Anderberg, Annakarin Svedberg och PC Jersild. Försäljningsframgången var formidabel. Redan vintern 1967 hade de första delarna i *Kärlek*-serien (projektet lades ner efter *Kärlek 14*) sålts i runt en miljon exemplar på den skandinaviska marknaden. Filmerna hakade på, gärna med samhällskritik eller sexualpedagogik som äkta eller sökt legitimitetsgrund. Vilgot Sjömans *Nyfiken*-filmer hade premiär 1967 (den gula) och 1968 (den blå). *How to*-filmen *Kärlekens språk* gick upp på biograferna året därpå. Ytterligare ett år senare drog den danska *Mazurka på sängkanten* fulla biosalonger. Då behövdes det inte längre några alibin. "Gladporr" var en etablerad underhållningsgenre.

Under ett antal år, såg från 1965 till 1971–72, var porr något som

frejdiga och frimodiga svenskar förväntades bejaka och vara nyfikna på, lite på samma sätt som de förväntades vara glatt nyfikna på någon ny kakmix i snabbköpet. I september 1967 berättade *Kvällsposten* att nattlivet i Malmö "blivit en sensation rikare". På Friisgatan visade en porrbutik gratis sexfilm om nätterna, med publikrusning till följd:

Den natten KvP var där mötte vi till vår stora förvåning också några medelålders damer som kom direkt från sydjuntan.

Skynda dig Elsa. Nu ska vi in och titta på porrfilm, kvittrade en av damerna och viftade uppmuntrande med ett paraply.

Och med handarbetet under armen följde de efter oss in i affären där ett dussintal personer nästan med andakt betraktade hur fyra personer på filmduken klädde av sig så att klädtrasorna rök.

Ledde "den sexuella revolutionen" till att svenskarna hade mer och friare sex? Säkert. Men det var förmodligen bara i blygsam omfattning ungliberalernas och porrförfattarnas förtjänst. Det viktiga var p-pillret, aborterna, antibiotikan, urbaniseringen och kvinnornas intåg på arbetsmarknaden. Porren var mest skum på ytan. Det stora som skedde var att man nu kunde leva ut sin sexualitet utan att riskera att ohjälpligt råka "i olycka". Det var detta som var den verkliga sexuella revolutionen. Den hölls levande också under de år på 70-talet då porren och sexliberalismen blivit inopportuna.

På ett fascinerande sätt kunde 1960-talets sexintresse kopplas till det svenska folkhemsprojektet. Precis som på andra områden gällde det här att både höja den allmänna levnadsstandarden och fördela välfärdsvinsterna mer rättvist. Detta ideologiska mål skulle nås med hjälp av modern teknik och utbildningssatsningar. Klitorisstimulans skulle driva upp produktionen av orgasmer och lägga grunden för en ökad sexuell jämlikhet. Det förutsatte att de klumpiga männen fortbildades.

Vid närmare eftertanke är det kanske mer korrekt att tala om den svenska sexreformismen än om sexrevolutionen. Reformansträngningarna i det vanliga och verkliga Vardags-Sverige fortsatte också såvitt jag kan förstå, med oförminskad iver och entusiasm också under de år på 70-talet då pornografin förvisats till skamvrår som Klara Norra Kyrkogata i Stockholm och Andra Långgatan i Göteborg. Opinionsbildare av olika kulörer har alltid älskat att diskutera porr, gör det fortfarande. Men av naturliga skäl – vi försörjer oss på föreställningen att tidningar, böcker och filmer utövar ett avgörande inflytande på befolkningens tänkesätt och levnadsvanor – har vi en tendens att överskatta pornografins roll i människors faktiska sexualliv.

Om 60- och 70-talet nu verkligen var en period präglad av sexuell nyfikenhet och experimentlust så berodde det mindre på opinionskonjunkturen för porr och mer på att vi då levde i en lycklig oskuldens parentes då sexualiteten för kanske första och sista gången i mänsklighetens historia var, eller i alla all troddes vara, riskfri. Det var 1980-talets aids-larm snarare än 70-talets antiporraktivism som satte p, om det nu verkligen var vad som skedde, för 60-talets mer folkliga lössläpplighet.

Alldeles i början av 80-talet arbetade jag trekvarts år som reporter på herrtidningen *Lektyr*. Det var inte helt salongsfärdigt, men ännu inte heller självklart socialt suicidalt. Jan Guillou, alla unga manliga reportars idol, hade ju en gång jobbat på *FIB-aktuell*, och herrtidningarna hade fortfarande en stor och bred manlig läsekrets, inte alltid klädd i regnrock. *Lektyrs* upplaga låg, vill jag minnas, stadigt på över 100 000 exemplar.

Att jag ändå sa upp mig relativt snart hade flera orsaker, en av dem var att jag trots allt insåg att detta inte var framtiden för den som hoppades få leva ett respektabelt reporterliv.

Tidningen var raskt på väg att bli en pressens paria, och det var

SEXUELLA REVOLUTIONER

porrens fel. Porren höll herrtidningarnas upplagor uppe, men gjorde dem samtidigt omöjliga i anständiga sammanhang. För att förbli upplagemässigt stora såg herrtidningarna till att systematiskt marginalisera sig själva. Det var paradoxen.

Man kan i gamla tidningsklipp följa hur attityden mot porr förändras i den svenska debatten, från 60-talets storögda bejakande till det sena 70-talets indignerade avståndstaganden: "sextiotalets sexuella frigörelse blev 70-talets baksmälla", slog *Expressen* fast i en rubrik över ett helt uppslag i juni 1978. Artikeln var skriven av Maria-Pia Boethius och inleddes med en lägesanalys: "Människor har börjat genomskåda den industriella sexualiteten. Porrtidningar, herrtidningar, prostitution, porrfilmer och porrklubbar hade inte mycket att göra med människors egen sexualitet. Det är ett grymt och lönande sätt att sko sig på människors osäkerhet och nöd." Nyckelorden här är "den industriella sexualiteten", "lönande", "sko sig".

Det ligger nära till hands att tolka det avståndstagandet från pornografin som växte fram i 70-talets offentlighet som ett resultat av den då nya kvinnörelsens framgångsrika opinionsarbete. Och självklart bidrog de feministiska aktivisternas analyser av pornografin som ett uttryck för patriarkal exploatering av kvinnokroppen starkt till att desavouera 60-talets sexliberalism.

Men man kan inte heller bortse från att också ett mer generellt politiskt paradigmskifte spelade en viktig roll. I skiftet mellan 60- och 70-tal erövrade socialismen en hegemonisk ställning i svensk samhällsdebatt. Staten och kapitalet, inte längre staten och kristendomen, var nu huvudmotståndarna. Porren sågs inte längre som en kulturyttring som förtrycktes av ett bigott etablissemang. Istället var porren ett skolexempel på hur folkets sanna behov förtingligades och perverterades av den kapitalistiska produktionsordningen. Göran Skytte skrev mot slutet av 70-talet en stor artikelserie i *Arbetet* med den tidstypiska rubriken: "Porrens profitörer". Han koncentrerade sig där på den hårdporr som salufördes i specialbutiker och via postorder. Det var lite originellt. Det politiska porrmotståndets favoriserade hatobjekt var annars länge de så kallade herrtidningarna.

Skälet var enkelt: *Lektyr* och *FIB-aktuell* som gavs ut av stora tidningskoncerner, var värdigare fiender till den svenska revolutionen än ett gäng halvsjaskiga pornosare med fotoateljén på fickan. Bonniers var fienden då som alltid. På 1930-talet hade svenska nazister manat till skoningslös kamp mot Bonniers smutslitteratur. Nu jublade den svenska 70-talsvänstern när Fria Proteatern i sin Bonnieropera lät Lukas Bonnier presentera sig som "Lucke Hallick".

Å ena sidan kollektivism och moralism. Å andra sidan individualism och relativism. Man kan tycka att ljusår skilde 70-talets puritanska vänster från 60-talets sexradikala unga liberaler.

Men det fanns en gemensam nämnare: drömmen om den autentiska människan, övertygelsen att människan fullt ut kunde bli sig själv om, men bara om, samhället i grunden förändrades.

Ungliberalerna hänvisade till sexforskaren Kinsey och argumenterade för ett samhälle utan tabun. 70-talsvänstern citerade Marx och fantiserade om ett samhälle utan klasser.

Båda dessa utopier ryms under det stora svenska kulturparaplyet: den på en och samma gång romantiska och ingenjörsmässigt rationalistiska svenska modernitetsskulten. Här förenas en djup vördnad för allt som uppfattas som autentiskt och naturligt med en förkärlek för det snusfönuftigt praktiska och storskaligt strukturerade. Den svenska modernismen gyllene moralregel är: Det ska inte finnas någon skillnad mellan form och innehåll, yta och botten. Fälska fasader ska rivas bort. Allt ska vara helgjuter eller genomskinligt.

Sexliberalerna var könslivets motsvarighet till folkhemmets

funktionalistiska arkitekter. Allt gammalt mög skulle städas undan och ersättas med nya förnuftiga former som gjorde det möjligt för alla människor att leva sunt och hälsosamt i ljus årlighet. 70-talsmarxisterna tänkte sig något liknande, men var på det teoretiska planet mer intresserade av ekonomi än av erotik.

Fullt normalt, fullt normalt! Det var de massmediala sexrådgivarnas Inge & Stens alltid lika lugnande besked till alla män som oroligt bekände att de fick erektion av leverpastej. Budskapet låg i linje med sexliberalismens bortmed-alla-fördomar-låt-tusen-varianter-blomma-ideologi. Men i praktiken var det ändå ett mer snävt naturlighetsideal som genomsyrade porrens genombrottsår. Det heterosexuella genitala samlaget var sexuallivets trevåningslänga i tallskog. Det präglade också den tidens herrtidningar. Medieforskaren Anja Hirdman disputerade för drygt tio år sedan på en avhandling där hon studerade hur bilden av mannen och kvinnan i *Veckorevyn* och *FIB-aktuell* förändrats från 1965 till 1995. När jag skummar hennes *Tilltalande bilder* (2001) slås jag av att himlen verkligen var oskyldigt blå under 70-talets första år, också i *FIB-aktuell*. De halvnakna kvinnorna på tidningens omslag är, som Hirdman framhåller, oftast fotograferade i naturen, på en klippa vid havet eller en strand vid en sjö. De ler. En mild bris rufsar till det långa håret. Det är sommar. Världen är liksom nytvättad med Timotejschampo. "Där Bengt Anderberg och andra debattörer 1965 talade om den naturliga sexualiteten, visas den nu, förkroppsligad av den sinnliga svenska sommarflickan vi ser på omslagsbilder och inne i tidningen", skriver Hirdman.

Det var väl så sexliberalerna hade tänkt sig det tabulösa samhället: som en sommaräng där nakna kroppar kunde tumla runt i solen.

Så blev det ju inte. Det blir, lyckligtvis, nästan aldrig som de intellektuella tänkt sig. 1970-talet visade sig bli inte bara den politiska puritanismens utan också den kommersialiserade hedonismens decennium. Rätt att njuta? Det var du som sa det! Massorna och marknadskrafterna gjorde ett njutningslystet myteri. De nya fina betongförorterna övergavs till förmån för vulgära avdragsvillor med bastu och pool. Naturpornografin konkurrerades ut av flabb, flås och fulporr. Debattörerna vände det monster de varit med om att skapa ryggen, ibland i vrede och indignation, oftast i tystnad och likgiltighet.

Så kom det pornografiska fortsättningsvis att leva ett fascinerande dubbelliv i den svenska offentligheten, alltmer stigmatiserat och alltmer normaliserat på en och samma gång. En högmoralisk offentlig retorik har till synes problemfritt samexisterat med en alltmer moralupplöst offentlig praktik. 1970-talets vänsterargument mot porren har länge varit axiomatiska. Svenskar förväntas vara kritiska till pornografi på samma sätt, och i grunden av samma skäl, som vi alla förväntas vara motståndare till miljöförstörelse och krig. Denna konsensus har etablerats och förstärkts samtidigt som porren och den pornografiska estetiken har fått en allt större plats i det svenska vardagslivet; i reklamen, i modet, i underhållningsindustrin, i mainstreammedier. H & M:s korsettreklam, kabelporren, guppande täcken i dokusåporna, HBO-samslag i den gamla statstelevisionen och ett nät som sedan länge är en överallt och alltid tillgänglig multimegasexklubb, ett globaliserat Sodom och Gomorra. *Neo* hade fel. 70-talet var inte det porrigaste decenniet. Porrigheten har istället accelererat, från 1990-talet och framåt. Nästan ingen (förutom den flitige förläggaren Carl-Michael Edenborg) gillar porr. Ändå har porren aldrig varit så närvarande och tillgänglig som nu.

Vad kallar man ett moralsystem som bygger på att man håller strikt boskillnad mellan det man säger och det man gör? Man brukar kalla det viktorianism.

Per Svensson är senior columnist på *Sydsvenskan*. Hans senaste bok är *Malmö – världens svenskaste stad. En oauktoriserad biografi* (2010).

I flera år dammsög den holländske sinologen **Frank Dikötter** kinesiska arkiv och fick fram sanningen om den stora svältkatastrofen där tiotals miljoner dog. Men enligt Dikötter tonar många forskare i USA och Europa ned eller till och med förnekar Maos politik.

Av Jojje Olsson

»Väst romantiserar fortfarande Mao«

I varje kinesisk provins finns flera enorma, statliga arkiv. Mycket av materialet där var länge otillgängligt för allmänheten, men under ett par år av viss liberalisering inför Peking-OS öppnades arkiven delvis upp. För att kunna ta del av dokumenten krävdes kunskap, tålmod och förmågan att läsa kinesiska.

Holländaren Frank Dikötter besitter samtliga dessa egenskaper. Han var i Kina som student redan 1985, och jobbar idag vid Hongkong-universitetet. Dussintals resor in i Kina, och otaliga timmar i arkiven, resulterade i *Maos stora svält* (2010), som bland annat belönades med Samuel Johnson Prize som bästa faktabok. Dikötter har besökt kinesiska arkiv sedan slutet av 1990-talet, då han skrev om tiden i Kina före kommunismen.

Att med början 2006 åka in i och ut ur Kina för att forska om en kommunistisk svältkatastrof var såväl krångligt som spännande. Ibland fick Dikötter fram dokument han egentligen inte skulle få se. Som en lista över kannibalism i olika byar; där hade säkerhetstjänsten skrivit ner namn på förövare och offer samt hur köttet hade tillagats – var det grillat eller kokt?

I sin bok uppskattar Dikötter dödssiffran under stora språnget (1958–62) till minst 45 miljoner, snarare än de 30 miljoner som vanligen nämns. (Stora språnget var Kinas andra femårsplan, med ambitionen att överträffa Storbritanniens stålproduktion och närma sig USA:s BNP, samtidigt som jordbruksproduktionen skulle öka. Verkligheten blev dock en annan. De odugliga masugnar som byggdes på de nyupprättade jordbrukskollektivens bakgårdar gav stål av värdelös kvalitet. All energi gick åt till ugnarna; träd högs ner och hus revs för att ge dem bränsle. Matproduktionen sjönk och staten fick monopol på maten genom gemensamma matsalar. Då missnöjet steg tvekade regimen inte att undanhålla människor tillgång på livsmedel, vilket alltså resulterade i tiotals miljoner döda, främst på landsbygden, eftersom städernas försörjning prioriterades.)

En förhoppning med *Maos stora svält* var att ändra på debattklimatet om Mao Zedong som ledare och Kina under kommunismen i stort. Men romantiska föreställningar om Kinas regim lever envist

kvar, även vid toppuniversitet i USA och Europa.

Jojje Olsson (JO): Din bok om stora språnget är baserad på material från kinesiska arkiv som tidigare varit stängda för allmänheten. Hur fick du plötsligt tillgång till dessa?

Frank Dikötter (FD): Jag började besöka kinesiska arkiv redan 1999. Då höll man på att tillgängliggöra material från perioden före maktövertagandet 1949. Redan året därpå tilläts jag läsa sjutton dokument om kommunistiska arbetsläger i provinsen Shandong. Då visserligen under överinseende av en föreståndare som strök de delar han inte gillade innan jag kopierade pappren. Men jag kände att något var på gång, särskilt då Kina sakta men säkert öppnade sig åren före de olympiska spelen. Och då jag kom tillbaka 2006 hade stora mängder material, ända fram till mitten av 1960-talet, gjorts tillgängliga.

JO: Så dessa arkiv öppnades 2006, bara för att Peking skulle arrangera OS två år senare?

FD: Kanske inte enbart tack vare OS. Det var nog sidoeffekten av en större välvilja. Det kom en signal uppför om att vara tillmötesgående, inför både OS och globaliseringen i allmänhet. Dokumenten började släppas redan 2004–05, men då i mindre omfattning, och ibland bara under korta perioder. Men ju närmare OS man kom, desto mer präglades atmosfären av öppenhet. Och just från 2006 fanns det alltmer att läsa. Jag tror att jag hade en enorm tur. Jag såg en bra möjlighet och utnyttjade den. Atmosfären blev snabbt annorlunda efter OS. Flera dokument som jag har läst är nu återigen hemligstämplade. Då jag frågat vid samma arkiv efter 2008 säger de: "Vi har inte dessa dokument. Men hur kände du till deras existens?"

JO: Hur många olika kinesiska provinser åkte du till, och hur lång tid tillbringade du sammanlagt i arkiven?

FD: Ungefär ett halvår. Jag var i ett dussintal provinser, förutom i den handfull där jag artigt men bestämt blev tillsagd att jag inte var välkommen. Jag åkte iväg i två veckor och var sedan tillbaka i en månad. Så höll jag på i nästan fyra år. Jag undvek vintern, för då är det kallt och mörkt på landsbygden.

JO: Så när du forskade i arkiven, var personalen

Det finns akademiker på Harvard och Yale, som än idag går som katten kring het gröt runt alla dessa fruktansvärda händelser. Historiker i Kina uppmanar dem ofta att komma hit och se efter i arkiven, men det gör de aldrig.

”

*Jan Myrdal?
Den värsta jävla
katastrof som
skett!*

vänlig mot dig och hjälpte till att hitta alla rätta dokument, eller ville de fortfarande gömma undan en del material?

FD: Arkivarierna är ofta väldigt professionella och gör ett bra arbete. Processen med klassificering är redan gjord, och i de flesta fall finns redan en klar uppdelning av vad som är tillgängligt och inte. Samtidigt har jag kolleger som gett upp efter första gången i arkiven. Det gäller att vara tjockhudad. Detta är Folkrepubliken Kina; man måste räkna med motgångar.

JO: Men då du åkte runt bland arkiven sade du att du skrev en bok om stora språnget?

FD: Jag höll mig till sanningen, och sade att jag sökte efter ekonomisk historia på landsbygden fram till 1963. Det låter vagt, men är ju sant. Det är ekonomisk historia, det handlar om mat, det handlar om produktion! Normalt använde jag aldrig termen "stora språnget". Men på landsbygden är det ändå väldigt få som bryr sig om denna period. Om du säger "kulturrevolutionen" så spetsar folk öronen. Men säger du 1958–62 så registreras det inte på samma vis. Många arkivari-er är i 30-årsåldern, och har kanske aldrig hört talas om någon svält.

JO: Var själva språkbruket från 1950- och tidigt 60-tal annorlunda mot dagens kinesiska?

FD: Jag var ju van att läsa dokument från tiden före 1949. Då var byråkraterna sofistikerade och var välutbildade, ofta i utlandet. Men efter folkrepublikens upprättande märker man snabbt att det handlar om en helt annan sorts människor. 1949–1951 kan man fortfarande se rapporter skrivna av tidigare statsanställda, men de tenderar att försvinna väldigt fort. Redan 1953 är det som en helt annan plan. Många rapporter är skrivna i ful handstil, med simpel meningsuppbyggnad. Det är i och för sig bra, för då är det lättare för mig att gå igenom stora mängder material fort.

JO: Hur ser alla dessa rapporter egentligen ut rent fysiskt?

FD: De kan se olika ut beroende på var man är. Vanligtvis om jag stannar någonstans i en vecka ber jag om tio filer. En fil är en mapp av varierande storlek, fylld med olika dokument. Det kan vara tre sidor där en bonde skriver om hur illa det är i hans by. Det kan vara en officiell rapport eller en uppsättning statistik. Man utvecklar ett sinne för vad som är intressant. Man jagar efter material man tror är användbart, samtidigt som man lär sig ignorera stora mängder propaganda. Man kan läsa om en by som vid en viss tid sägs vara himmelen på jorden. Andra rapporter om samma by vid samma tid skildrar otroliga lidanden.

JO: Då måste det väl vara svårt att skilja på dikt och verklighet?

FD: Det finns de som säger att allt i arkiven är fiktion, eftersom inget är helt tillförlitligt. Men det är att förenkla situationen. Om ett dokument är postat av propagandaavdelningen, ja då är det givetvis propaganda. Men kommer det från en inspektionsgrupp så är det en helt annan vinkel och historia. Ibland trodde inte ledare på förskönade rapporter underifrån, och skickade därför någon att inspektera. Efter ett tag förstår man hur byråkratin fungerar, och det är en myt att säga att allt material är manipulerat och fel.

JO: Många menar att regimen inte visste vad som skedde under dessa år. Att de högsta ledarna fördes bakom ljuset av lokala ledares positiva rapporter.

FD: Vi har att göra med en regim där alla vid makten, särskilt ordförande Mao själv, tvunget måste veta allt som händer. De var rädda för kontrarevolutionärer, spioner, förrädare, ja till och med för sin egen skugga. Redan 1942 i Yan'an upprättade Mao ett system bestående av två delar: ett propagandamaskineri och en avdelning som i hemlighet bevakade vad som egentligen hände och skedde i partiet. Det ser man även i arkivmaterialet idag, maskineriet bakom själva propagandan. Det är riktigt fascinerande.

JO: Maos stora svält har fått många utnämningar och priser. Pick du också mycket kritik för boken?

FD: Man kan jämföra med Förintelsen, hur historiker än idag debatterar olika dokument, Hitlers och Himmlers roll och hur allt fungerade. Det pågår också samtal om sovjetisk historia, sedan arkiven där öppnades efter Sovjetunionens fall. Så jag väntade mig en liknande debatt om Kina och stora språnget. Men tyvärr är debatten

Jan Myrdal delar ut sitt årliga pris till minne av massmördaren Vladimir

oseriös. Michael Dylan, en historiker från Storbritannien, ifrågasatte faktiskt om arkiven existerade!

JO: Men vad säger de som kritiserar bokens innehåll?

FD: Det förekommer mängder av bisarr kritik. Det värsta är alla som forskar i Kinas historia, och fortfarande försöker förneka det fassansfulla som egentligen skedde. En historiker i Wien, Felix Wemheuer, menade att stora språnget inte bara var negativt, utan också lärorikt, eftersom ingen i Kina dött av svält sedan dess. Det tycker jag är ett väldigt märkligt argument.

JO: Vi har en del historiker i Sverige som länge var positiva till Kambodjas röda khmerer, och som är positiva till Mao Zedong än idag.

FD: Jan Myrdal? Den värsta jävla katastrof som skett!

JO: Han är fortfarande en röst i debatten.

FD: Ja, jag kan bara inte förstå det.

JO: Min väns flickvän doktorerade vid Duke University. Hennes avhandling handlar om kinesisk historia och vi började diskutera kulturrevolutionen. Hon talade om den som någonting övervägande positivt, för det var vad hon hade fått lära sig vid Duke.

FD: Duke, Duke, Duke. Postmodernistisk högborg. Inte bra. Det är verkligen sorgligt. Man kan tycka att kritisk debatt om stora språnget vore lättare utanför Kina, men leds du av någon gammal maoist, någon idiot, så är det kört. I Wien är du körd, vid Duke är du körd. Jag minns att de som i Tyskland var kritiska mot Kina blev utstötta av hela det akademiska samhället i årtionden. Också Frankrike var mycket pro-Mao. Än idag är debatten inte särskilt sofistikerad. Det handlar om ett gäng professionella historiker som försöker förneka eller tona ner vad som hänt, istället för att själva ta del av materialet.

JO: Vad beror det på?

FOTO: BOBBO LAUHAGE/KAMERAPRESS/IBL

FD: Det har nog att göra med orientalism. Ryssarna ses som ett slags halveuropéer, medan Kina har en lång historia och rik kultur. Det handlar om genuin men ogrundad tro på att Kinas regim på något vis är annorlunda. En liknande teori fanns om Tyskland, som kallades *sonderweg*. Den är borta nu, men i Kina lever samma företeelse kvar. Man talar exempelvis om "socialism med kinesiska förtecken".

JO: Har det också att göra med politisk övertygelse hos dem som tar den kinesiska regimen i försvar?

FD: Kina har blivit en tillflyktsort för alla som tror att det finns en bättre modell vid sidan av demokrati. Många som arbetar professionellt med Kinas historia vägrar att ändra sig, trots ny information och öppna arkiv.

JO: Har du sett några förändringar i denna debatt under det senaste årtiondet?

FD: Ja, det har jag. Men det skandalösa är att det främst sker i Kina. Historiker i Kina är idag mer kritiska mot Kina än historiker i utlandet. Det finns välbetalda akademiker på Harvard och Yale, som än idag går som katten kring het gröt runt alla dessa fruktansvärda händelser, inklusive stora språnget och kulturrevolutionen. Historiker i Kina uppmanar dem ofta att komma hit och se efter i arkiven, men det gör de aldrig.

JO: Men har inte omvärldens sätt att se på dessa katastrofer, eller på kommunismen i Kina, ändrats alls under de senaste tjugo åren?

FD: Jo, och främst bland yngre studenter. Särskilt här i Hongkong, men också i London. De yngre har ett annat perspektiv. De förstår inte varför mänskliga rättigheter ska ignoreras, eller varför massmord ska kallas för något annat bara för att det sker i Kina. Men samtidigt vet de inte vad de förväntas säga då allting vinklas till det positiva. Flera gånger har yngre studenter här i Hongkong därför

tackat mig för att jag är rakt på sak, och säger att de inte riktigt har förstått tidigare kurser om modern kinesisk historia.

JO: Ser du några tecken på att den här debatten snart kommer att kunna äga rum inne i Kina, eller åtminstone vid kinesiska skolor?

FD: Ja, jag tror det, i alla fall bland studenterna själva. Redan idag finns historiker som håller stängda seminarium med studenter om kinesisk historia, där jag ibland medverkat. Och återigen: de bästa seminarier om kinesisk historia äger rum inne i Kina. Jag åkte till ett i Shanghai som handlade om 1950-talet, där varje uppsats och presentation var extremt kritisk. Sedan åkte jag på en konferens i Wien, där en av deltagarna stod i en Mao-uniform, och berättade hur underbart Kina varit sedan 1949!

JO: I boken intervjuade du också bybor som varit med om svälten?

FD: Ja. Eller jag gjorde inte det själv, för jag tror inte att en bonde öppnar sig helt för en utlänning som kommer fram och börjar ställa frågor om det förflutna. Det är också svårt med alla lokala dialekter. Ju fattigare och mer isolerade byarna är, desto sämre kinesiska talas det där. Så istället hade jag folk som arbetade åt mig, med något jag kallar "inside-intervjuer". Det är intervjuer med personer som fanns på samma plats vid samma tid, om möjligt från samma familj, annars från samma by. Det fungerade väldigt bra, och gav bra material på kinesiska, kantonesiska, sichuanesiska och en rad andra dialekter.

JO: Hur har stora språnget, som ägde rum för 50 år sedan, påverkat dagens Kina?

FD: 1959–62 kunde du överleva på landsbygden bara om du var beredd att ljuga, fuska, stjåla, gömma, bedra, eller något annat ohygieniskt. Många skyller bristerna i dagens Kina på de ekonomiska reformerna, att alla numera bara vill tjäna pengar. Men så är det inte. Samma saker hände under stora språnget. Melamin i mjölken, tillsatser i maten, falska siffror, dålig kvalitet, gör si och så, höfta till med något, ingen bryr sig, ingen kommer att ställas till svars. En kultur av att fuska och luras etablerades där och då.

JO: Någon särskild intervju du minns?

FD: Jag minns en man som stal sin farmors ransoneringskupong för att få något att äta. Hon dog en månad senare. Tänk vad som händer i ett samhälle där man måste stjåla mat. Man kan stjåla från staten, men till slut stjål man från grannar, eller från den egna familjen. Han var bara ett barn då, men känner sig skyldig än idag. Han grät under intervjun då han mindes att han stal.

JO: Han kanske aldrig hade talat om det förut?

FD: Nej, kanske inte. Han hade nog aldrig fått frågan. Jag kan tänka mig att man undviker frågan, precis som man inte ville tala om Nazi-Tyskland vid tyska middagsbord på 1950-talet. Man vill bara gå vidare.

JO: Så tror du att de överlevande talar om stora språnget med sina barn, eller med varandra, eller är alla bara tysta?

FD: Jag tror att många var tysta fram till tidigt 1980-tal, av rädsla för att anklagas för att vara kontrarevolutionär. Man aktade sig för att kritisera, och själva ordet "svält" var länge bannlyst. Nu talar man säkert om det då och då, men vill nog heller inte göra sina barn upprörda. Återigen är det samma sak som med debatten i Tyskland om vad som skedde under nazismen. Man hoppar över någon generation, för de som var med känner ofta att de själva gjort något fel. Många är mer öppna mot barnbarnen än mot sina egna barn.

JO: Kan svälten då komma att försvinna från historien? Vad som hände lär ju inte ut i skolorna, litteraturen är censurerad och de som själva var med börjar bli gamla.

FD: Den stora tragedin är att de som led mest bor på landsbygden; folk längst ned på botten i ett hierarkiskt system. Man lyssnar sällan på vad bönderna har att säga. De blir inte uppmanade att tala, utan har istället lärt sig att vara tysta. Och då livet började bli bättre under 1980- och 90-talet, vill man då verkligen gå tillbaka och tänka på perioder av svält? Det är också tragiskt att då man väl talar med dessa bybor har de klara minnen och vill prata, de vill dela med sig. De får bara inte frågan särskilt ofta. De lyckades överleva, men är ofta vid dålig hälsa. Snart är ingen av dem längre i livet. ❀

Bland samhällets olycksbarn

Att vara ideologiskt svårfångad men moraliskt orubblig var George Orwells kännetecken. Det skärpte hans blick som samhällsskildrare men gav honom också fiender, inte minst bland vänsterradikala kritiker med krav på politisk rättning i ledet.

Av Peter Luthersson

George Orwells *Nere för räkning i Paris och London* kan beskrivas som en journalistisk klassiker, ett framstående arbete i den deltagande observationens och det undersökande socialreportagens genre, en modell för

senare exekutörer som Günter Wallraff och Barbara Ehrenreich. I sin bok berättar Orwell dels om en vistelse i Paris under tjugo månader 1928–1929, dels om den därpå följande flytten till London och första tiden där. I Paris har han periodvis svultit och periodvis hankat sig fram på jobb längst ner i hierarkierna på några restauranger och hotell. I London har han i väntan på ett utlovat arbete gått på luffen och lärt känna natthärbärgenas dystra miljö. Ingen läsare med hjärta i kroppen kan bli annat än drabbad av de redovisade erfarenheterna och realiteterna.

Dock har inte Orwell exakt berättat hur hans liv tedde sig under den aktuella perioden. Därom kan hans biografer ge besked. Hans utsatthet var inte fullt så stor som han låter påskina. Under de tjugo månaderna i Paris arbetade han i själva verket mestadels som privatlärare i engelska och tillbringade många tröstlösa timmar vid skrivmaskinen i ett förvisso påvert men befintligt hyresrum för att få liv i någon fiktion. I Paris hade han dessutom en moster, Nellie Limouzin, som vid behov kunde eller åtminstone hade kunnat hjälpa honom med ett mål mat och en peng. När han anlände till Tilbury från Dunkerque stod honom möjligheten till buds att bege sig till sina föräldrar i Southwold, vilket han också gjorde för att där fira jul.

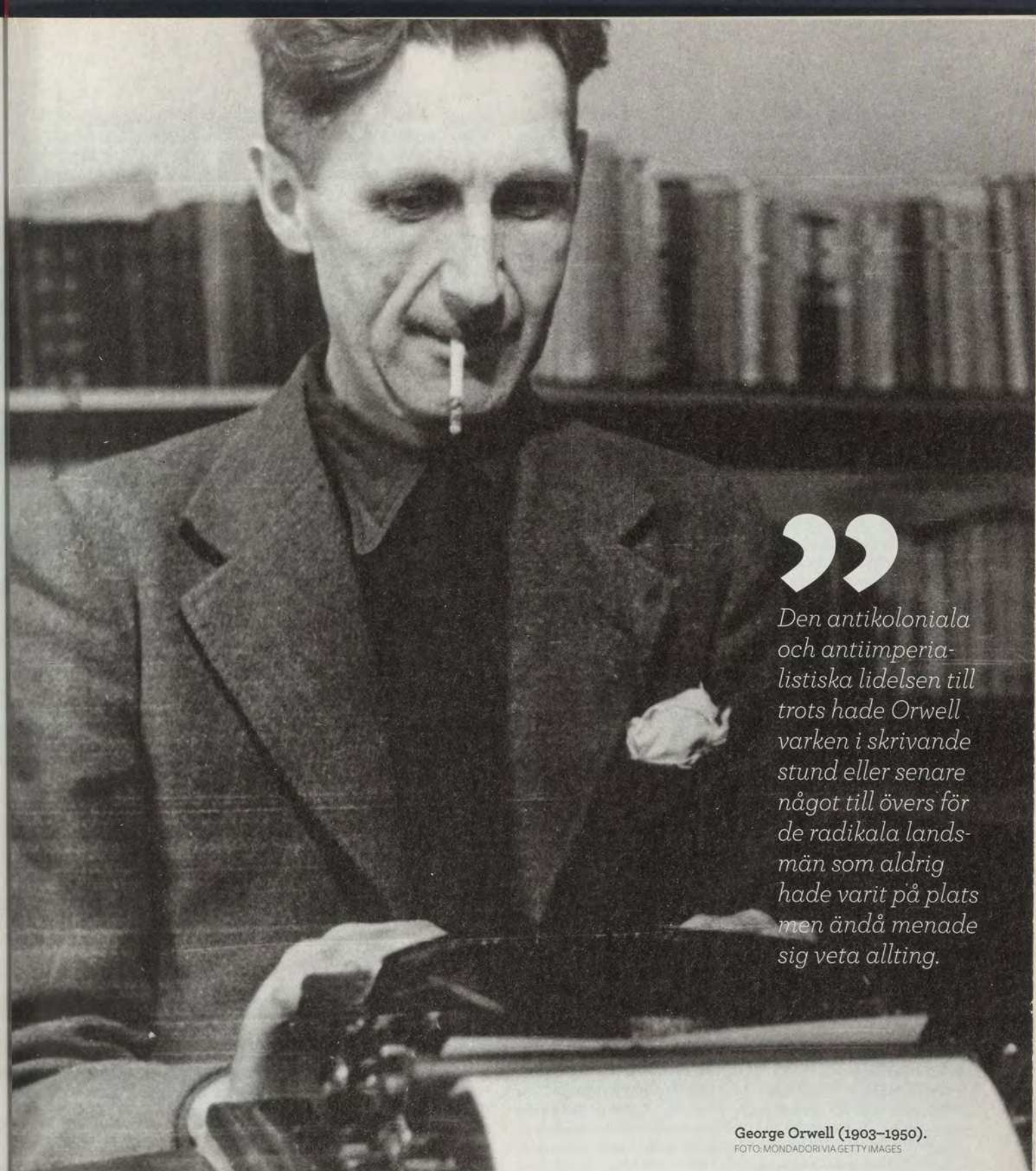
Illvilliga läsare har velat förminska värdet av *Nere för räkning i Paris och London* med hänvisning till dylika i framställningen förtigna kringomständigheter. Som illvilligast av alla framstår föga förvånande den amerikanske professorn Edward Said. Fördomsfull och endimensionell har han som alltid problem med grandet i sin nästas öga. "Visst hade han mod och humanitet, men vi måste nu också säga att han hade trygghet och beskydd", konstaterar Said och reducerar *Nere för räkning i Paris och London* till "en turistresa under isen". Orwell var fast förankrad i "det borgerliga livet", påstår Said

och gör gällande – i enlighet med sin ryktbara devis att det inte är vad du skriver utan vem du är eller rättare vad du representerar eller ännu rättare vad du av uttolkaren (gärna osakligt) kan bringas att representera som är avgörande – att denna omständighet "närde och alltid hämmade hans politiska inställning".

Sant är att Orwells far, Richard Blair, var (en inte särdeles hög) statstjänstman i kolonialtjänst. Orwell tillhör de brittiska författare som är födda i Indien. William Makepeace Thackeray och Rudyard Kipling är ett par andra synnerligen framstående sådana författare. Som andra söner till personal i kolonierna sändes Orwell till internatskolor i Storbritannien: St Cyprian och Eton, egentligen utbildningsinstitutioner för en högre samhällsklass än den Orwell tillhörde. Att han hamnade just på St Cyprian och Eton bidrog till att han kom att få en bestående aversion mot de förmögna och den lyx med vilken de kunde omge sig men också till att han själv tog upp vissa maner och beteenden som annars präglade samhällets herrar. Tillträde till någon löftekrik befattning fick han hur som helst inte när han lämnade Eton. Och familjens ekonomi var inte sådan att universitetsstudier var att tänka på. Som 18-åring kunde Orwell endast se fram emot att bege sig till Burma för att börja tjänstgöra som kolonialpolis.

Där och i den egenskapen blev han kvar tills det ett halvdussin år senare var dags att resa till Paris och spänna bågen som författare. Upplevelserna i Burma var förstas en stoffreservoar som gick att ösa ur. *Nere för räkning i Paris och London* kom 1933 att bli Orwells debutbok, men redan året därpå förelåg romanen *Dagar i Burma*. Precis som ett par litterärt sett långt starkare – essäer eller essäistiska noveller ger romanen uttryck för den antikoloniala och antiimperialistiska lidelse som Orwell utvecklade i Burma. Mer minnesvärda än *Dagar i Burma* är framför allt "A Hanging" och "Shooting an Elephant", den förra om de blaserade rutiner som vidhänger effektuerandet av en dödsdom, den senare om ett polisuppdrag som får uppdragstagaren att in i märgen känna distansen mellan sig själv och de till synes oändligt många med lite mörkare hudfärg och den ömsesidiga vanmakt som är oupplös-

Peter Luthersson
är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är Bertil Malmberg-antologin *Diktaren i dialog* (2012).

”

Den antikoloniala och antiimperialistiska lidelsen till trots hade Orwell varken i skrivande stund eller senare något till övers för de radikala landsmän som aldrig hade varit på plats men ändå menade sig veta allting.

George Orwell (1903–1950).

FOTO: MONDADORI VIA GETTY IMAGES

ligt förbunden med denna distans. Den antikoloniala och antiimperialistiska lidelsen till trots hade Orwell varken i skrivande stund eller senare något till övers för de radikala landsmän som aldrig hade varit på plats men ändå menade sig veta allting, som inte upprättade balansräkningen över gott och ont i enlighet med verkliga förhållanden utan blott utifrån ideologiska övertygelser. Orwell förnekade aldrig att det värsta våld som indier utsattes för utövades av andra indier eller att briter och närvaro hade haft flera goda verkningar beträffande sådant som individuella rättigheter, utbildning och kommunikationer.

Med fog går det att hävda att Burma stärkte ett perspektiv eller uppmärksamhetsfokus som redan St Cyprian och Eton hade frambringat, nämligen vaksamheten på sociala strukturer, inte minst det oetiska hos vissa sådana. När han satt i Paris och försökte att bli författare var det denna vaksamhet som kom honom till hjälp. Någon roman ville inte få liv på papperet. Han tog fasta på somliga egna erfarenheter. Men det var knappast en självbiografisk skildring som han skrev. Det är inte den iakttagande centralgestalten som är det viktiga utan vad denne iakttar, den värld av misär och orättvisa som han ser. Inledningsvis kallade jag *Nere för räkning i Paris och London* »

för en journalistisk klassiker och refererade till den deltagande observationens och det undersökande socialreportagens genre. Utsagan bör något kvalificeras. Sina iakttagelser ville Orwell ge effektivaste möjliga gestaltning, och det var som författare han sökte etablera sig. Därför blev hans socialreportage ett litterärt socialreportage. Han fann sina förebilder och inspiratörer snarare i böcker än i dagstidningar och tidskrifter.

George Orwells far hette alltså Richard Blair, och George Orwell var 1903 född som Eric Arthur Blair. Det var *Nere för räkning i Paris och London* som omsider aktualiserade namnfrågan. I oktober 1930 förelåg en första manusversion. Orwell fann inte nåd hos de förläggare som han uppvaktade. Jonathan Cape refuserade, likaså T S Eliot på Faber & Faber. Lyckosam var han först hos Victor Gollancz, en utpräglad vänsterförläggare som hade startat eget 1927 och kom att grunda den första bokklubben i Storbritannien, Left Book Club. Orwell ville dock inte generera sina föräldrar och släktingar med en under eget namn publicerad bok om sin tillvaro som diskare och luffare. Kanske ville han också markera ett avstånd mellan Eric Arthur Blair och sin litterära persona. Han föreslog Gollancz en handfull pseudonymer: P S Burton, Kenneth Miles, H Lewis Allways och så vidare. Gollancz fastnade för förslaget George Orwell, och så stod det på omslaget när *Nere för räkning i Paris och London* plockades upp på bokhandelsdiskarna den 9 januari 1933.

Försäljningen blev måttlig. Men författarbanan var anträdd, och de journalistiska uppdragen blev fler. Sedan 1930 hade Orwell funnit utrymme i den litterära tidskriften *The Adelphi*, främst som recensent men också med "The Spike", en med *Nere för räkning i Paris och London* tematiskt starkt förknippad, mycket suggestiv berättelse (den gången publicerad med författarnamn från dopattesten). Snart blev han kolumnist i *New English Weekly* och medarbetare i *Time and Tide* och den socialistiska veckotidningen *Tribune* (där han senare blev litteraturredaktör). Överhuvudtaget blev Orwell en aktör inom den brittiska vänstern, först löst knuten till och sedan medlem i Independent Labour Party, en vänstersocialistisk organisation som under 1930-talet försökte skapa sig en plats mellan Labour och kommunistpartiet. Orwells politiska ideal var en frihetlig socialism, vilken han tänkte sig som en planekonomi som inte berövade individen existentiella och intellektuella vägval. Gollancz uppmuntrade honom att skriva ännu ett socialreportage, *Vägen till Wigan Pier*, om levnadsvillkoren för industriarbetare i Lancashire och Yorkshire i norra England. Den boken kom ut 1937.

Vid tidpunkten för utgivningen hade de två månader som Orwell tillbringade i Wigan föregående vår redan överskuggats av en mer omtumlande erfarenhet, den av striderna i spanska inbördeskriget. Orwell hade begivit sig till Barcelona och anslutit sig till det icke-stalinistiska Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM). Han blev efter en tid skottskadad vid fronten och vårdades på sjukhus i Lleida, en ort där två tredjedelar av alla präster kom att mördas av kommunisterna. När dessa satte igång med utrensningar också av medlemmar av POUM och andra oberoende grupperingar, vilka ju var motståndare till Franco och allierade med kommunisterna på regeringssidan, flydde Orwell via Paris till London, klar över att det pågick ett inbördeskrig inom inbördeskriget. Även i London blev han inlagd på sjukhus, nu på grund av tuberkulos, en sjukdom som han sannolikt hade dragit på sig under de vistelser i ohälsosamma miljöer som låg bakom *Nere för räkning i Paris och London*. På sjukhuset skrev han *Hyllning till Katalonien*, en redogörelse för sina spanska erfarenheter och en glödande vidräkning med stalinismen. För att få sitt manuskript utgivet var Orwell nu tvungen att vända sig till Secker & Warburg. Victor Gollancz hade nämligen refuserat, störd över att stalinismen plötsligt framstod som ett lika stort ont och ett lika stort hot som fascismen.

"Varje allvarligt menad rad som jag har skrivit sedan 1936 har – direkt eller indirekt – skrivits mot totalitarism och för demokratisk socialism, sådan jag förstår den", konstaterar Orwell 1946 i essän "Why

I Write". De händelser som han bevittnade i Spanien präglade med andra ord hela fortsättningen av hans liv och gärning. Han kom att rastlöst reflektera över kommunismens eller realsocialismens väsen. Ur reflektionerna växte de två romaner som gjorde Orwell till en av 1900-talets mest lästa och omtalade författare, *Djurens gård* och 1984. Totalitarismens praktiska verkningar ges konkretion i en djurfabel och en dystopi. När manuskriptet till *Djurens gård* fullbordades 1944 hade icke desto mindre förlagstrubbel vidtagit. Secker & Warburg, som under Fredric Warburgs kloka och kraftfulla ledning profilerade sig som ett förlag som drog i härnad inte bara mot fascism utan också mot kommunism, hesiterade. Victor Gollancz refuserade, likaså T S Eliot, båda med invändningen att Orwells roman utgjorde ett angrepp på en allierad stat i andra världskriget, Sovjetunionen. Till sist gav Secker & Warburg ändå klartecken, och i augusti 1945 – när kriget i Europa var till ända – utkom *Djurens gård*. Och det var Secker & Warburg som i juni 1949 gav ut 1984.

Reflektionerna över kommunismens eller realsocialismens väsen påverkade också Orwells icke-litterära agerande. I *Tribune*, som stod partipolitiskt fri, kunde han medverka och medarbeta. Men han kunde inte kvarstå som medlem i Independent Labour Party. Förvisso hade han till en början, när konflikten mellan Storbritannien och

Tyskland var påtaglig men innan krigutbrutit, delat partiets pacifism. Molotov-Ribbentrop-pakten och krigsutbrottet fick Orwell att i detta avseende göra helt om. Trots allt är

man tvungen att "försvara det dåliga mot det värre", fastslog han. I fortsättningen äcklades han av de forna partikamrater som beskrev kriget som en konspiration för att bevara kapitalism och imperialism. Han anslöt sig till hemvärnet, och efter kriget drog han sig inte för att till utrikesdepartementets propagandaavdelning rapportera personer som tillhörde en femte kolonn.

Det är förstas dessa båda romaner, *Djurens gård* och 1984, och detta agerande vid krigsutbrottet som irriterar Edward Said och hans gelikar. Orwell måste misskrediteras för att hans kritik av kommunismen eller realsocialismen ska kunna avföras. *Nere för räkning i Paris och London* får tjäna som förevändning. Said mässar: "Orwell hade inte den minsta rätt att fördöma socialismen *inifrån*. Han visste ingenting om vare sig Marx eller de omfattande marxistiska och socialistiska traditionerna." Att Orwells ståndpunktstagande för "det dåliga mot det värre" innebar ett försvar av det brittiska imperiet mot förmenta frihetskämpar som inte drog sig för att göra gemensam sak med nazismen, med stormuftin av Jerusalem Mohammed Amin al-Husseini som prominent exempel, har förstas likaledes varit stötande för Said, även om han försiktigtvis undviker att beträda detta minerade område i sin essä om uselheten hos *Nere för räkning i Paris och London* och dess författare. Han nöjer sig med att låta som ett eko av det brittiska kommunistpartiets mångårige generalsekreterare Harry Pollitt, som när det begav sig (1937) avfärdade Orwell som "en desillusionerad liten medelklasspojke".

Som illvilligast av
alla framstår föga
förvånande den
amerikanske profes-
sorn Edward Said.
Fördomsfull och
endimensionell har
han som alltid proble-
m med grandet i
sin nästas öga.

well måste misskrediteras för att hans kritik av kommunismen eller realsocialismen ska kunna avföras. *Nere för räkning i Paris och London* får tjäna som förevändning. Said mässar: "Orwell hade inte den minsta rätt att fördöma socialismen *inifrån*. Han visste ingenting om vare sig Marx eller de omfattande marxistiska och socialistiska traditionerna." Att Orwells ståndpunktstagande för "det dåliga mot det värre" innebar ett försvar av det brittiska imperiet mot förmenta frihetskämpar som inte drog sig för att göra gemensam sak med nazismen, med stormuftin av Jerusalem Mohammed Amin al-Husseini som prominent exempel, har förstas likaledes varit stötande för Said, även om han försiktigtvis undviker att beträda detta minerade område i sin essä om uselheten hos *Nere för räkning i Paris och London* och dess författare. Han nöjer sig med att låta som ett eko av det brittiska kommunistpartiets mångårige generalsekreterare Harry Pollitt, som när det begav sig (1937) avfärdade Orwell som "en desillusionerad liten medelklasspojke".

Vilka litterära förebilder hade då den författare som redan med sin debutbok skapade en för somliga så provocerande rak och direkt stil och ett så anstötligt perspektiv på de förhållanden han skildrar? Beträffande *Nere för räkning i Paris och London* återoppar Orwell gärna Jack London, den långt in på 1900-talet enormt populära amerikanske äventyrsförfattaren, och hans atypis-

ka reportagebok *Avgrundens folk* (1903), en målning av livet i East End i London grundad på författarens närvaro och delaktighet. Ska man skildra hur det är att sova i en gränd under bar himmel, resonerade London, kan det inte vara fel att själv ha provat att göra det. Mer allmänt refererar Orwell upprepade gånger till George Gissing, "den kanske bäste romanförfattare England har fått fram". Gissing är "fattigdomens krönikeskrivare", med blick för samhällets "fullhet, tomhet och grymhet". Vad som fördelaktigt skiljer honom från sina kolleger är att han inte uppvisar ett uns av "den brittiske författarens förbannelse", fallenheten för humor, detta "att ha lika svårt att avstå från en kvickhet som många har att avstå från en öl". Gissing upprätthåller hög moral utan att någonsin vara moraliserande. Han gör det genom att lita på ögats vittnesbörd, genom att aldrig skylla över någonting med burleskeri, genom att vara sann.

För egen del associerar jag berättarhållningen i *Nere för räkning i Paris och London* framför allt till två långt monumentala verk i den amerikanska 1800-talslitteraturen, närmare bestämt i dess frihetstradition, nämligen till Herman Melvilles *Moby Dick* (1851) och Henry David Thoreaus *Walden* (1854). Hos Orwell finns samma redovisningsiver som hos Melville och Thoreau, samma dragning till systematik och uppräkningsdrift, samma fascination inför det verkliga. Där Melville utförligt och i detalj ägnar sig åt valfångstens värld, åt de olika valarterna, åt harpunernas och fångstlinornas typologi, åt jaktens och slaktens stadier, och där Thoreau ägnar sig åt det ensliga skogslivets universum, åt umgänge med diverse djurarter, åt villkoren för enkel byggnation och uppvärmning, åt böndlingens och isförvarandets mödor, där ägnar sig Orwell åt fattigdomens landskap, åt hackordningen bakom kulisserna i en restaurang eller bland tiggare på gatan, åt berusningens faser och undernäringens kroppsliga verkningar, åt hemlöshetens genusstatistik och bruket av slangord och svordomar bland samhällets olycksbarn. Kanske är det avgörande, här som hos Gissing, just detta att upprätthålla moral genom att helt enkelt vara sann.

Orwell kunde vara mycket drastisk mot den idkare av någon konstart som han uppfattade som omoralisk. Alldeles lysande är en alldeles obarmhärtig betraktelse över Salvador Dalí från 1944. Dalí försöker, förklarar Orwell, förolämpa det friska och anständiga för att istället förgifta livet självt. Han uppträder i skydd av konstens frihet men missbrukar denna frihet å det grövsta: "Bara uttala det magiska ordet 'konst', och allting är ok. Ruttna lik med sniglar som kryper på dem är ok, att sparka små flickor i huvudet är ok, till och med en film som *L'Age d'or* är ok. Det är också ok att Dalí i årtal lever högt på Frankrikes bekostnad men slinker iväg som en råtta när Frankrike är illa ute." Enligt den ordning som de intellektuella kulturbolsjeviker har etablerat, noterar Orwell med avsky, röjer envar som reagerar mot dylikt endast sin egen brist på estetisk förfining. Men att skada och för chockerandets skull chockera människor är faktiskt förkastligt, oavsett med vilken konstnärlig fingerfärdighet det sker, "Man måste kunna hålla två saker i huvudet samtidigt", skriver Orwell, "att Dalí är en skicklig målare och en vedervärdig människa."

Att vara ideologiskt svärfångad men moraliskt orubblig framstår som kännetecknande för Orwell. Rudyard Kipling måste med sina djungelböcker och just-så-historier ha varit en inspirationskälla för upphovsmannen till *Djurens gård*, och Orwell ägnade 1942 en lång och briljant essä åt Kipling. Ideologiskt framstår Kipling förstås som allting Orwell inte vill vara. Kipling är "en chauvinistisk imperialist", ja, "den brittiska imperialismens profet under dess expansiva fas". Kipling identifierar sig med de styrande i samhället och gör deras synvinkel till sin. Som författare kan Kipling vara vulgär och i sina motivval rentav visa en dragning till sadism. Men, men, men. Orwell ser också något annat. Kipling var inte cynisk. Han trodde fullt och fast att imperialismen var "ett slags kraftfullt evangeliserande", där man riktade en bössa mot de infödda och införde "lag" och gav dem "vägar, järnvägar och en domstolsbyggnad".

Och eftersom Kipling ser allting ur de makthavandes synvinkel, "äger han något som 'upplysta' människors sällan eller aldrig äger, nämligen en känsla av ansvar". De makthavande måste ju till skillnad från de oppositionella ta itu med saker och ting, hantera kniviga frågor, fatta beslut, vilket av nödvändighet tillför realism, en realism som saknas hos "alla vänsterpartier i högt industrialiserade länder" men som återklingar hos Kipling. Och Kipling förstår sig i kraft av denna realism på också villkoren för enskilde man i kolonial tjänst, de ofta hårda och otacksamma villkoren i vardagen, stegrade till ett maximum när en soldat måste göra vad en soldat måste göra. Kipling vet att en kula är en kula och att den sårar. Han betraktar aldrig strider som om de vore fotbollsmatcher. Och Orwell stannar inte ens här. Han noterar att Kiplings realistiska blick kan vara ifrågasättande. "Få personer som har kritiserat England inifrån har fällt beskärade omdömen än denne förhårdade patriot." Kipling är, för att använda Orwells favoritkategori, anständig, *decent*, just det som Dalí inte är.

Kanske skulle man rentav kunna hävda att Orwell och Kipling bar på en likartad vision, att det fanns en överensstämmelse mellan den potential som Orwell såg i den frihetliga socialismen och Kipling i det brittiska imperiet. Där bortom, i framtiden men inte våldsamt avlägsen, hägrade en världsstat där alla medborgare var fria och jämlika. Inte att undra på att Edward Said blir så förbittrad att han drar till med att Orwell hamnar i "en ideologi av den medelmåttiga varianten under rubriken 'vårt sätt att leva' som åtminstone i USA har snofsats upp till 'nykonservatism'". Detta strategiska skitprat (jag ber om ursäkt för att det inte finns något lämpligare uttryck än detta fula) tar emellertid inte en millimeter från Orwells storhet. Hans iakttagelser i *Nere för räkning i Paris och London* är lika autentiska som hans tuberkulos. Och med sin egen attityd som måttstock mäter han andra. Aldrig och ingenstans låter han ideologisk följsamhet gå före en bedömning av moralisk halt och grad av sannfärdighet. Istället för att ansluta sig till den förtjusning i vrede och hat som blev så populär under 1900-talet bekände sig Orwell till samkänslan mellan vanligt hyggligt folk i alla länder och kulturer, kärnfullt beskriven av redan under hans glansdagar i intellektuellt tongivande kretsar daterade författare som Robert Louis Stevenson och Verner von Heidenstam.

Är detta konservatism? Ja, de där illvilliga bedömarna kan naturligtvis larma och göra sig till över det faktum att det var sådana som Evelyn Waugh, Cyril Connolly och Orwells gamle lärare på Eton Anthony Gow som under den sista sjukdomstiden besökte författaren eller över det faktum att Orwell på egen begäran fick en kyrklig begravning sedan han dött den 21 januari 1950, endast 46 år gammal. Men etiketten "konservativ" passar lika illa som varje annan etikett. En annan besökare vid sjukbädden, TR Fyvel, Orwells efterträdare som litteraturredaktör i *Tribune* och en av upphovsmännen till tidskriften *Encounter*, omvittnar i en levnadsteckning över Orwell att denne "in i det sista förblev sitt eget omiskännliga, omutliga, originella och excentriska jag" trogen. Det är en karakteristik som säkert lite till mans kan göra en självkritisk och en smula avundsjuk. Orwells ogrumlade öga är så stimulerande och inspirerande, i *Nere för räkning i Paris och London* och annorstädes. Självklart är hans exempel lika aktuellt som någonsin, ibland också hans iakttagelser. I en krönika i *Tribune* i januari 1944 attackerar han inledningsvis "den brittiska intelligentian" för att den "omkring 1940" har "vänt sig bort från demokrati" och hamnat i "oblyg beundran av totalitarism". Därefter lokaliserar han ett större framtida hot mot det goda och öppna samhället, nämligen att direktörerna, näringslivsmänniskorna, företrädarna för *the "managerial" class*, kan föra oss alla "till en delhelvetiska platser innan de förstör sig själva", detta genom att inte fästa sig vid med vem man gör affärer, att för egen vinning stärka stater som saknar – anständighet.

Artikeln är förord till en nytgåva av George Orwells *Nere för räkning i Paris och London*, som i höst utkommer i klassikerserien "Atlantis väljer ur världslitteraturen".

Realismens återkomst

Den italienske filosofen Maurizio Ferraris har förklarat att postmodernismen är död. Detta bekräftas av en rad unga italienska författare som uppvisar en stark realistisk tendens, menar **Ida Andersen**.

DEN ITALIENSKE filosofen Maurizio Ferraris skrev i våras boken *Manifesto del nuovo realismo* (Manifest för den nya realismen) där han metodiskt bryter sönder de begrepp och föreställningar som postmodernismen har upprättat för att kunna vidmakthålla sin egen verklighetsuppfattning, som ju i strikt mening är just en "uppfattning" av verkligheten. Istället tillkännager han den vändning i tiden och inom filosofin som han kallar "den nya realismen".

Ferraris menar att han inte har uppfunnit någon ny skola eller -ism. Snarare, hävdar han, har postmodernismen spelat sin roll så länge och väl att den har nått sin "fulla perversion" och nu står inför en implosion.

Ferraris viktigaste invändning mot postmodernismen gäller dess tanke att verkligheten är socialt konstruerad och oändligt manipulerbar, och att *sanning* och *objektivitet* är onödiga begrepp. Ferraris håller sig inom den filosofiska sfären, men talar om filosofi i vid mening, alltså som en mänsklig hållning, enligt vilken verkliga företeelser som liv och död inte låter sig reduceras till att bli tolkningsbara utan kräver sina rättigheter och därigenom bekräftar realismen som etisk och politisk. På detta sätt måste man också kunna tala om skönlitteratur som uttryck för verkligheten och för mänskliga villkor och med en förmåga att vara moralisk eller politisk.

Ferraris utgår från år 1979 när Jean-François Lyotard talade om slutet för ideologierna och för "de stora berättelserna" som upplysningen, idealismen och marxismen. Det var en tid i Italien när de allvarliga terroristdåden utfördes, när man började nysta i korruption, när maffians krig mot staten bildade referensramar för en sanning som utmanade rättsstaten, och när de stora partierna inte längre bar upp samhället, och när därmed ideologier som kommunismen och kristdemokratien förlorade sin funktion som samhällsbyggande kitt. Det var alltså

Paolo di Paolo.

under denna epok som postmodernismen kom att förverkliga sig, politiskt såväl som socialt.

Det var också under denna tid som många av de tongivande författarna av idag i Italien växte upp. De är födda på 1970-talet och 1980-talet och har alltså själva upplevt det ideologiska vakuum där postmodernismens illusionistiska verklighetsbegrepp fick fäste i många av samhällets instanser.

PAOLO DI PAOLO, född 1983, skriver om en romersk familj ur den äldste sonens, Italo Tramontos, perspektiv i boken *Dove eravate tutti* (ungefär: Där ni alla var). Han lever i en tämligen välbeställd medelklassfamilj där pappan är lärare på samma universitet som han själv går på. Romanen utspelar sig i början av 2000-talet där Harry Potter ses som en jämnårig kompis och där internet, globaliseringen och Berlusconi politik präglar de ungas tillvaro. Italo lyckas inte slutföra sin examensuppsats som han har planerat ska handla om samtiden som historia, och när fadern råkar köra på en av hans klasskamrater får Italo anledning att fundera över vem hans far egentligen är. Di Paolo dissekerar ingående en "normal" medelklassfamilj, och på samma gång den så för-givettagna mansbilden som "sanningsbärande" och upprätthållare av normer och ideal. I boken blir yttre omständigheter viktiga –

Från vitter till Twitter

64 Gunnar Wetterberg om en förlorad tidningsvärld

Där historia spelar roll

65 Adam Cwejman om ett blomstrande historieintresse bland datorspelare

Klassiska seriehjältar

67 Mats Wiklund minns sina illustrerade klassiker

Krönika

68 Theodore Dalrymple slår ett slag för elegant klädsel

Notiser

69 Paul Auster, mysteriet Dagny Lund och Chuck Berrys inflytande

huvudpersonen samlar på tidningarnas för-
stasidor. Författaren fäster också stor vikt
vid de små dramerna inom familjen; och
mitt i allt står alltså Italo och försöker förstå
vad som är sken och vad som är verklighet.

VALERIA PARRELLA, FÖDD 1973, bor i Neapel
och skriver ur denna stads perspektiv. I sitt
författarskap placerar hon sina huvudper-
soner i konkreta situationer som har att gö-
ra med vår tid och med den situation som
Italien och Neapel befinner sig i. I *Väntrum*
(*Lo spazio bianco*) får Maria ett för tidigt fött
barn och måste genomlida en tid av oviss-
het innan hon vet om barnet ska överleva el-
ler dö. Detta skulle kunna utspelas i vilken
tid som helst, var som helst, men Parrel-
la gör det till mer än en existentiell, psyko-
logisk skildring av en aspekt av moderska-
pet. Huvudpersonen konfronteras med så-
dant som beror på det arv som hon har fått
med sig, vilket i sin tur beror på klass, bild-
ning, ekonomi och inte minst på platsen där
hon bor. I *Avskedsbrev* (*Lettera di dimissioni*)
har Clelia med sig ideal från sin kommuni-
stiska familj och när hon så småningom hit-
tar rätt i livet – och in på teatern – kan hon
omsätta sina värderingar i praktiken. Men
hon blir snart varse att verkligheten inte
motsvarar hennes intentioner. Den verk-
lighet som Clelia till sist blir ett slags offer
för, även om hon så att säga tagit sig in i den
bästa av alla världar, det vill säga konstvär-
lden, består av politiska och ekonomiska pri-
oriteringar som tvingar henne att ta obehvä-
ma beslut, som att avskeda sina anställda på
ett oschyst sätt.

Centralt i båda romanerna är just under-
sökandet och beskrivandet av verklighe-
ten, hur människor fungerar i samspel med
verkligheten och vad en "förvrängd" verk-
lighet, det vill säga vår tids ekonomi och po-
litik, gör med oss människor. I det här fallet
bär huvudpersonen på ideal från 1970-talet
om en offentlighet som står på människor-
nas sida, men som numera i själva verket
motarbetar människorna.

NICOLA LAGIOIA, även han född på 1970-talet,
formulerar i sin senaste roman *Riportando
tutto a casa* (Allt kommer tillbaka) proble-
matiken med den postmoderna eran i en
berättelse förlagd till Bari. Huvudperso-
nen växer upp i en arbetarklassfamilj, där fa-
derns knackiga affärer får ett enormt upp-
sving under 1980-talet. Det är de nyrikas,
klassresornas och märkesklädernas tide-
varv men också tiden för (Berlusconi-)tv:s
massiva intåg i allas hem och medvetanden,
de tunga drogernas genomslag och ett ide-
ologiskt tomrum uppfyllt av dessa substi-
tut. Ungdomarna i boken står inte längre ut
i en tillvaro där inga fasta värden finns utom
de rent materialistiska, och där ingen verk-
lig kontakt finns mellan de vuxna och deras
barn. De har inte heller något att sträva ef-

ter längre – eftersom de redan har allt. Re-
volten går istället ut på att söka sig nedåt,
till knarkarkvartarna. Berättelsen rör sig i
samhällets alla skikt, och genomlyser dess
strukturer – alltifrån hur den organiserade
brottsligheten påverkar de stora samman-
hangen, och förslavar människor i sin dröm
om lyckan, till hur tidsandan påverkar män-
niskors psykologiska status: pappan i boken
drabbas av ett sammanbrott när hans affä-
rer går för bra, och han tvingas möta sig själv
och sin närmaste verklighet.

DESSA FÖRFATTARE SKRIVER med en glöd
och uppdämd ilska som torde komma ur
en frustration över att vara historielös,
över att växa upp i ett vakuum, både lit-
terärt och politiskt, och över att famla
efter något som kan vara solitt och be-
stående i en abstrakt värld. Författar-
nas uppgift blir både att definiera vad
som är verklighet och att påvisa den-
na verklighet, den där människor lever,
arbetar, älskar, hatar och dör.

Det tycks inte vara en tillfällighet att
dessa författare, och en rad andra, just nu
väljer att snarare gå till botten med sin hi-
storia och med sin samtid, och försöka se
hur verkligheten är beskaffad, än att som
sina föregångare ägna sig åt postmoder-
nistiskt inspirerade undersökningar av in-
re, renodlat textuella processer och åt be-
rättelser som svävar fritt i tid och rum.
De nya italienska författarna är av-
gjort skönlitterära berättare, de
bedriver inte politik i egentlig
mening, och ska inte heller gö-
ra det. Men genom att blott-
lägga föreliggande omstän-
digheter och genom att an-
vända ett autentiskt och väl
genomarbetat språk som
inte lånar sig till vidlyfti-
ga språkliga experiment,
medger deras verk en kri-
tik av de beskrivna för-
hållandena, allt i enlighet
med Ferraris liknelse: pre-
cis som en diagnos är för-
utsättningen för att kunna
bota en sjukdom, kan re-
alisten kritisera och för-
ändra, därför att han el-
ler hon vill och har möj-
lighet.

Det är föga sanno-
likt att dessa förfat-
tarskap beror på Fer-
raris tillkännagivan-
de av den nya realis-
men, men på många
sätt manifesterar
de slutsatsen att
postmodernis-
men nu spelat ut
sin roll. ❀

Valeria Parrella.

Från vitter till Twitter

På 1950- och 60-talen blomstrade *Kvällspostens* kultursida. **Gunnar Wetterberg** ser tillbaka på en tid när de lärde från Lund deltog i kultur- och samhällsdebatten på ett sätt som är omöjligt att tänka sig idag.

FÖR NÅGRA HELGER sedan hittade jag en guldgruva i bokhyllan. Häromåret gav Henrik Sjögren ut *En kultursidas uppgång och fall. Finkultur och masskultur i Kvällsposten* (1950–1971).

De få anmälningar jag hittat på nätet handlar om "fallet". I familjen Wahlgren tog licentiaten Olof – som skulle tituleras doktorn – över *Kvällsposten*-skutan, anställde tidningsmakaren Lars Braw som redaktionschef och förleddes att ställa till med "kulturrevolution" 1971. Revolutionen bestod i att kultursidan flyttades ihop med nöjets skvallerpalter, ingen fick skriva mer än 125 ord och varje "expert" skulle paras med ett par, tre läsare när en ny bok eller pjäs skulle avhandlas. Kulturchefen Henrik Sjögren gick till Rikskonserter, hans drabanter Nils-Gunnar Nilsson till *Sydsvenskan* (där han blev smått legendarisk som kulturchef) och Tore Borglund till *Arbetet*. Revolutionen gick åt skogen, och 1985 kom den traditionella kultursidan tillbaka.

Men turbulensen skymmer det väsentliga. Bokens drygt 800 sidor är ett omsorgsfullt klippt urval tankar ur tusentals artiklar, ett koncentrat av *Kvällspostens* kultursida under drygt två decennier. För den som vuxit upp med "Kvällsposten" som skällsord låter det kanske inte så lockande, men *hej!* vad man bedrar sig. Sjögren och hans medarbetare trollade fram något som i efterhand ter sig ganska märkvärdigt, välskrivet, skarpt, sprudlande, ömsom smal lyrikläsning, ömsom bred naturvetenskaplig allmänbildning.

Och det är det som dröjer sig kvar. Jag kan inte bedöma hur ovanlig sidan var i sin tid, men jämfört med dagens kultursamtal, alltför ofta insnävat av Facebook och Twitter,

väcker boken många frågor. Den viktigaste handlar om specialiseringen. Varför har vi blivit så smala (jag nämns inte skriva dumma)? Utövare, skribenter, antagligen också läsarna – alla hade fler strängar på lyran än dagens deltagare i kulturens samtal.

DE SOM SKREV LYRIK eller romaner gjorde inte bara det. Jag hittar min fars älskade lek-kamrat och senare juristkollega, häromåret död som lagman i Mellansverige – hans poesi recenserades ett par gånger om. Tomas Tranströmer anmäls så fort han kommer ut, och intervjuas efter ett par samlingar i april 1963:

– Min dröm har alltid varit en halvtidstjänst någonstans på landet. Däremot tror jag inte att jag kan vara utan ett jobb. Det finns så många delar av mig själv som inte kan komma till uttryck genom att skriva. Alla erfarenheter kommer in i det man skriver.

Det är ännu mer påtagligt bland skribenterna. Jodå, åtskilliga litteraturvetare och författare, precis som nu, släande väl valda – Anna Rydstedt, Majken Johansson, Göran Printz-Påhlson, Göran Zachrisson, Göran Sonnevius, Per Wahlöö, Agneta Pleijel – men alls inte lika dominerande som på dagens sidor. Tvärtom – det lärdeste Lund paraderar: historikern Göran Rystad hjälper sidan

tåga över Bält till minne av Roskildefreden, Birgit Rausing och Gunnar Bråhammar skriver om konst, Lennart Ljunglöf och Nordal Åkerman bistår med dagspolitiken. Somt är en svunnen tid – teologerna florerar, Sjögren och Nilsson recenserar predikningar, men vad de diskuterar vore lika angeläget nu.

Det mest imponerande är naturvetarna. Sjögren beklagade sig visserligen över att han hade svårt att locka tekniker och medicinare att skriva – de som kunde skriva var få, men dem hade han dessutom svårt att honorera. Ändå borde varje kulturchef idag bli grön av avund. Bengt Sjögren varvade botaniska och zoologiska forskningsresor med att skriva om det mesta i naturvetenskap och medicin. Staffan Ulfstrand förebadade en lång – pågående! – populärvetenskaplig gärning med att skriva om gen-teknik, koltrastar, befolkningsexplosion

och den nakna apan. Fysikern Sven Gösta Nilsson – död alldeles för ung, medlem av No-

belpriskommittén – klev ned från banbrytande beräkningar av atomkärnan för att skriva om halsbrytande drömmar om cyklister som drabbades av relativitetsteorin, om kollegan Fred Hoyles sfromaner och om förklaringar till höger- och vänsterskriv i naturen.

Ännu viktigare: de skrev inte bara om sitt. Ulfstrand engagerade sig i debatten om den föreslagna storflygplatsen (han föreslog Ljungbyhed istället för Holmeja eller Sturup, tänk om det hade blivit så väl!), Sven Gösta Nilsson – lika ofta vid Berkeley som i Lund – inledde sidans kritiska serie "USA och vi" 1968. Och omvänt – vänsterårens värste rabulist på sidan, filosofen Per Henrik Wallin, blev i sinom tid en av landets främsta jazzmusiker.

VARFÖR ÄR DET INTE så längre? Jag kan tänka mig en mänsklig förklaring. När tidningarna blev rikare skaffade sig kultursidorna fler och fler medarbetare, ofta litteraturvetare och/eller författare. De andra tog man in på frilansbasis. Men när besparingarna började hagla vändades kulturcheferna för sina kontrakterade skribenters skull, och drog hellre ned på frilanskontot än att klippa fasta band. Därmed blev det ännu svårare att locka goda fackskribenter. Naturvetarna vände sig av med att skriva, istället fick skönlitterarna göra utflykter i kvistiga tekniska och medicinska ämnen, ibland med lika hisnande resultat som när Frans G Bengtsson lät sportreportern recensera *Othello*.

Men det är synd. Kulturen blir fattigare när den blir specialiserad. Det är de breda utövarna och skribenterna som kan hitta de halsbrytande associationerna. Tranströmers reflektion 1963 är lika giltig nu.

Med sådana sidor blir det också roligare att läsa. ✿

Jag kräver expertis.

FOTO: SCIENCE PHOTO LIBRARY/IBL BILD BYRÅ

SPEL

Där historia spelar roll

Att organisera korstågen till Antioch kan kanske ge mer än att bara läsa om dem, menar **Adam Cwejman**, som ser historieintresset blomstra bland datorspelare.

FÖR EN GRUNDSKOLEELEV är mellanstadiet vanligtvis den första kontakten med ämnet historia. Som lärarvikarie under studieåren minns jag den återkommande föreläsningen jag höll om digerdöden och den svenska medeltiden under varje hösttermin. Upplevelsen var knappast det mest exalterande mötet med historieämnet för någon av de inblandade. En första betydelsefull kontakt med ämnet historia skapas istället för många unga genom datorspel. Sedan det första spelet i *Civilization*-serien kom ut i handeln 1991 har flera generationer datorspelare byggt mänsklighetens många underverk. Och hur många gånger har inte Polen invaderats i simulationer av andra världskriget? Historiska spel är idag en etablerad genre inom datorspelskulturen men trots den breda spridningen hör man sällan något utanför den spelande kretsen. Spel är tidsfördriv, ofta våldsamma sådana med tveksam nytta. Eller?

Ett av världens mest berömda företag inom genren historiska datorspel är svenska Paradox Interactive, som grundades 1998 och sedan dess har utvecklat drygt tio spel

med historisk karaktär, bland andra *Hearts of Iron*, *Victoria*, *Europa Universalis* och *Crusader Kings*. Fredrik Wester, som är vd för företaget, menar att de historiska spelen inte handlar om "edutainment", det vill säga underhållning vars främsta syfte är utbildning. Däremot är en sidoeffekt av spelandet kunskapsinhämtning och att man lär sig att analysera historiska situationer och händelser. I till exempel *Europa Universalis* spelar man den europeiska historien under perioden 1399 till 1821. Detaljrikedom är stor och man kan välja att spela såväl större europeiska imperier som småstater som Genua.

SPELANDETS HISTORIA KAN härledas mer än fem tusen år tillbaka i tiden. I Egypten gjordes enkla brädspel med pjäser och bräden. Backgammon spelades i Kina redan under århundradena efter Kristus födelse under namnet T'shu-p'u. Även om spel var en naturlig del av många tidiga kulturer var spelen ofta enkla logiska lekar. Under flera århundraden har krigsspel använts som simulationer av hur riktiga krig går till. Genom att använda kartor, pjäser och regler »

kan krigets mekanismer illustreras. Men det är först under de senaste decennierna som spelmediet har gjort anspråk på att fylla dessa simulationer med djupare historiskt innehåll.

Spel kan vara en logisk utmaning där man söker maximera vinsten. Men historiska spel har potentialen att bidra med något utöver det. Istället för att enbart handla om en lek med förutbestämda regler handlar de historiska spelen om inramningen, vare sig det är antikens Rom, korstågen eller Napoleonkrigen. Från att enbart vilja vinna till varje pris handlar det om en form av rollspelande. Att som i Paradox Interactives *Europa Universalis III* från 2007 spela som det polska konungadömet under 1700-talet blir då inte bara en redig utmaning – delningarna upplöste landet – utan blir även en läxa i hur de europeiska imperierna betraktade Centraleuropa.

JONAS LINDEROTH, spelforskare vid den pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet, hävdar att även om spel behandlar narrativ och berättelser är deras syfte ett annat. Han menar att de flesta spel istället handlar om att lära sig hantera ett regelsystem. Detta blir uppenbart när man läser Paradox Interactives forum. I vissa av trådarna beskrivs matematiska formler som räknar ut vilka truppslag som ger mest i förhållande till sina resurskostnader. Detta utgör inte ens med god vilja nå-

gon representation av

verkliga händelser. Ett exempel är diskussionerna om resurshantering om man spelar som Sovjetunionen i *Hearts of Iron*. Vissa spelare har räknat ut att man bör göra sig kvitt alla arméer under 1930-talet för att optimera produktionen av fabriker. Vilket har visat sig fungera ypperligt i spelet men knappast hade varit ett realistiskt scenario i Stalins Sovjet.

Men även spelmekanik kan vara en illustration över historiska situationer. Bland Paradox Interactives senare titlar återfinns *Crusader Kings 2* från 2012. Skillnaden mellan detta spel och tidigare titlar är att det utspelar sig under den tidigare medeltiden. Spelmekaniken kan vara oerhört förvirrande. Istället för att basa över ett land är det dynastier som står i centrum. Men efter ett tag blir det uppenbart att spelets invecklade karaktär är en lysande skildring av Europa före att den westfaliska freden 1632 institutionaliserade det internationella systemet med stater. I *Crusader Kings 2* är det därför ätter och dynastier som är de relevanta maktpolerna, inte stater och nationer. Det är ett bra exempel på när spelets mekanik, inte bara dess innehåll, är ett sätt att lära spelaren vad som egentligen pågick i Europa under medeltiden.

DEN BRITTISKA SPELFORSKAREN Adam Chapman, verksam på University of Hull, menar att forskningen kring historiska spel bör koncentreras mer på form än på innehåll. Detta är inte ett ovanligt argument i postmodern historieforskning. Argumentet är att eftersom det inte går att skildra historien neutralt bör man avhålla sig från att göra verkliga anspråk på den historiska kopplingen. Detta eftersom man som spelare är delaktig i skapandet av historia, ofta en kontrafaktisk sådan där andra möjligheter kan utforskas. De som spelar Paradox Interactives spel lär sig säkert en hel del om geografi och kungaätter. Men de gör också den historiska processen till sin egen och skapar egna berättelser. Här finns troligtvis en risk att tunna ut historiska kunskaper men också en möjlighet att fördjupa dem.

Ett exempel på när spelarna medverkar i skapandet är de så kallade Af-ter

action reports. Bland inläggen på Paradox Interactives forum finns evighetslånga trådar som ibland får karaktären av historiska romaner. Med hjälp av autentiska historiska bilder och skärmbilder från spelet skapas en känsla av historiska reportage. Användaren "Trekaddicts" berättelse om det brittiska imperiets öden under andra världskriget har över 400 000 visningar. Resultatet är ofta humoristiska kontrafaktiska berättelser om vad som kunde ha hänt. Här finns en likhet med den litterära genren alternativhistoria. En genre vars rötter sträcker sig tillbaka till Titus Livius, som i verket *Ab Urbe Condita* (ca 25 f.Kr.) spekulerade i vad som hade hänt om Alexander den store hade expanderat västerut och inte österut. Hur hade en konflikt med romarriket sett ut? I likhet med Livius gör spelarna på Paradox Interactives forum tankeexperiment: Vad hade hänt om man i historiska vägskalet fattade ett beslut och inte ett annat? Producenten till *Europa Universalis II*, Johan Andersson, beskriver hur många av deras spelare utforskar spelen: "Du startar en kampanj, utforskar och erövrar och sedan blir du plötsligt nyfiken. Vad skulle hända om du startade ett annat år som ett annat land?"

KOMBINATIONEN AV spelande och foruminteraktion har paralleller till Wikipedias värld. Det blir en pågående diskussion om källor och vad som egentligen hände. Risken är då påfallande att historia som ämne fördunklas och förenklas alltför mycket. Men det finns också en möjlighet för historiska teman att lyftas ut från universiteten till en bredare publik.

Just frågan om historisk korrekthet är ett evigt ämne bland spelare av de historiska spelen. Paradox Interactives vd Fredrik Wester berättar om utmaningen med att få spelen historiskt korrekta. Kunderna är ofta kunniga och har inte sällan åsikter om historiska gränsdragningar. "Östeuropa är svårast att dra gränser i, i synnerhet Jugoslavien, det är ett gytter av länder", säger han. Inte sällan uppstår det konflikter mellan spelare från Serbien och Kroatien om var egentligen gränserna ska dras i olika scenarier. När historia blir till en lek där man är delaktig blir det uppenbart att historia är något som sker och som formas av samtiden.

Historiska spel har bevisligen potentialen att engagera många människor på ett kreativt sätt; att spelarna dessutom får en stor dos historisk kunskap lär heller inte skada. Det som är spelens komparativa fördel, jämfört med andra sätt att lära sig historia, är att man blir delaktig i det som driver historiska processer. Att organisera korstågen till Antioch kan kanske ge mer än att bara läsa om dem. ✱

Klassiska seriehjältar

En gång i månaden kunde man ta del av världslitteraturen i tecknad form.

Mats Wiklund minns sina illustrerade klassiker.

JAG VAR ETT ÄNGSLIGT OCH världsfrånvänt barn med få vänner. Men min värld var full av äventyr och bragder. Läsandet tog mig till andra världar, nya vänner och ett bättre liv så fort jag kände mig ensam och ledsen. På barnkalas drog jag mig snabbt undan buller och bång och isolerade mig med en bunt serietidningar i ett hörn. Därefter var jag lyckligt ovetande om vad som försiggick omkring mig.

Mina snälla föräldrar lät mig hållas. Mitt rum var visserligen en villervalla, belamrat med *Fantomen*, *Kalle Anka*, *Stålmannen* och *Tintin* album, men så länge jag också läste "riktiga böcker" gick det för sig. Jular och födelsedagar låg B Wahlströms ungdomsböcker och väntade. På fredagseftermiddagarna gick jag till Bagarmossens bibliotek och såg fram emot helgens upplevelser i främmande länder, på avlägsna planeter och bland rättrådiga upprorsmän. I detta imaginära universum härskade jag suveränt. Under några få bebadade år upplöste och manipulerade min överhettade fantasi, allt efter behag, tid och rum.

Vad kom först, serierna eller böckerna? Det var en fråga om växelverkan. Serierna snabbkonsumerades men drev fram en längtan efter ytterligare och fördjupad läsning. Jag har inget som helst minne av att ha uppmanats att läsa vissa böcker – att min frihet framför bibliotekshyllorna var total grundlade ett livslångt och okomplicerat förhållande till nästan all litteratur. Preferenser och smak uppstod närmast slumpmässigt, men på mina villkor. Däremot understöddes bokvalen av bilder, repliker och situationer från serieläsningen. Och här var *Illustrerade Klassiker* en pålitlig inspiration och vägvisare till nya titlar och upplevelser: *De tre musketörerna*, *Kapten Grants barn*, *Dr Jekyll och Mr Hyde*, *Hjortdödaren* och så vidare. En gång i månaden,

serieruta på serieruta, pratbubbla efter pratbubbla, kunde man för 1 kr ta del av världslitteraturens skatter. Idag framträder urvalet i all sin begränsning och med dess uppenbara kantring åt det amerikanska. Oregonspåret, Kit Carson, På djungelstigar, Vidare västerut och Den grymma jakten – om än eggande för en oförstörd nio-åring – kan svårligen göra anspråk på klassikerstatus. Å andra sidan smyger sig *Lord Jim*, *Moby Dick*, *Huckleberry Finn*, *Två städer* och *Hamlet* (!) in i utbudet.

Särskilt omslagen stimulerade inlevelseförmågan. Ett perfekt exempel på vad som kunde sätta mitt unga sinne i brand är *Mannen med järnmasken*: en dramatisk titel och ett suggestivt omslag. Men ibland lät jag mig luras. *Cyrano de Bergerac* trodde jag skulle vara helt i klass med *Ivanhoe* eller *Den siste mohikanen*. Men till min stora besvikelse drogs de spännande fäktscenerna ned av en tröttsam kärlekshistoria och löjliga dikter. Och att hjälten skulle dö på slutet stod i strid med allt vad jag höll heligt. I *Stigfinnaren*, däremot, avfärdade han berömvärt alla kvinnliga inviter. I den sista rutan, ensam i sin kanot på väg in i vildmarken förkunnas: "Det är skogen som är min trolovade [...] Daggen i gräset [...] Det mjuka regnet och molnen på den blå himlen [...] Det är mitt liv."

Mellan 1956 och 1976, där nummer 1 är *Alice i Underlandet* och nummer 228 *Erik den djärve*, var *Illustrerade Klassiker* alltså först och främst en angelägenhet för pojkar. Dess uttalade ambition var avgjort uppbygglig. Varje nummer inleddes också med samma programförklaring från redaktionen (uppenbarligen riktad till föräldrar):

"Denna bok presenterar den klassiska berättelsen för Dig med illustrationer i färg, och genom bilderna får Du ett levande begrepp om hjältarna och – när det gäller svunnen tid – den tid de levde i. Alla kostymer, frisyrier, byggnader osv är så historiskt riktiga som det överhuvudtaget är möjligt att framställa dem.

Men trots att texten i denna bok är översatt från det klassiska verket hoppas vi att Du – sedan Du läst denna *ILLUSTRERADE KLASSIKER* – fortsätter med att läsa hela den klassiska berättelsen i original. Bara genom att göra detta blir Du invigd i den stora litteraturens härligheter."

Målgruppen var tydlig: bättre mans barn. Gick man med i *Illustrerade Klassiker* klubben (*Illustrerade Klassiker*, upplästes man om, gavs ut i över 20 länder och såldes i tre miljoner exemplar i USA) kunde man också få en internationell brevvän. I instruktionerna heter det bland annat: "Skriv på så god engelska, franska eller tyska som du kan. Tag gärna hjälp av dina föräldrar."

Idag tillämpar jag en annan läsart än för dryga fyrtio år sedan och mina litterära referenser är, lyckligtvis, mer varierade. Men bortsett från att besöket på Kungliga Biblioteket inte oväntat formade sig till en nostalgitripp blev omläsningen av *Illustrerade Klassiker* en mer positiv upplevelse än vad jag hade förväntat mig. Naturligtvis går i stort sett alla språkliga upplevelser förlorade. Det är handlingen och ingenting annat som räknas, vilket i sin tur förklarar varför spänning och äventyr dominerar bland titlarna. Ändå finns ofta en nerv och en essens från originalen bevarade; jag plockade fram *De tre musketörerna* och rycktes med direkt. Avrättningen av Mylord med den skakade d'Artagnan kändes fortfarande stark.

Med ens återkom den där lusten, det där suget efter att gå upp i en annan värld – helt imaginär men alldeles trovärdig. Det var dags att bli "invigd i den stora litteraturens härligheter".

En uppvisning i egocentrism

De brittiska tidningarna publicerade häromdagen bilder på Stephen Elop, Nokias vd, som presenterade sitt företags nya smarta mobiltelefon i New York. Nokia hoppas att företagets nya produkter ska blåsa nytt liv i dess affärsframgångar, och jag antar att en stor del av Finland hoppas detsamma.

Men det som jag fann mest slående med bilderna var hur Elop var klädd: i ett par ganska sjaskiga, men säkert dyra jeans. I mina ögon gav han inte ett särskilt bekvämt intryck i sin utstyrsel; han såg ut som om han skulle ha varit mer bekväm i kostym och slips. Han såg kort sagt ut som en inte särskilt övertygande medelålders tonåring.

Men adelskap – eller rättare sagt tonårskap – förpliktar. Det duger inte längre att se ut på ett sätt som en gång i tiden skulle ha ansetts borgerligt. När det gäller klädseln måste vi alla anstränga oss för att inte anstränga oss – vilket förstås inte är riktigt detsamma som att inte anstränga sig.

Hur det än må vara med den saken, är vi snabbt på väg in i den första tidsålder som präglas av den åldriga tonåringen, eller tonåriga åldringen, det vill säga en sjuttioåring som inte har utvecklats vare sig klädesmässigt eller mentalt efter sin bortskämda revolutionära ungdomstid.

Vi i Storbritannien är särskilt välförsedda med åldrande rockstjärnor. Nyligen har de gjort *comeback* på scenen. Aldern må inte ha förmått tåra på Kleopatra, enligt Shakespeare, men 1960- och 70-talens rockstjärnor har den inte haft några svårigheter med.

Deras hud, som de fortfarande envisas med att blotta stora områden av för offentligheten, är rynkig, deras ansikten fårade, deras hår uttunnat. I fråga om sitt fysiska utseende liknar de häxorna i *Macbeth* snarare än Kleopatra. På något sätt får de mig att skämmas över mänskligheten.

En vän till mig förklarade för mig varför de har börjat uppträda på nytt: deras intäkter har sinat. Detta beror på att praktiskt taget all musik numera piratkopieras; och under tiden har de utvecklat en smak och levnadsomkostnader i nivå med 1700-talsaristokrater, i vilkas hus de faktiskt ofta bor, som de enda människor som (fram till nyligen) hade råd med dem. Nu är deras enda sätt att tjäna pengar att uppträda inför levande publik.

I sina framträdanden kan de knappast klä sig som jordägande aristokrater, även om de skulle ha velat. Den tonårskultur som de gav upphov till är liksom religion lätt att gå in i men svår att lämna.

DE MÄNNISKOR SOM EN TIDSÅLDER beundrar och belönar mest blir sannolikt de mest imiterade, åtminstone i mindre avseenden. Gå ner för vilken gata som helst i västvärlden och du har mycket större chans att träffa på en åldrande rockstjärnetyp än en borgerlig eller traditionell sprätt. Faktum är att om man skulle jämföra ett fotografi av en gata från 1910 eller till och med 1930 (inte något bra år för ekonomin) med ett foto taget idag, och fick frågan vilket är människor var som rikast, så skulle man säga 1910 eller 1930, att döma av deras kläder. Vid de äldre årtalen skulle nästan alla visa prov på självrespekt; vid det senare skulle nästan ingen göra det.

Jag trodde aldrig att jag skulle skriva något sådant. I min ungdom var jag långtifrån elegant i min klädsel, även om jag aldrig gick in för den ungdomligt dåliga smakens excesser. Men nu har jag kommit att inse att elegant klädsel är en social kvalitet, medan informalitet bara är en uppvisning i egocentrism. Slå alltså ett slag för de sociala gracerna och vinn samtidigt rykte som rebell (dagens högsta kända moraliska status): klä dig elegant, uppträd formellt. ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok *Litter. How Other People's Rubbish Shapes Our Life* kom ut 2011. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Paul Austers bleka minnen

Det har under de senaste åren klagats en del på den amerikanske författaren Paul Auster. Litteraturkritiker har hävdad att hans nya böcker inte alls är i nivå med genombrottsverket *New York-trilogin* från 1980-talet. Jag menar att kritiken har varit orättvis. De metalitterära inslagen i *trilogin* är en smula påfrestande och Austers verkliga storhet visar sig snarare i senare romaner som *Leviathan*, *Illusionernas bok* och *Osynlig*. Men höstens bok, *Winter Journal* (Faber and Faber), är inte helt lyckad.

Boken är en fortsättning på den självbiografiska del av författarskapet som Auster inledde med den fina *Att uppfinna ensamheten*. Auster skrev därefter *Den röda anteckningsboken*, som innehåller ett antal osannolika händelser han har upplevt, och *Ur hand i mun*, som beskriver den svåra tiden innan han fick sitt genombrott som författare. Den nya boken är dock mer disparat än föregångarna. Auster blickar tillbaka, och associerar hit och dit. En del händelser är betydelsemåttade, medan andra är tämligen triviala.

I *Att uppfinna ensamheten* var Austers far huvudpersonen. Fadern dog vid 66 års ålder i en hjärtattack. Relationen mellan Paul Auster och hans far var komplicerad, och det fanns mycket de borde ha talat om. Genom hela boken försöker Auster förstå en person som på många sätt är obegriplig för honom, vilket gör framställningen gripande.

I den nya boken skriver Auster en del om sin mor, som dog 2002, liksom om sin hustru, romanförfattaren Siri Hustvedt, och hennes föräldrar. Austers relation till dem är mindre problematisk än till hans far. Det är naturligtvis trevligt för honom, men det är inte till gagn för hans bok.

Också den nya boken innehåller förvisso några starka episoder. Auster skriver till exempel om hur han på 1970-talet hyr en lägenhet i Paris. Där finns ett piano, som behöver stämmas. Pianostämman, som är blind, berättar att han själv bodde i detta område under kriget. Då var det lätt att få bostad: "Här bodde många israeliter [ett nedsättande uttryck för judar], men sedan utbröt kriget och de reste iväg." Mannen uttrycker sig som om judarna hade åkt på en behaglig semester. Auster frågar honom om han vet vart de reste. "Ingen aning", svarar han. "Men få av dem kom tillbaka." Auster är själv jude. Hans mor och farföräldrar var östeuropeiska invandrare.

Som framgår är *Winter Journal* knappast en bok för dem som aldrig tidigare läst Auster. Men för Auster-fansen innehåller den ändå en del av intresse.

David Andersson

Mysteriet Dagny Lund

Dagny Lunds roman *Bakom portarna*, utgiven på Bonniers för exakt 80 år sedan, är och förblir ett mysterium. Romanen uppges vara skriven av en prostituerad kvinna, intagen på Eira sjukhus, mitt emot Kungsholmens kyrka. Sjukhuset som revs 1955 användes som så kallat kurhus, det vill säga för vård av patienter med veneriska sjukdomar.

Romanen utspelar sig under ett halvår på en klinik med fjorton kvinnliga patienter, alla vingklippta; utstötta. Sorgliga öden, präglade av svekfulla män och spruckna illusioner. Här har vi Hildegard, "till kropp och själ bruten under sitt omätliga behov av narkotika". Och Lalla, "till det yttersta förstörd av sprit, veronal och kokain, det vita pulvret, djävulpulvret" - "Varifrån kommer vi? Från elände rätt och slätt. Något annat ursprung finns ej för oss."

Berättarjaget lyder under namnet Lola. Hon växte upp med en mor som drev en stryknäring men som föll ihop och dog framför den då sjuåriga dottern, vilken därefter lämnades ensam med fadern, en utsliten

och alkoholiserad tegelbruksarbetare. Vid sjutton års ålder hade Lola inget annat val än att börja sälja sin kropp. Men innan dess hade hon ett förhållande med bilmekanikern Gunnar: "hans tankar var ekvationer i en ny, ändamålsenlig explosionsmotors tjänst".

Och någonstans här, börjar man undra vad detta egentligen är för bok: kan det verkligen vara så att rader som den ovanstående är skrivna av en utbildad tjugoråring, som hann jobba ett par år som väverska på en klädesfabrik innan hon började sälja sex? När boken kom ut, ryktades dess författare vara Josef Kellgren. Vilket är förståeligt med tanke på de lyriska kvaliteter som Lund oupphörligen excellerar i:

"Morgondagen hänger tungt som kvicksilver på gräset [...] Och som droppar av gyllene dag, som solen snart ska förinta, har natten strött ut tusen glimrande stjärnor över den ännu mörka himlen."

Och: "Halvmånen står på himlen som en vit vagga av silver. En väldig snäcka ur vilken man kan höra världsalltets sång brusa ..."

Mig veterligen är det fortfarande höljt i dunkel vem som dolde sig bakom pseudonymen Dagny Lund. Kanske var det en fullkomligt autentisk röst: en ensam människa som var lika verklig som Hjalmar Söderbergs lika ensamma Stockholmsgestalter var fiktiva? En Dostojevskij-gestalt vars existentiella ensamhet och utstötthet hade fött ett högre mått av estetisk sensibilitet och insikt?

Båglamporna sprider sitt vita ljus över de överfyllda trottoarerna. Staden är alltid säker. Det är en värld för sig själv som avskilt allt lidande och all nöd ifrån sig. En värld för många och brådsnande människor. Men ingen enda av dem har kommit hit för att vänta på mig -

Så slutar det enda litterära alster som kan tillskrivas Dagny Lund. Det är en stilenlig sorti. Den på vilken ingen väntar har ingen annanstans att ta vägen än mörkret - och glömskan.

Johan Lundberg

Chuck Berry-syndromet

Rolling Stones firar femtioårsjubileum. Redan när Mick Jagger väste "Time is on my side" på Ullevi 1982 var ironin monumental. Tre decennier senare har bandet upphävt alla tyngdlagar. Precis som Elvis Presley var en produkt av den amerikanska Söders gospel och blues, är Stones svart musik i vit förpackning. Det är svårt att tänka sig Mick Jagger utan James Brown och Keith Richards utan Chuck Berry.

Rötterna finns i Mississippideltat, och löper betydligt längre tillbaka i tiden än de rullande stenarnas färgglada halvsekel. Det är en vanlig missuppfattning att ungdomskulturen slog igenom på 1960-talet. Jazzens första stjärnsolist är Louis Armstrong, den första partajande vagabonden är Errol Flynn

Duck walk funkas
sällan på firmafesten.

och den förste att personifiera outsidersn, individualisten på bekostnad av strävsamma familjefäder är Frank Sinatra. Plötsligt, efter andra världskriget, blev det kult att inte växa upp. "My way" istället för ansvar, plikter, arbete, kyrka och fosterland. "The Beat Generation" istället för traditionens tyngd. Det var en befriande förändring av mansrollen, men inte oproblematisk. Alla kan ju inte bli rockstjärnor. Någon måste också städa upp deras sönderslagna hotellrum.

Celebritetskulturens portalparagraf har myntats av just Chuck Berry:

"Maybe someday your name will be in light, saying 'Johnny B. Goode tonight'."

Detta är den amerikanska drömmens underbara credo. Oberoende av vilken bakgata du kommer från så är allting möjligt, åtminstone i teorin. Världen var förfärligt trist innan denna säkerhetsventil fanns. Individens enda genväg ur trådomen var i stort sett kriget, som i romarriket eller efter franska revolutionen. Vår egen kungafamiljs anfader Bernadotte är ett av få exempel på hur en man från enkla omständigheter nådde samhällets topp via en militär karriär. Nutidens pop-, sport- och filmstjärnor är desto fler. Likväl går det en miljon gitarrplinkande alkoholister på varje Keith Richards, och en miljon knäskador på varje Zlatan Ibrahimovic.

Drömmens praktik ser annorlunda ut än

dess teori. När man är tjugo år är det normalt att ta en vinare och på fullt allvar sjunga med i Rolling Stones "Happy":

"Never gonna be like Papa, working for the boss every night and day."

När man är femtio är det inte lika kul längre, även om det finns många på Södermalm som försöker. Få förebilder har väl skördat så många offer som Keith Richards. När han bekänner i sina memoarer att "for many years I slept, on average, twice a week" borde det komma med en varningstext från Socialstyrelsen: "Don't try this at home."

Avgrunden mellan rockmyt och verklighet, mellan strålkastarljus och arbetslöshet, är säkert en del av förklaringen till den galopperande psykiska ohälsan bland unga. Vad ska det bli av alla dessa datorspelande pojkar med mediokra betyg?

Det realistiska alternativet är blygsamt betalda servicejobb, särskilt i äldreomsorgen. Livsviktigt arbete, men med sorgligt låg status i en kultur som håller kändisskapet högst.

"Maybe someday your name will be in light."

Jag såg Chuck Berry live i den passande staden Västberlin 1987. Han var full och sparkade på högtalarna, men publiken jublade ändå. En legend kommer undan med sådant. För oss vanliga dödliga gäller andra regler.

Niklas Ekdal

Detta nummers recensioner: **Joel Halldorf** konstaterar att pingströrelsen får allt fler anhängare; **Gunnar Wetterberg** läser Assar Lindbecks memoarer; **Staffan Börjesson** om futuristen Luigi Russolos bullermaskiner; **Peter Luthersson** imponeras av en skildring om vänsterns Israelhat; **Knut Ahnlund** begrundar suggestion och sociala myndigheter; **Lars Lönnroth** ser jagets betydelse för litteraturen; **Bo Rothstein** skärskådar ett storverk om nationsbyggande; **Carina Burman** söker pengarnas inflytande i böckernas värld; **Inger Enkvist** ställer öst mot väst i pedagogiken; **Kristian Gerner** hittar konsensus i kalla kriget; **Olle Häggström** reflekterar över evigheten; **Per Bauhn** tar del av ett arbete om det vetenskapliga tänkandets historia; **Dick Harrison** ger sig i kast med en av historievetenskapens mästare; **Mats Wiklund** fascineras av Tony Judts intellektuella testamente och **Klas-Göran Karlsson** begrundar historien som en dubbel tankeoperation.

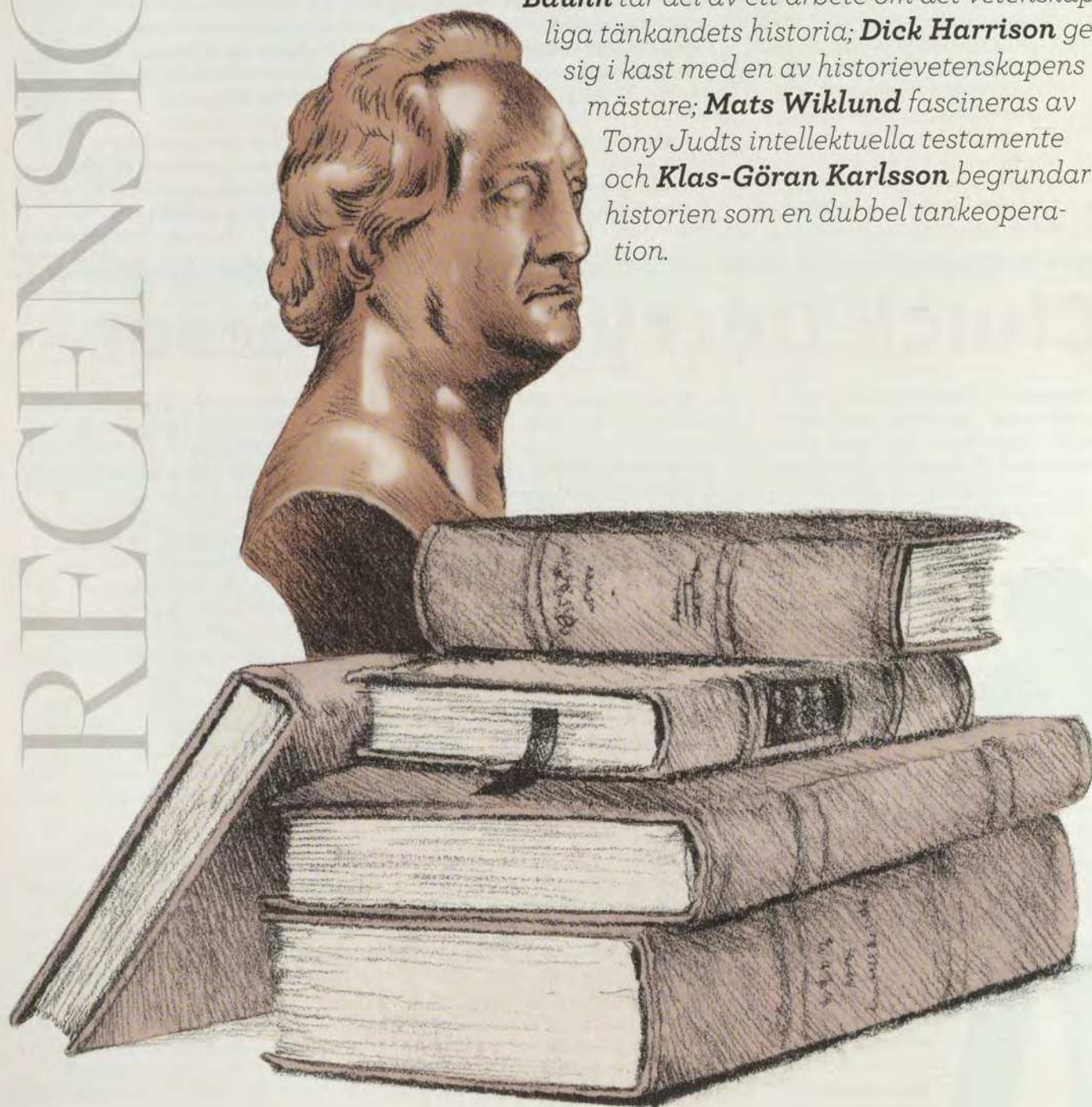

FOTO: JACOB SILBERBERG/GETTY IMAGES

Den globala väckelsen

Under de senaste decennierna har pingstväckelsen fått allt fler anhängare över hela världen. I exempelvis afrikanska områden som kännetecknas av osäkerhet och instabilitet representerar pingstförsamlingarna en ny sorts offentlighet, skriver Joel Halldorf.

RELIGION

På 1960-talet, när sociologerna ännu betraktade sekulariseringsteorin som en naturlag, skrev professor Harvey Cox boken *The Secular City*. Sekulariseringen var på väg, förklarade han. Religionen kunde inte överleva i den moderna staden, och kyrkan gjorde bäst i att gilla läget. Boken blev en storsäljare; inom ett år hade den tryckts i tio upplagor.

Trettio år senare insåg han sitt misstag. I *Fire from Heaven* (1995) beskriver Cox hur han besöker en rad moderna städer och finner dem allt annat än sekulariserade. De är till brädden fyllda av fromhet. I synnerhet noterar han en rörelse som några decennier tillbaka betraktades som extrem och marginell, nämligen pingstväckelsen.

Den internationella pingstväckelsens

**DEN VÄRLDSVIDA
PENTEKOSTALISMEN**
ALLAN H ANDERSON
& DAVID WESTERLUND
Dialogos 2012

**THE GLOBALIZATION
OF PENTECOSTALISM
A RELIGION MADE
TO TRAVEL**
MURRAY W DEMPSTER,
BYRON D KLAUS & DOUGLAS
PETERSEN (RED.)
Wipf & Stock Publishers 2011

**AFRICAN PENTECOSTALISM
AN INTRODUCTION**
OGBU KALU
Oxford University Press 2008

expansion har fortsatt, och utvecklingen tilldrar sig alltmer uppmärksamhet. I Uppsala finns Institutet för pentekostala studier, och även vid Södertörns högskola bedrivs forskning med inriktning på pingstväckelsen. På Södertörn finns professor David Westerlund, som gett ut boken *Den världsvida pentekostalismen*; en bearbetad översättning av Allan Andersons *An Introduction to Pentecostalism*. Westerlund har förenklats och anpassat till svenska förhållanden i syfte att tillhandahålla en introduktionsbok för den som söker kunskap om den globala pingstväckelsen – utöver studenter och akademiker nämner han journalister och biståndsarbetare som tänkbara målgrupper.

Som titeln visar använder Westerlund "pentekostalism" om det som ofta på svenska kallas pingstväckelsen. Båda orden har sin bakgrund i grekiskans *pentekoste* som betyder "den femtionde dagen". >>

Det syftar på pingstdagen, femtio dagar efter påsk, då Jesu lärjungar enligt Apostlagärningarna kapitel 2 erford dopet i Den helige ande och talade i tungor. Westerlund är inte först med att använda pentekostalism på svenska, men med tanke på att det avviker från gängse språkbruk hade en kommentar till namnvalet varit värdefull. I synnerhet som detta är en bok med ambitionen att tjäna som en grundläggande introduktion.

Pingstvännerna världen över är många och svårräknade. De mest optimistiska beräkningarna talar om en halv miljard anhängare – en siffra som inte bara vännerna själva gärna hänvisar till, utan även de som forskar om rörelsen. Inte så underligt: Varför ifrågasätta en uppgift som får ens forskning att verka viktig och som gör det lättare att få forskningsbidrag? Även Westerlund hänvisar till den halva miljarden, men förklarar också komplexiteten bakom kalkylen.

Svårigheten bottnar i att pentekostalismen inte låter sig definieras på ett enkelt och entydigt sätt. Normalt inkluderas tre huvudformer i begreppet. Först de klassiska pentekostala kyrkorna, som identifieras genom sin betoning på andedop och tungotal. Hit hör den svenska pingströrelsen. Därtill kommer de yngre så kallade neopentekostala kyrkorna, som inte nödvändigtvis betonar tungotalet. Det är framför allt här den globala tillväxten sker. Hit hör den så kallade trosrörelsen, i Sverige representerad av församlingen Livets Ord. Slutligen karismatiska förnyelserörelser inom de historiska kyrkorna, till exempel den katolska.

För att rymma alla dessa behövs en bred definition. Enligt Anderson är de rörelser pentekostala som betonar vad som i Bibeln kallas Andens gåvor; förutom tungotal också bland annat gåvan att profetera och bota sjuka. Definitionen är inte oproblematisk. Vad tycker påven om att vissa katoliker tas upp i statistiken som pingstvännar? Och de samfund, exempelvis i Afrika, som i dogmatiskt hänseende befinner sig så långt ifrån "klassisk kristen tro" att det kan diskuteras om de ska betecknas som kristna – är det rimligt att räkna dem som pentekostala? Men hur man än räknar råder det ingen tvekan om att pingstvännerna är många. Moderata bedömare räknar med en kvarts miljard anhängare över hela världen.

I historieskrivningen om rörelsens framväxt har valet traditionellt stått mellan två berättelser. I den ena heter huvudpersonen Charles Fox Parham och i den andra William Joseph Seymour.

Parham var en radikal predikant som i slutet av 1800-talet funderade på vad do-

När man valt bort den breda vägen.

FOTO: LINUS MEYER/SCANPIX

pet i Den helige ande egentligen var, och hur man fick det. Han förestod en bibelskola, och sökte tillsammans med sina studenter svar på frågorna. Till slut kom man fram till att tungotalet var tecknet på att en person mottagit andedopet, och man började be om denna erfarenhet. På nyårsdagen år 1901 kom genombrottet, då Parham bad för en ung kvinna vid namn Agnes Ozman, som började tala i tungor.

Men Parhams idéer fick inget större genomslag. Några år senare sökte sig emellertid den afroamerikanske predikanten Seymour till hans bibelskola. På grund av söderns rasistiska Jim Crow-lagar fick Seymour inte sitta i klassrummet tillsammans med de vita studenterna, utan placerades i korridoren utanför. Parham lämnade dörren på glänt och lät på så sätt Seymour få del av undervisningen.

Från skolan reste Seymour år 1906 till Los Angeles där han kom att leda en liten

församling som möttes på Azusa Street. Här praktiserades tungotal, vilket väckte stor uppmärksamhet. Tidningarna tog notis om saken, och hånade förutom den religiösa extasen också det faktum att svar- ta och vita firade gudstjänst tillsammans. "Whites and blacks mix in a religious frenzy", skrev en reporter upprört i *Los Angeles Daily Times*.

Rapporterna om vad som hände på Azusa Street spreds bland väckelsefromma världen över. Människor vallfärdade dit för att se vad som pågick och få del av andedopserfarenheten. Under ett par intensiva år besökte tusentals människor det lilla kapellet, som på det sättet spred pingstbudskapet över världen.

Efter en tid kom även Parham, intresserad av att ta kommandot över "sin" rörelse. Men som så många andra vita amerikaner upprördes han av både extasen och bristen på segregation. Han försökte ta

över ledarskapet från Seymour, men misslyckades och förblev en marginell figur i den amerikanska pingstväckelsen.

Seymour var son till frigivna slavar, och vissa inslag i församlingens gudstjänstfirande påminde om den afroamerikanska slavreligiositeten. Hit hörde muntlig liturgi, att hela församlingens deltog i gudstjänsten, rytmisk handklappning, inslag av dans samt betoning av personliga vittnesbörder och berättelser.

När det gäller berättelsen om pingstväckelsens framväxt är valet mellan Parham och Seymour ett val mellan teologi och spiritualitet. Menar man att pingstväckelsens kännetecken är läran om andedop och tungotal, då är det naturligt att betrakta Parham som rörelsens fader. Men handlar det om spiritualiteten får man gå till Seymour. Ett viktigt inslag i denna spiritualitet var att olika former av barriärer – etnicitet, klass och kön – gav vika till följd av gemenskapen i Anden.

Anderson hävdar emellertid att ingen av dessa berättelser är fullt tillfredsställande. Visst var väckelsen på Azusa Street år 1906 betydelsefull, men det var inte den enda pentekostalt präglade väckelsen vid den här tiden. Parallellt men oberoende av Azusa Street uppstod en rad liknande rörelser runtom i världen. Till exempel i Wales 1904, kring Pandita Ramabai i Indien år 1905 och i Korea 1907. Anderson argumenterar för att pingstväckelsen har en polycentrisk begynnelse, det vill säga att den hade flera centrum och många samtida ursprung.

Andersons förståelse av pingstväckelsens framväxt är historiskt trovärdig och bidrar till att förklara mångfalden inom pentekostalismen. Det är naturligt att många centra leder till en variation av uttryck och rörelser.

Efter att ha beskrivit bakgrunden gör Anderson en översikt över pentekostalismens historia och status i olika världsdelar idag. Tyvärr har den del som behandlar Sverige inte tagit hänsyn till den senaste forskningen när det gäller pingstväckelsens framväxt i vårt land. Anderson visar att pentekostalismen expanderar över hela världen, men hans framställning är mer en inventering av samfund och rörelser än en analys som besvarar frågor om varför den ökar och vad det betyder.

För att få klarhet i det kan man istället gå till antologin *The Globalization of Pentecostalism*. I en rad texter analyseras här pentekostalismens spridning och genomslag. Eftersom det är en nytgåva av en konferensvolym har texterna några år på nacken. Det är en blandning av fallstudier och mer principiellt resonerande texter. Som så ofta i antologier spretar det en del, och kvaliteten varierar. Men sammanta-

get ger de ändå en bild av orsakerna bakom pentekostalismens expansion.

En viktig faktor är att pentekostalismen fungerar som en spiritualitet mer än som ett paket av läror eller en kyrkoorganisation. Detta ger den en enastående flexibilitet. Någon har beskrivit den som en kulturell kameleont som förmår att smälta in i olika miljöer med stor känslighet inför vad sammanhanget kräver och behöver.

Flexibiliteten förstärks av en stark pragmatism. Strävan efter resultat – i synnerhet numerär tillväxt – går ofta före principer. Rörelsen formligen sjuder av aktivism. Men pragmatismen kan också leda till konflikter, som när ett afrikanskt pingstsamfund väljer att acceptera polygami, till de västerländska missionärernas stora förskräckelse.

Genom tilltron till Andens ledning av den enskilde präglas pentekostalismens dessutom av en stark entreprenörsanda. Församlingar, mediekanalet och så kallade "ministries" startas och sprids med vindens hastighet. Ofta börjar det enkelt, i ett garage eller som på Azusa Street i ett stall ombyggt till kapell. Många verksamheter försvinner också snart, medan andra växer sig starka, både numerärt och ekonomiskt.

Slutligen finns det genom fokuseringen på kroppsligt helande och även i den hårt kritiserade framgångsteologin ett fokus på människors konkreta och vardagliga problem: sjukdom eller ekonomiska bekymmer. Detta tar sig inte bara uttryck i fromma böner, utan också i en omfattande social verksamhet.

Pentekostalismens mångfald och flexibilitet gör den svår att förstå på ett generellt plan. Det är nödvändigt att titta konkret på avgränsade geografiska kontexter. Den världsdel där rörelsen under 1900-talet skördat störst framgångar är Sydamerika. I ett av bokens bidrag diskuterar professor Edward L. Cleary relevansen av detta; samma sak har för övrigt på svenska nyligen behandlats i Kajsa Norells *Halleluja Brasilien!* och i Jan-Åke Alvarssons bidrag om pentekostalismen i antologin *Religion i Latinamerika*.

Pingstväckelsen etablerades i Sydamerika vid 1900-talets början och växer idag explosionsartat. I Brasilien finns världens största pingstsamfund, *Assambleias de Deus no Brasil*, med 14 miljoner medlemmar. Tillväxten sker i synnerhet i de fattigare klasserna. Efter omvändelsen och inträdet i en pingstförsamling förväntas individen genomgå en moralisk restauration. De nya idealen innebär inte minst en revolution av manskilden, där de traditionella *machismo*-idealerna undermineras. En pingstvän ska arbeta hårt, avstå från alkohol och hålla sig till sin hustru. Cleary hänvisar till kulturanthropologen Elizabeth E

Brusco, som har visat att en familjs inträde i pingstväckelsen innebär att den manliga familjeförsörjaren återvänder till hemmet och tar ett större ansvar.

Denna moraliska upprustning resulterar ofta i en klassresa, även om det kan dröja en generation eller två. Men efter pingstvännernas inträde i medelklassen växer också det partipolitiska engagemanget. Detta är samma mönster som i Sverige. Det var först efter att pingströrelsen förändrats från en arbetar- till en medelklassrörelse som Lewi Pethrus engagerade sig partipolitiskt och startade Kristnen demokratisk samling (idag KD). I Brasilien blev pingstvännen Benedita da Silva på 1980-talet den första afrobrasilianska parlamentsledamoten, och senare även landets första kvinnliga senator. Rörelsens politiska makt blev också tydligt genom den betydelse deras stöd hade för Luiz Inácio Lula da Silvas seger i presidentvalet år 2002.

Till Afrika skulle varje pingstsamfund med självaktning i början av 1900-talet skicka en missionär. Men så väl bakgrunden som utvecklingen under 1900-talet är dunkel och spretig. I *African Pentecostalism* gör Ogbu Kalu ett försök att summera. Han diskuterar de stora frågorna som pentekostalismens expansion väcker, bland annat förhållandet till globaliseringen samt frågan om rörelsen är en i raden av amerikanska exportvaror till syd.

Berättelsen om pingstväckelsens ursprung på Azusa Street har lett till att rörelsen också i globalt hänseende tolkats som *made in the USA*. Men Kalu vänder sig mot detta, och bygger vidare på Andersons polycentriska förståelse av pentekostalismens framväxt. I Afrika, påpekar han, har det länge funnits kristna rörelser med vad som idag kallas pentekostala inslag: profetior, visioner, exorcism, helande, tungotal och så vidare. Detta beror på att kristendomens karismatiska dimensioner alltid varit särskilt attraktiva här.

Det finns med andra ord enligt Kalu en inhemsk afrikansk pentekostalism som inte varit resultatet av en modern, västlig export. När pingstmissionärer upptäckte dessa rörelser fann man ett ömsesidigt släktskap. Man tog intryck och inledde olika former av samarbete. Men att dessa karismatiska rörelser först nu registrerades i samfundshögkvarteren betyder inte att de inte existerat tidigare.

I den postkoloniala eran, efter 1960-talet, har pingstväckelsen vuxit dramatiskt i Afrika. Inte minst sedan 1980-talet då man började ta hjälp av moderna mediekanalet som radio, tv och senare internet. Genomslaget varierar dock. I de muslimska länderna i norra Afrika är tillväxten av förklarliga skäl låg, medan det i engelsktalande >>

länder som Zimbabwe, Kenya och Sydafrika finns en hög andel pingstvännar.

Tillväxten har inneburit att pentekostalismen fått en allt viktigare social betydelse. I områden präglade av osäkerhet och instabilitet representerar pingstförsamlingar en ny slags offentlighet. Församlingssamfundet kan ge sammanhang och trygghet, men också själva budskapet har en transformativ potential. Förekunnelsen om att Den helige Ande finns hos var och en innebär ett myndigförklarande som kan bryta känslan av vanmakt. Förutom att medlemskap i en församling innebär förväntan på sköt-samhet och hårt arbete, ger det också individen tillgång till nätverk och kontakter. Det puritanska förespråkandet av sexuell trohet och avhållsamhet har bidragit till att hålla tillbaka hiv-epidemin. I många länder tar pingstsamfund stort utrymme i det civila samhället, och driver bland annat skolor, vårdcentraler, sjukhus och universitet.

Pentekostalismens expansion i Afrika har många positiva sociala konsekvenser. Tyvärr tar Kalu inte upp negativa aspekter, som den diskriminering av homosexuella som sker i vissa länder under uppmuntran av radikala kristna grupper. Däremot ägnas ett kapitel åt pingstväckelsens roll i konflikten mellan kristna och muslimer i Nigeria. Här konstaterar han att pingstvännarnas tendens att bokstavligt talat demonisera islam, det vill säga betrakta tillbedjan av Allah som avgudadyrkan, bidrar till att hetta upp situationen. Pingstvännarnas bidrag till att lösa denna konflikt måste enligt Kalu vara att utveckla en ny vokabulär för dialogen med och förståelsen av grannarna.

Pingstväckelsen är på uppgång i världen, och utgör en bidragande orsak till att den förutspådda sekulariseringen låtit vänta på sig. I Europa ledde moderniteten till religionens nedgång, och på universiteten var den allmänna förväntan att detta mönster skulle upprepas överallt. När religionen nu ökar över hela världen är det mer tveksamt om så kommer att bli fallet. Men hur ska det gå för Europa? Kan något vända utvecklingen här, eller kommer vi att förbli "Guds sorgebarn"?

Läget för kyrkorna kan se hopplöst ut, men det finns ändå de som försöker ändra på sakernas tillstånd. För hundra år sedan sändes missionärer härifrån ut över världen. Idag går strömmen i motsatt riktning. Pentekostala kyrkor i Asien, Afrika och Sydamerika sänder numera missionärer till Europa. Om de lyckas väcka Europa ur hennes hundraåriga törnrosasömn återstår att se. **Joel Halldorf**

Med facit i hand

EKONOMI

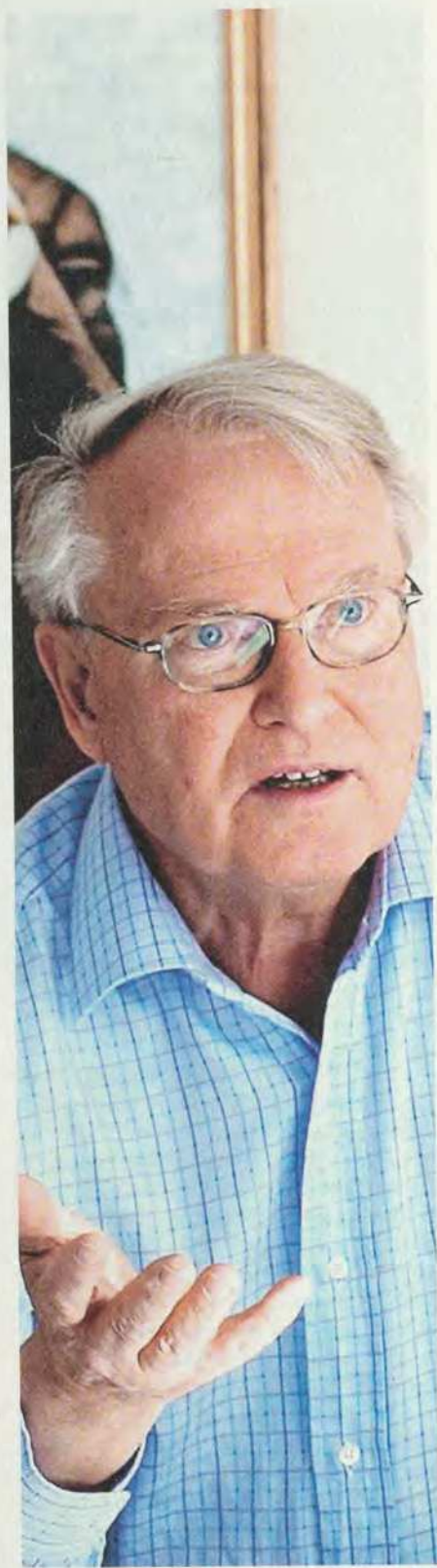
För några år sedan frågade jag Assar Lindbeck om han inte skulle skriva sina memoarer. "Hinner inte, jag har alldeles för många vetenskapliga artiklar på gång", svarade han.

Desto roligare är det att han har ändrat sig. I *Ekonomi är att välja* samlar han sina erfarenheter av nationalekonomisk forskning och samhällsdebatt under 60 år, hela den svenska efterkrigstiden. Sedan början av 1950-talet har Assar Lindbeck varit verksam som nationalekonomisk forskare, tidigt med kontakter utomlands och sedan årtionden med internationell ryktbarhet. Ett par gånger kunde han ha bytt spår – ett tag gick det rykten att han skulle bli statsråd, en annan gång var han erbjuden att bli chefsekonom på IMF – men han verkar ganska nöjd med tillvaron som forskare. Samtidigt har han blivit känd för en bred allmänhet genom sina inlägg i en rad olika samhällsfrågor, från den stora jordbrukspolitiska debatten på 1960-talet till de senaste årens pläderingar i infrastruktur- och miljöfrågor.

Hans memoarer är mer sympatiska än de flesta. Han har hittat en god balans mellan det samtidshistoriska, det doktrinhistoriska och det mer personligt självbiografiska. Han har disponerat det som en tematisk bok, där han efter barn- och ungdomsåren – som får lagom utrymme – rör sig framåt från område till område. På så sätt hamnar den ena viktiga sakfrågan efter den andra i förgrunden för framställningen. En del av det han skriver borde ha förutsättningar att väcka liv i centrala samhällsdebatter, från bostadsregleringens egendomligheter till behovet att sätta pris på miljön.

Titeln är ett program. Assar Lindbeck travestierar sin vän Olof Palme – eller är det en polemik? Politik är inte bara att vilja, det är också att göra de besvärliga valen mellan höttapparna. 1970- och 1980-talen var den politiska viljans tid, men också eftersläpningens. Tack vare de hårdhänta valen sedan 1990-talskrisen står sig Sverige numera bättre än de flesta andra länderna i Europa.

Assar Lindbeck har i hög grad sin del i detta. Under de första efterkrigsårtiondena var han regeringens och Riksbankens rådgivare. Till en början lägg han nära den förda politiken och hjälpte inom fi-

Assar Lindbeck. FOTO: BJÖRN LARSSON/ASK/SVD/SCANPIX

nansdepartementet till att beräkna effekterna av statsbudgeten. Efterhand blev

han en skarp kritiker av olika strukturproblem, inte minst bostads- och jordbruksregleringarna, för att under 1990-talskrisen leda den kommission som fick hans namn. Lindbeckskommissionens 113 punkter blev ett viktigt avstamp för den ekonomiska politikens tillnyktring under de senaste 20 åren. Många av analyserna bevarar mycket av sin udd. Lindbeck talar om bostadspolitik som en "70 år lång katastrof" – den sammanfattningen borde redan den förtjäna en plats i debatten när memoarerna nu kommer.

Inte minst är memoarerna god populärvetenskap. På ett föredömligt sätt förklarar Lindbeck viktiga resonemang och problem. Jag tror att många läsare kommer

bättre betalt när de kommer in på arbetsmarknaden igen", menade hon. 10–15 år senare hör Metalls, Kommunals och Handels ungdomslösningar till det mest hoppfulla i den senaste avtalsrörelsen – måtte arbetsgivarna ta vara på den möjligheten för *outsiders* att komma in!

Löntagarfonderna är den fråga som får störst utrymme i memoarerna. Lindbeck kallar Metalls, LO:s och så småningom Socialdemokraternas utspel "det farligaste förslag som på mycket länge presenterats av en mäktig organisation i Sverige". Lindbeck konstaterar att Olof Palmes entusiasm för fonderna "var, minst sagt, begränsad" fram till hösten 1976. Men han bytte hållning därefter. När Lindbeck efter

lats inom en och samma fondbyråkrati, hur skulle det då ha gått med prisernas signalsystem?

Lindbeck berättar också om sin vetenskap. När han började sin bana var den svenska forskarutbildningen i nationalekonomi ganska vanvårdad. Han beskriver hur han använde Institute for International Economic Studies vid Stockholms universitet (som i höst fyller 50) för att lägga grunden för en ambitiös svensk forskarmiljö. Det var en satsning som burit riklig frukt, även om Lindbeck är bekymrad över att dagens doktorander inte får "tillräckligt mycket verklighetsanknuten problemorientering".

Under 60 år kan man inte ha rätt hela tiden. Framför allt förändras omständigheterna. Det som var rätt på 1950-talet hamnar i ett annat ljus idag. Under tiden i finansdepartementet attackerades regeringen av oppositionen för "överbeskattning".

Budgeten var uppdelad i en driftbudget, där de löpande utgifterna bokfördes, medan investeringarna bokfördes på kapitalbudgeten. Överskotten på driftsbudgeten användes för att finansiera en del av investeringarna, men kritikerna menade att skatterna istället borde dras ned. På Lindbecks och andra tjänstemäns inrådan började Gunnar Sträng betona totalbudgeten – ända därhän att uppdelningen så småningom avskaffades.

"Men reformen hade en baksida som jag på den tiden inte tänkte på", skriver Lindbeck. "Det finns en risk att volymen statliga investeringar, till exempel i infrastruktur, kommer att påverkas negativt när sådana investeringar måste finansieras med skatter redan under byggnadstiden, trots att de kommer att avkasta tjänster under flera decennier i framtiden. Det betyder att jag inte är övertygad om att mitt råd var särskilt klokt."

Det är tänkvärt, som ett memento till alla tvärsäkra expertråd, men det länkar också in i dagens ekonomisk-politiska frågor. Sedan några år tillbaka sätter Assar Lindbeck frågetecken för de stora svenska överskotten i betalningarna mot utlandet. Lindbeck har satt in frågan i de långsiktiga miljöproblemens perspektiv, men den är också relevant när eurokrisen bromsar in ekonomin. För ett land med ordning på sina finanser innebär det ett gyllene tillfälle att låna pengar till närmast försumbar ränta och investera dem i infrastruktur. Eller, som *Economist* uttryckte det i somras: "Det är ett snyggt trick: Köp verkliga varor och tjänster från andra länder och sälj lågavkastande papperslappar i utbyte."

Assar Lindbeck har gett råd till finansministern sedan 1953. Anders Borg gör också klokt i att lyssna. **Gunnar Wetterberg**

” För Lindbeck var det maktkoncentrationen som var den stora faran med löntagarfonderna. Arbetarrörelsens fackliga och politiska makt skulle kompletteras med makten över en växande del av det svenska näringslivets ägarkapital.

att begripa mer av ekonomiska sammanhang efter att ha fått dem utredda i denna bok, där den nationalekonomiska analysen tar spjörn i kända strider och samhällsförhållanden.

Assar Lindbeck har tvingat många av oss att ompröva våra åsikter. Under andra hälften av 1980-talet började Lindbeck skriva om *insider-outsider*-problemen på arbetsmarknaden, tillsammans med den amerikanske ekonomen Dennis Snower. Lindbeck och Snower menade att de etablerade grupperna använde sin fackliga och politiska makt till att stänga andra grupper ute.

Ätminstone i mina öron lät det då ganska konspiratoriskt. Superdevalveringen 1982 och de lössläppta pensionsmiljarderna dopade det svenska 1980-talets slutår, med en försvinnande liten arbetslöshet som följd. Men på bara ett par år vände det, och Lindbecks dystra analys bekräftades. Jag var med om att en känd fackförbundsordförande föraktfullt viftade bort riskerna för att hennes lönekrav skulle leda till arbetslöshet. "Då får de så mycket

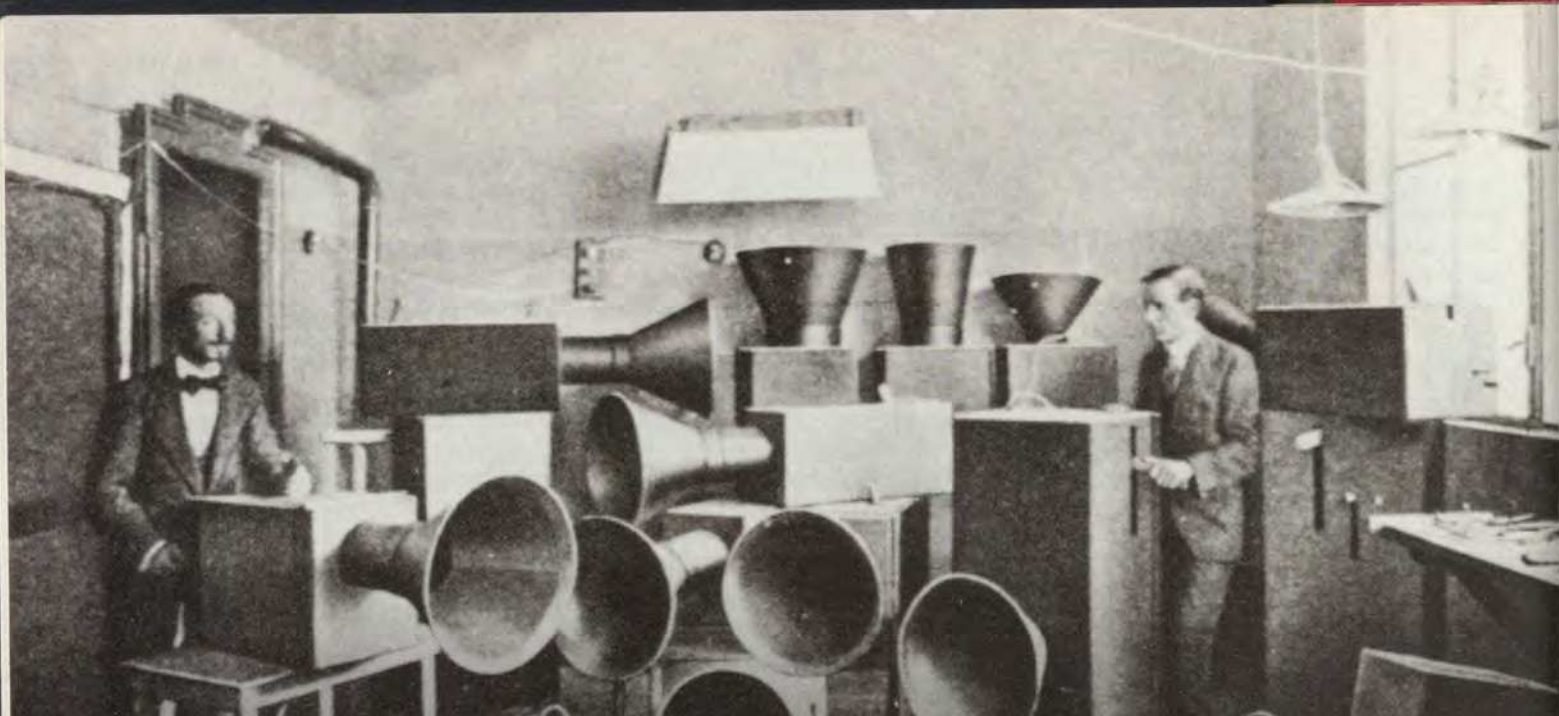
en gästprofessur i USA ville återknyta kontakten i september året därpå var Palme helt ointresserad. De sågs som hastigast i offentliga sammanhang, men "kom aldrig att träffas privat efter detta samtal".

För Lindbeck var det maktkoncentrationen som var den stora faran med löntagarfonderna. Arbetarrörelsens fackliga och politiska makt skulle kompletteras med makten över en växande del av det svenska näringslivets ägarkapital. Assar Lindbeck menar att en sådan maktkoncentration "drastiskt skulle minska möjligheterna att bevara pluralismen i ett samhälle". I bokens avslutande kapitel kommer han in på ett resonemang, som skulle kunna vara ytterligare ett argument. Som nationalekonomins viktigaste bidrag till förståelsen av vår omvärld nämner han dels läran om komparativa fördelar, möjligheten att öka ekonomiernas effektivitet genom arbetsdelning och handel, dels prisernas roll som informationsbärare på marknaden. Om en stor del av landets företag hade sam-

**EKONOMI ÄR ATT VÄLJA
MEMOAR**

ASSAR LINDBECK
Albert Bonniers förlag 2012

Problem för grannsamjan?
Bullermaskinens konstruktör vid sin uppfinning.

Luigi Russolo och bullerkonsten

FOTO: HULTON ARCHIVE/GETTY IMAGES

MUSIKHISTORIA

En vanlig uppfattning av den italienska futurismen är att den är helt och hållet materialistisk, en uppfattning som Marinetti till stor del måste hållas ansvarig för. I hans bombastiska retorik hyllas maskinerna, kraften och farten. Krig förhärligas och all mänsklig svaghet föraktas. Målet var att skapa en människa bortom moralen och kärleken, och det är knappast förvånande att Mussolini och fascismen tog emot en ideologi som denna med öppna armar.

Marinettis hat mot det förgångna skapar lätt uppfattningen att futuristerna var självtillräckliga och knappast lät sig påverkas av någonting. Men Luciano Chessa visar i sin bok *Luigi Russolo, Futurist* att futurister tog intryck av vad som helst som passade deras syften.

Luigi Russolo (1885–1947) var med från början i kretsen kring Marinetti och han var futurismens främste tonsättare och dessutom bildkonstnär och instrumentbyggare. Mycket lite har skrivits om honom och de studier som finns har nästan uteslutande behandlat hans måleri, som han ägnade sig åt fram till 1913, året då han formulerade musikens manifest *Bullerkonsten*.

I detta ger han inledningsvis en kort exposé över musikens utveckling genom historien och menar att människan tröttnat på rena toner. Förmågan att uppskatta Beethoven och Wagner har försvunnit och hon vill nu ha bullerljud, sådana hon

LUIGI RUSSOLO, FUTURIST NOISE, VISUAL ARTS, AND THE OCCULT

LUCIANO CHESSA
University of California Press
2012

är omgiven av i staden: ljud från maskiner av alla slag, skränande folkhopar och smattrande flaggor. I slutet av manifestet påpekar han att han är målare och ingen musiker, men han uppmanar alla unga kompositörer att studera bullerljud och låta dem få en plats i framtidens musik.

Att han inte enbart var bildkonstnär måste han tidigt ha fått klart för sig eftersom han redan samma år som manifestet publicerades hade konstruerat ett bullerinstrument som han kallade "intonarumori", vilket betyder "intonerat buller".

Chessa menar att han måste ha varit genialisk som instrumentbyggare eftersom han saknade både utbildning och erfarenhet. Vissa insikter i mekanik kan han ha fått från fadern som var urmakare, organist och orgelstämmare. Men mest hade han troligen lärt sig genom att studera Leonardo da

Vincis projekt i instrumentbyggande. Russolos intonarumori fungerade i grunden som en vevlira, där ljudet sattes igång av en vev och kunde hållas igång nästan hur länge som helst. Tonhöjden reglerades av en spak och denna kunde dela in oktaven i ett oändligt antal intervall, långt bortom den kromatiska skalan.

På kort tid konstruerade Russolo 15 instrument och han såg gärna att hela orkestrar bestod av hans bullermaskiner. De enda andra instrument han kunde tänka sig var slagverk. Att enbart imitera buller låg långt från hans syften. Många konstnärliga yttringar, exempelvis impressionistiskt måleri, såg han som alltför ytligt empiriska, och med sin musik ville han komma betydligt längre än så. Han ville helt enkelt nå in till tingens innersta väsen för att slutligen förändliga verkligheten. Han studerade mängder med populärvetenskaplig litteratur och inte minst röntgenstrålar såg han som en möjlighet att komma verklighetens innersta närmare.

I början på 1900-talet var intresset för okultism vida spritt i Europa, och omfattades av de flesta futurister. Madame Blavatskys teosofi stod på dagordningen, och för Russolos del fick Rudolf Steiners föreläsningar i antroposofi i Milano 1912 stor betydelse. Många futurister fascinerades även av synestesi, det vill säga förmågan att koppla ihop olika sinnesintryck. Självfallet fanns kopplingar till den franska symbolismen där Baudelaire och Rimbaud hade utforskat sådana samband, exempelvis förmågan att sätta samman bokstäver

och färger. Russolo såg en musiker, liksom ett musikinstrument, som ett medium som skulle skapa kontakt med andvärlden. För att musik ska fungera måste den som spelar befinna sig i ett tillstånd av trans. Först då kan det bortomjordiska framträda.

Det första offentliga framförandet av Russolos bullermusik ägde rum i Milano 1914. Efter generalrepetitionen förbjöd polisen konserten med motiveringen att upplopp kunde utbryta bland publiken. Ett par lokalpolitiker fick gå emellan och ge tillstånd till framförandet. Men precis som polisen befarat utbröt tumult och skränet överröstade musiken. Efteråt liknade Marinetti händelsen vid "ett försök att demonstrera en ångmaskin för en skock kor".

En något senare konsert i London fungerade knappast bättre och kritiken var svidande. Utbrottet av första världskriget omöjliggjorde vidare framföranden utanför Italien och dessutom fick futuristerna annat att tänka på. Marinetti och Russolo deltog i kriget, liksom många andra futurister, och förluster blev stora. 13 dödades och 41 sårades, bland andra Russolo som fick en allvarlig skada i huvudet, något som tvingade honom till vila i ett år. Efteråt lär han ha funderat över om krig verkligen var den storslagna symfoni han tänkt sig.

Efter krigsslutet fanns större möjligheter till framföranden, och vid en konsert i Paris 1921 visade Ravel stort intresse för bullermaskinen. Han studerade instrumentet intensivt och hade planer på att använda det i operan *L'enfant et les sortilèges* som han arbetade på vid den tiden. Till slut valde han ändå bort Russolos *intonarumori*, vilket var olyckligt.

Om instrumentet hade fått en plats i en etablerad tonsättares verk hade det säkert fortfarande funnits bevarade bullermaskiner. De som Russolo konstruerade försvann nämligen samtliga under andra världskriget. Inte mycket återstår heller av den musik han komponerade, bara några takter. Ändå har han påverkat flera tonsättare som Igor Stravinsky, Edgard Varèse och John Cage. Russolo arbetade även med andra instrumentbyggen, men efter 1930 lämnade han musiken för gott för att uteslutande ägna sig åt ockultism.

Luigi Russolo, *Futurist* bjuder på en ytterst intressant läsning, men boken kunde ha blivit ännu bättre om den hade varit mera överskådlig. Dessutom saknas ett register vilket gör den svår att hitta i. Bullermaskinerna finns numera rekonstruerade och kan avnjutas på cd:n *Musica Futurista. The Art of Noises*.

Staffan Börjesson

Israelhat med lång historia

HISTORIA

Den emeriterade professorn Colin Shindler från University of London har funnit ett brännbart ämne för sin senaste bok, *Israel and the European Left. Between Solidarity and Delegitimization*. Han går grundligt tillväga och ägnar stor uppmärksamhet redan åt tiden före Israels tillkomst, inte minst åt hur socialisterna i det tsaristiska Ryssland och bolsjevikerna i det unga Sovjetunionen ställde sig till sionismen, idén att judarna skulle äga ett territorium.

Staten Israel kunde bildas 1948 eftersom inget veto stoppade FN:s beslut om att så borde ske. Egentligen var det väldigt överraskande när Sovjetunionens FN-ambassadör Andrej Gromyko i maj 1947 tillkännagav att man inte kunde neka judarna rätten till ett nationellt hem. Lenin hade ansett det antiprogressivt att bevara judisk identitet. Även många ryska judar, vilka uppfattade *shtetln* som primitiv och bakåtsträvande, menade att judarna borde assimileras i den socialistiska staten och inte behövde drömma om ett eget land. I Sovjetunionen blev snart medlemmar av den judiska sektionen i kommunistpartiet drivande i repressionen mot sionister. De första arresteringarna ägde rum 1920. Redan dessförinnan hade hebreiska skolor stängts och tidningar på hebreiska tvingats byta språk. År 1924 tog Moskva initiativ till bildandet av ett kommunistparti för både araber och judar i det brittiska mandatet Palestina. Men Stalin verkade snart för en arabisering av partiet, och kommunister på olika håll i världen kunde uttala sitt stöd för "en enad arbetar- och bonde-republik från Marocko till Syrien".

Shindler resonerar om Gromykos och Sovjetunionens bevekelsegrunder i maj 1947. Delvis handlade det, tror han, om att Sovjetunionen inte ville framstå som kallsinnigt inför judarnas öde under Hitlertiden. Men främst berodde det på att man ville få briter att lämna Mellanöstern. Gärna så skyndsamt som möjligt. Vilket också skedde.

Många judar hade tidigt vänt sig till en sekulär socialism, lockade av dess påstådda modernitet och internationalism. Sio-

nismen hade haft svårt att vinna anhängare. Vid ingången till 1940-talet ändrades dessa mönster under trycket av historisk erfarenhet. Molotov-Ribbentrop-pakten 1939 hade inneburit en svår prövning för judiska socialister. Sovjetunionens agerande förskräckte. Stalin hjälpte ju Hitler att tåga in i Polen, varpå landets tre miljoner judar försattes i livsfara. En hamn nära Murmansk ställdes prompt till tyskarnas förfogande. Bolsjojteatern började plötsligt uppföra Wagner. Ur den sovjetiska pressen försvann uttryck som "fascistiska hyenor". I både medier och diplomati blev tyskarnas behandling av judar en icke-fråga. Judar kunde rentav bli utlämnade till Tyskland, så en kommunist som Margarete Buber-Neuman, som togs från ett läger i Gulag, lämnades till Gestapo i Brest-Litovsk och fördes till Ravensbrück. När Sovjetunionen efter Frankrikes fall skyndade sig att ockupera de baltiska staterna, Bessarabien och norra Bukovina gjorde man på samma sätt som man tidigare

**ISRAEL AND THE EUROPEAN LEFT
BETWEEN SOLIDARITY AND DELEGITIMIZATION
COLIN SHINDLER
Continuum 2012**

hade gjort i den del av Polen som tillhörde ens paktrov. Man deporterade samhällseliterna till Gulag, inklusive företrädare för judiska och sionistiska organisationer.

Mot slutet av 1940-talet stärktes föreställningen om sionismens riktighet ytterligare hos judar i gemen i och med en av Stalin inspirerad våg av judeförföljelser. Shindler kartlägger förföljelsernas kronologi och logik. Vid skädeprocessen mot utrikesminister László Rajk i Budapest 1949

>>

uppträdde för första gången tankefiguren att sionismen var USA-imperialismens agent. Vid skådeprocessen mot partisekreteraren Rudolf Slánský i Prag 1951–1953 återkom denna tankefigur, nu uppskruvad till att sionismen styrde USA-imperialismen. Slánský och hans medåtalade, 11 av 14 var judar, ska bara till namnet ha varit kommunister; i verkligheten var de sionister som förde kapital och förmåner till Israel. I december 1952 deklarerade Stalin i centralkommitténs presidium "att varje jude är en potentiell spion för USA". Snart anklagades en krets framstående läkare, där flertalet var judar, för att ha försökt

deltagit i kriget mot nazismen och inte hade bevitnat omständigheterna kring staten Israels tillkomst. Det franska kommunistorganet *L'Humanité* kunde nu jämföra Israel med Tredje riket och palestiniernas kamp med vietnamesernas, och från Kuba konstaterades framt att "Israel är yankee-imperialismens spjutspets". En kommunistisk veteran som Isaac Deutscher (själv jude) kunde elda på ungdomarna genom att kalla israelerna för "neokolonialismens skyddslingar" och Moshe Dayan för "ett slags Mellanösterns general Ky". Samtidigt gjorde sig den nya vänstern blind för repression mot judar i arabländer. Mel-

Det smärtsammaste ögonblicket i processen mot en allt starkare delegitimering av Israel var, enligt Shindler, sabotaget mot Osloöverenskommelsen. Han åberopar en opinionsundersökning genomförd på Västbanken och i Gaza 1995, vilken gav starkt stöd till handslaget mellan Yasir Arafat och Yitzhak Rabin. 71 procent av palestinierna var för Oslo; bara 14 procent stödde Hamas. Socialt framträdde likaledes ett tydligt mönster. Arbetarklassen var för en normalisering med Israel och applåderade Oslo; de intellektuella var emot. Omvärlden lyssnade dessvärre inte på den palestinska arbetarklassen utan på de intellektuella. I västmedier, framför allt i *Guardian*, kunde Edward Said ägna sig åt krypskytte mot överenskommelsen. Han såg den som palestiniernas Versailles, deklarerade att fred med en stat som Israel aldrig kunde vara annat än en illusion och förkunnade att Oslo skulle innebära att palestinierna anslöt sig till en globalisering i amerikansk stil med marknaden som kung (vilket för övrigt kanske var just det som arbetarklassen på Västbanken och i Gaza längtade efter). Dyliga ställningstaganden av intellektuella utgjorde en retorisk fond till de självmordsbombningar som Hamas företog i Afula, Hadera, Ramla, Jerusalem och Tel Aviv. Problemformuleringsprivilegiet gled fredsvännerna ur händerna både bland palestinierna och i Israel.

” Ställningstaganden av intellektuella utgjorde en retorisk fond till de självmordsbombningar som Hamas företog i Afula, Hadera, Ramla, Jerusalem och Tel Aviv. Problemformuleringsprivilegiet gled fredsvännerna ur händerna både bland palestinierna och i Israel.

förgifta Stalin. Arresteringar av judar följde, och läger inrättades i Centralasien för att kunna ta hand om massdeporterade judar. Stalin dog i mars 1953; en månad senare tillkännagav *Pravda* att någon läkarkonspiration aldrig hade existerat.

Efter grundandet av Israel hade landet försökt att förhålla sig neutralt i stormaktskraftmätningen. Men omständigheter drev staten allt närmare väst, inte minst sedan Gamal Abdel Nasser 1954 hade gripit makten i Egypten och strax fått stöd från Moskva för en arabnationalistisk politik. Till israelernas oro bidrog förstås den omständigheten att Nasser i sin säkerhetstjänst samlade på före detta SS-män, som Bernhard Bender, Joachim Daümling, Friedrich Karl Weseman, Alois Mosler och Joachim Gleim. Den situation som uppstod uppmuntrade till nytolkningar. Allt fler inom vänstern, framför allt inom den så kallade nya vänstern, kom under decenniet som följde att tolka situationen i Palestina utifrån en antikolonialistisk eller antiimperialistisk matris. Judarnas närvaro i Israel liknades vid fransmännens närvaro i Algeriet. Perspektivet vann föga förvånande stöd i arabvärlden. Algeriets upprorsledare Ben Bella menade att också Palestina borde befrias från "främlingar", och utrikesministern i hans regering förkunnade att "Israel måste likvideras som nation". Också Nasser utpekade Israels själva existens som problemet i bestämd form singular i Mellanöstern.

I och med sexdagarskriget 1967 tog nytolkningen definitivt över inom vänstern. Stridbar blev en generation som inte hade

lan 1950 och 1970 hade arabnationalismen drivit 220 000 judar att lämna Nordafrika. I samband med sexdagarskriget företogs massarresteringar av judar i Egypten, stornades synagogor i Algeriet och tvingades judar att hoppa från tak och balkonger under upplopp i Libyen. Från Aden evakuerades hela den judiska befolkningen, vilken hade funnits på platsen i 2 000 år.

Våld riktat mot israeler kunde däremot vinna uppmärksamhet och inte sällan få stöd, även om det vände sig mot civila och bedrevs utanför Israel. Ibland tog sig detta stöd extrema uttryck, som när Ulrike Meinhof efter palestinska Svarta september attentat i OS-byn i München 1972 beskrev de döda israelerna som "sionist-soldater maskerade till idrottsmän". Shindler dokumenterar mer och mindre radikala opinionsyttringar outtröttligt och intresserar sig inte minst för debatten i Storbritannien.

Han citerar en gammelmaktkommunist som Rajani Palme Dutt, vilken beskrev judarna i Palestina som "vita bosättare", och han refererar till Londons tidigare borgmästare Ken Livingstone, som blev en brobyggare mellan den nya vänstern och Labour. Livingstones tidning *Labour Herald* kunde exempelvis med gillande återge karikatyrer av Menachem Begin i nazistuniform omgiven av dödsallar. Tidningen trycktes för övrigt på en tryckpress ägd av Worker's Revolutionary Party, som också gav ut en egen tidning, som var finansierad av Libyens diktator Moammar Khadafi och som gick ännu längre än *Labour Herald* i sina anklagelser mot Israel.

Den nattsvarta slutbilden i Shindlers framställning kommer från Durban-konferensen 2001, genomförd sedan al-Aqsa-intifadan har brutit ut och grusat det sista hoppet om Osloöverenskommelsen. Konferensen är ordnad av FN:s råd för mänskliga rättigheter, som i realiteten mestadels har varit ett organ för stater som terroriserar sina egna befolkningar. I utställningshallen saluförs utgåvor av det beryktade falsifikatet *Sions vises protokoll*, sida vid sida med monstrar för Amnesty International och Human Right Watch. Inne på konferensen drivs med intensitet tanken på en bojkott av Israel, som tidigare av Sydafrika. Många inlägg låter som ekon av det språkbruk som hade lagts fast vid den planeringskonferens som signifikativt nog hade ägt rum i Teheran, alltså ett språkbruk dominerat av ord som "etnisk rensning", "apartheidstat", "folkmord", "rassism" och så vidare. Här möter kort sagt en värld där det extrema har kommit att betraktas som normalt och det normala som extremt.

För den som vill lära mer om hur vi kunde hamna i ett så bisart och skrämmande rum är Colin Shindlers bok, med sin kompakta empiri och sina stillsamt argumenterande slutsatser, oumbärlig.

Peter Luthersson

När barnen blir stridsäpplen

SOCIOLOGI

Flera av de kräftskador som nu härjar i vårt privata och offentliga liv frodas och växer i skydd av just de myndigheter som påstår sig skydda oss mot sjukdomen. Den offentliga lögnen har på sistone ökat sitt spelrum.

Kärnfamiljens sönderfall – eller avveckling – har pågått under flera decennier, men genomslaget har först nu träffat en villrådlig överhet – med förödande konsekvenser.

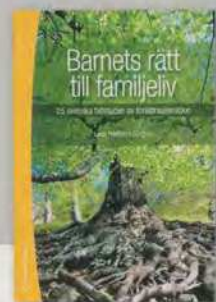
För inte så länge sedan var det självklart att vissa områden av vårt liv lämnades ifred, om inte av massmedierna så dock av vår överhet. Så är det inte längre. George Orwell framställde i romanen 1984 ett scenario som från hans utsiktspunkt låg 44 år fram i tiden. Nu är det året sedan 28 år passerat, men skräckvisionen av "storebror" som ser in genom väggarna och håller kontroll över våra sängkammare och badrum, den blev inte inaktuell.

Den som tvivlar på det kan läsa Lena Hellblom Sjögrens senaste stora undersökning av vad som kan hända efter svenska skilsmässor. Hennes tidigare arbete bar titeln *Hemligheter och minnen*, den rörde behandlingen av för sexualbrott misstänkta människor. Den nya boken heter *Barnets rätt till familjeliv* och har tillkommit efter ett femårigt forskningsarbete med stöd av Torsten Söderbergs stiftelse. Nu ligger tonvikten på hur barnen blir lekbollar och slagredskap i kampen mellan två människor som några år tidigare funnit att de älskade varandra.

Det behöver knappast påpekas att parterna mestadels finner ett *modus vivendi* som det någorlunda går att leva med för den sprängda enhetens medlemmar. Men de fall där det gått snett är tillräckligt många, och det sätt på vilket lagen, polisen, psykiatrien och de alltmer lössläppta sociala myndigheterna handskas med följderna av två människors ovänskap inger oro.

Ur det rika materialet, hämtat ur en lång verksamhet, som utredare i vårdnads- och sexualbrottsmål, och som sakkunnig vid domstolar, har Lena Hellblom Sjögren valt att i detalj presentera 25 fall. De har olika prägel men har alltså det gemensamt att barnen blir lidande och tvingas in som parter och vittnen mot en av sina föräldrar, eller mot båda. Det gäller mest fall som är avslutade för något decennium sedan och som nu kan överblickas. Personer som

**BARNETS RÄTT
TILL FAMILJELIV**
LENA HELLBLOM SJÖGREN
Förlaget Studentlitteratur 2012

uppträtt i dessa dramer har med

ett par undantag fått ändrade namn. En rad av dem har anledning att vara tack-samma för sin anonymitet, för det är inte någon imponerande kunskap som här uppvisas. Burdus ignorans och förutfattade meningar får här ofta det sista ordet.

Undersökningarna har beaktat allt tillgängligt material, alla sidor kommer till tals. Också den som är helt obekant med proceduren kan följa den, rättsligt och psykologiskt, steg för steg. Till granskningen av de enskilda fallen sluter sig en grundlig genomlysning av Socialstyrelsen och dess otaliga förgreningar kring landet; 200 av dess utredningar har synats i sön-

” Akterna ger sken av att vara objektiva men är i verkligheten bara refererade andrahandsuppgifter av vad barnet skall ha sagt, nästan aldrig bygger de på direkt tal med bandupptagningar.

marna. De visar partiska ställningstaganden, subjektiva tolkningar av samtal och accept av hörsägenuppgifter. En aura av vetenskaplighet svävar över Socialtjänstens självreklam, men den kan inte dölja det uppenbara: socialsekreterarnas svaga kompetens står i omvänd proportion till deras maktresurser.

En ödesdiger händelse vars konsekvenser man på sin tid knappast anade var när det för trettio år sedan blev möjligt också för papporna att få vårdnaden, eller delad vårdnad, av barnen. I och med det fick de juridiska konflikterna en vass tillspetsning. Det blev än mer angeläget att kunna diskvalificera den före detta maken, som

far, som vårdare och som människa. Vanligtvis förebrås han – ty det är oftast en han – för allmän olämplighet, ointresse eller brutalitet, men frestelsen att ta till grövre vapen blir ibland övermäktig.

Arbetets huvudbegrepp är det som på engelska kallas *parental alienation* och som översatts till "föräldraalienation": den av makarna som anser sig ha bästa möjligheterna att få barnen med sig binder dem känslomässigt till sig, "värvar" dem, och genom en uthållig process "alieneras" de, avskils från den frånvarande föräldern och blir skakigt solidariska med den tro som de indoktrinerats i.

Vi ser en rad exempel på hur barnen tro-skyldigt tar ställning mot en förälder som de knappt en gång har några minnen av. Det är inte alltid som kvinnorna tar hem spelet, men deras övervikt i statistiken är betydande och framförallt är följderna of-tare mer ödesdiga.

Här är i korthet historien om Bea. Hennes föräldrar skildes då hon var fyra år, 2001. Hon och hennes lillasyster bodde sedan växelvis hos föräldrarna. Efter någon tid blir mamman missnöjd med pappans önskan om utvidgat umgänge med barnen, hon meddelar sin oro till de sociala myndigheterna. Ingenting händer tills vidare, men då pappan vänder sig till tings-rätten för att styrka sina krav anmäler den

förra maken honom för sexuella övergrepp som skulle ha ägt rum flera år tidigare, "medan de badade".

Nu kommer polisen, och hon håller förhör med Bea som nu är sju år. I landet Sverige på 2000-talet. Inget särfall, inget dys-tert undantag, men regel och rutin.

"Polisen: Jaha, och sen står det i det här papperet att du berättat för mamma att pappas snopp [...].

Bea: Det har jag inte gjort.

Polisen: [...] Kan du berätta för mig om pappas snopp när ni badar?

Bea: Jag vet inte.

Polisen: Du vet inte.

Bea: Nä.

»

Polisen: Hur är pappas snopp när ni badar?

Bea: Vet inte."

De ledande frågorna haglar över barnet, och badandet som försiggick för flera år sedan, och då några gånger, flyttas nu fram till nutid och blir vardagligt, scenerna återges i presensform – "Hur sitter du, hur har du benen?"

Med stöd av så gott som ingenting anser nu polisen att hon kan sätta in den sista upprepade stöten: "Hur känner du snoppen då?"

Bea, tyst, tittar ner: "Jag vet inte."

Polisen: "Du är jätteduktig att förklara. Jag tycker att du är jätteduktig."

Bea och hennes syster hade tidigare frimodigt berättat om hur det var när de var hos pappan, "fredagsmys", de var på bio, pappa skjutsade dem till en kompis. Inte ett ord om några övergrepp eller närmanden förrän polisen med tång drog ut dem ur dem.

Nu tas båda barnen till kroppsundersökning, i underlivet och munnen. Bea gråter förtvivlat under hela denna seans. Och så tar man itu med lillasystemen, man "rekonstruerar" – hur det nu har gått till – scenerna som skall ha ägt rum för länge sedan i pappans badrum. Den minsta flickan utsätts nu för en hagelskur av frågor om pappans snopp. Hon gråter och gråter.

Kvinnan som låg bakom detta gick segrande ur striden. Mannen dömdes inte för de påstådda sexuella övergreppen, men han förlorade all sin kontakt med barnen.

Inga efterräkningar drabbade kvinnan. Straff för falsk angivelse finns i lagen, men inom detta känsliga spektrum tillämpas dessa lagar så gott som aldrig. Extremfeminismen skapar sina frizoner.

Det här är en internationell företeelse, så vårt dilemma är långt ifrån unikt. En viktig scenförändring ägde rum i USA år 1973: dåvarande senatorn Walter Mondale fick igenom en lag om att stora federala fonder kunde disponeras av enskilda stater som satte upp enheter för *child abuse detection*. Det åstadkom omedelbart att antalet anmälda fall exploderade från blygsamma tal till flera miljoner. Sedan dess har den lönnande övergreppsindustrin vuxit likartat genom Europa. I psykoanalysens hägn, och med stöd av den dogm om förträngda minnen som en rad av våra sexualexperter ridit på blomstrade en ogräsflora där också tron på satanism trivdes. Oude Pekele i Holland, Roum på Jylland, Bjugn i Norge, Sandviken i Sverige är ortnamn som numera förskräcker.

Också vi har alltså följt med i svängarna. Dogmatiska psykologer, eller "psy-

kodynamiker", och terapeuter har åtnjutit en ödesdiger tilltro, deras schematiska tolkningar i förening med dubbelrollen som hjälpare för den ena parten och anklagare mot den andra har legat till grund för sannolika justitiemord. Men många andra är medskyldiga, läkare och domare inte minst.

Straffsatserna för sexuella brott är ofta hårdare än för mord, och den praktiska tillämpningen av lagens bokstäver inte sällan mera rigorös än för mördare. "Rättssamhället" har inte dragit den självklara slutsatsen av detta, nämligen att särskilt stor omsorg måste iaktas ifråga om brott som anses så grova att de utesluter den anklagade från den mänskliga gemenskapen. Inom ingen annan brottskategori är risken för misstag större, och ingenstans fälls det domar på så tvivelaktiga vittnesmål. Just på grund av osäkerheten i skuldfrågan följer man den regel som gällde i sagan om Tälje Tokar: att ta till med råge för att vara säker på att ingen skyldig undslipper. Regeringens proposition 2005/06:99 lagfäste bara en praktik som sedan länge varit rådande. Den lyder:

Som kommittén framhåller gäller alltså inte lika höga beviskrav som i brottmål, och ett påstående om övergrepp skall beaktas i vårdnadsålet även om till exempel en förundersökning hos polisen har lagts ner.

("Nya vårdnadsregler")

I de komplex som Lena Hellblom Sjögren behandlar blottläggs andra skador. Akterna ger sken av att vara objektiva men är i verkligheten bara refererade andrahandsuppgifter av vad barnet skall ha sagt, nästan aldrig bygger de på direkt tal med bandupptagningar. De riggade förhören godtas som fakta av polisen eller socialsekreteraren, eller läkaren, eller psykologen, och till sist ibland av domstolen.

Stationerna på dessa lidandets vägar blir för dessa barn många: fosterhem, "utredningshem", familjehem, tillfälliga daghem. Att vara fosterfamilj kan vara lönande – upp till 20 000 kronor i månaden är ingen ovanlig inkomst för sådant värdskap – så där han man alla skäl att stå väl med beslutsfattarna. Och valet av sådana hem har förvånansvärt ofta slagit fel, långt värre missbruk och misshandel har ibland upptäckts i fosterhemmet än i det hem som det ersatt. Andra skador att förtiga.

Och kanske det värsta: Alldeles oskyldiga, intet ont anande barn får plötsligt en grov inskolning i pornografi. Ett minne för livet.

Knut Ahnlund

Författarna larmar och gör sig till

Det har knappast undgått någon *Axess*-läsare att litteraturens villkor blivit annorlunda på senare tid, huvudsakligen som följd av hårdare konkurrens från internet och elektroniska medier. Förlagen, kultursidorna och de stora medieföretagen satsar alltmer på sensationsjournalistik och lättsmält underhållning för att vinna läsare. Professionella litteraturkritiker förlorar mark till nöjesreportrar och okvalificerade tyckare med egen blogg och med alltför många korkade Facebook-kompisar som gillar vad de skriver. Akademiskt skolade och konstnärligt ambitiösa författare trängs bort från bokmarknaden eller tvingas iscensätta sig själva i offentligheten med metoder som de borde skämmas för. Björn Ranelids medverkan i tv-program som *Let's dance* och *Melodifestivalen* hör till de mest uppenbara exemplen, men det finns många andra.

Litteraturforskningen kan i längden knappast undgå att ta ställning till denna utveckling, men än så länge har det inte skett i så stor utsträckning som man kunde önska. Flertalet litteraturvetare fortsätter att analysera modernistiska texter eller klassiska mästerverk som om ingenting hänt, vilket medfört att litteraturforskningen numera marginaliserats till en exklusiv hobby för sektister. Endast ett fåtal litteratursociologiska forskare, främst kretsen kring Johan Svedjedal i Uppsala, ägnar sig åt att analysera bokmarknaden i ljuset av den nya mediesituationen. På senare tid har det också kommit ett par beaktansvärda böcker av det lundensiska forskarparet Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson, som särskilt intresserat sig för författarnas självscensättning och metoder för att etablera sina "varumärken" på den moderna bokmarknaden: *Fenomenet Björn Ranelid* (2009) och *Författaren som kändis* (2011). De får nu sällskap av en kollega vid Malmö högskola, Cristine Sarrimo, som tar ett större grepp på ämnet så tillvida att hon inte bara studerar hur litterärt ambitiösa diktare utan också relativt enkla bloggare och underhållningsförfattare manifesterar sina personligheter på offentlighetens arena.

FOTO: LOUISE BILLGREN/SCANPIX

Sarrimo är väl kvalificerad för uppgiften. Dels har hon i flera år tjänstgjort på Svenska Dagbladets kulturredaktion och där kunnat studera hur litteraturkritiken och bokmarknaden fungerar i dagens mediesamhälle. Dels har hon som litteraturforskare skrivit en doktorsavhandling om 1970-talets kvinnliga "bekännelseböcker". Den gången handlade det också om hur författarjaget manifesteras, men i första hand om hur självbekännelserna speglade dåtidens feministiska rörelse, inte om hur de förhöll sig till bokmarknaden och medievärlden.

I den nya boken, *Jagets scen. Om självframställningar i bok och blogg*, återvänder Sarrimo till det självbiografiska skrivandet, men nu från ett mer utpräglat medialt och offentlighetsteoretiskt perspektiv. Avsikten är att analysera hur medialiserade självframställningar konstrueras och uppfattas av dagens publik i olika typer av offentliga och jagcentrerade texter: Lars Noréns *En dramatikers dagbok*, Maja Lundgrens "uppgörelsebok" *Myggor och tigrar*, Per Olov Enquists självbiografi *Ett annat*

liv, Ann Heberleins berättelse om sin bipolära sjukdom i *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva*, Bodil Malmstens självbiografiska böcker och bloggar från Finistère, Liza Marklunds omdebatterade dokumentär *Gömda* samt Blondinbellas och Kissies populära och starkt kommersialiserade bloggar på internet. Det teoretiska perspektivet är delvis förebådat i en uppmärksam artikel som Sarrimo publicerade redan 2006 i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* ("Professorn och kärleken. Sexuella trakasserier i fiktion och verklighet"), där hon bland annat analyserade hur en lunda-professor som anklagats för sexuella trakasserier mot en elev framställde sig själv i officiella inlagor till universitetets ansvarsnämnd. En stor del av inspirationen kommer dock från Forslids & Ohlssons undersökningar från 2009 och 2011 av hur författare som Björn Ranelid, Jan Guillou och Horace Engdahl etablerar sig själva i massmedierna.

Liksom doktorsavhandlingen är *Jagets scen* knappast att betrakta som en sammanhängan-

JAGETS SCEN
OM SJÄLVFRAMSTÄLLNINGAR
I BOK OCH BLOGG
CRISTINE SARRIMO
Makadam 2012

de undersökning med en tydlig slutsats utan snarare som en serie enskilda fallstudier av rätt olikartad karaktär. I kapitlet om Lars Norén och Maja Lundgren handlar det om hur olika den manlige respektive den kvinnliga författarens personliga uppgörelser med sina fiender uppfattas och tas emot av kritiken. I kapitlet om Liza Marklund handlar det om läsarnas reaktioner när författarens "dokumentär" visar sig inte överensstämma med sanningen. I studien av Per Olov Enquists självbiografi analyseras bland annat författarens anknytning till ett traditionellt religiöst bekännelsemönster där jagets alkoholism leder till kris, omvändelse och pånyttfödelse. Och kapitlet om Blondinbellas och Kissies bloggar handlar främst om hur man introducerar sig själv som fashionabelt varumärke på marknaden och därmed etablerar sig som framgångsrik kvinnlig "entreprenör" i nyliberal anda.

Gemensamt för samtliga kapitel är emellertid att Sarrimo genom textanalys visar hur den offentliga författarrollen byggs upp och fungerar, mer eller mindre framgångsrikt, för att fånga in läsarna eller i vissa fall stöta dem ifrån sig. Därmed har hon inte bara givit ett beaktansvärt bidrag till den idag mycket aktuella debatten om litteraturens medialisering utan också givit en nog så skrämmande bild av hur offentligheten i dag fungerar.

Ty det som Sarrimo visar i sin bok är i själva verket motsatsen till vad flertalet akademiska litteraturvetare skulle vilja se. Hon visar att författarens rollspel och sätt att agera offentligt fortsätter att betyda långt mer än textens litterära egenskaper när det gäller att nå fram till läsaren på dagens bokmarknad.

Det förhåller sig alltså ingalunda så som nykritiker och poststrukturalister länge har försökt hävda, att författaren numera skulle vara död eller dödsdömd och att endast Texten, det unika diktverket, skulle ha bestående liv. Tvärtom: det unika diktverket ligger på dödsbädden, medan den levande författaren larmar och gör sig till efter fattig förmåga i bloggar och tv-rutor för att väcka intresse för sina stackars skriftalster.

En del författare lanserar sig som clown, andra som ångerfulla bekännare, sexatleter, dånshushjon, modedockor, popsångare, grymma avslöjare eller brutala hämnare, däremot sällan eller aldrig för det de är och alltmer uppenbart har blivit: patetiska ordnare på nöjets estrader.

Värderande reflektioner som dessa förekommer givetvis inte i Cristine Sarrimos framställning och är heller inte att vänta i ett litteraturvetenskapligt specimen. Men de uppstår spontant under läsningen i denne recensents huvud. **Lars Lönnroth**

Konsten att bygga en stat

STATSVETENSKAP

Det var i början av 1960-talet, då ett allt rikare västerland började se fattigdomen i resten av världen som ett moraliskt problem, som biståndspolitikern föddes. Med denna föddes också den samhällsvetenskapliga forskning som skulle förklara de dramatiska skillnaderna i välbefinnande mellan jordens länder. Optimismen var i början så stor att man relativt snabbt med hjälp av olika biståndsinsatser skulle kunna råda bot på underutvecklingens problem. En tanke var att jordens fattiga länder helt enkelt bara kunde kopiera de rika ländernas samhällsinstitutioner, vilket skulle vara en stor fördel eftersom man då inte behövde betala kostna-

kan benämna den institutionella revolutionen inom samhällsvetenskaperna. Det är till exempel då Nobelpristagarna Elinor Ostrom och Douglass North samt den amerikansk-norska duon James March och Johan P. Olsen publicerar banbrytande böcker om de politiska institutionernas betydelse. Fram till dess hade samhällsforskare i huvudsak ansett att de politiska institutionerna var sekundära fenomen i förhållande till de mera grundläggande ekonomiska, kulturella och sociala strukturerna.

Den institutionella revolutionen innebär i korthet att man vände upp och ned på hela detta tänkande och hävdade att ekonomiska och sociala strukturer, till exempel fattigdomen och klasskillnader-

flytande och pluralism. Fattiga länder har istället den motsatta typen av institutioner som benämns "exploaterande". Detta är stater där en korrupt elit använder den politiska makten till att gynna enbart sig själv och sina politiska anhängare. I Douglass Norths efterföljd visar författarna att det fundamentala problemet är att "historien inte är effektiv", det vill säga att det inte finns något som talar för att ekonomins eller politikens aktörer på något automatiskt vis har förmåga eller ens intresse av att skapa den typ av "inkluderande" politiska och rättsliga institutioner som visat sig gynna samhällsutvecklingen. Detta är, kan man säga, den neo-klassiska ekonomiska teorins akilleshäla – att man saknar en teori om hur de institutioner som effektiva marknader måste bygga på för att fungera alls kan uppstå. Acemoglu och Robinson åskådliggör väl varför man kan förvänta sig att politiska ledare och starka ekonomiska aktörer i många underutvecklade länder inte har ett intresse av att skapa "inkluderande" institutioner utan tvärtom gärna fortsätter att stödja de "exploaterande" dito eftersom detta faktiskt gynnar dem.

Vad som skiljer välmående och fattiga samhällen åt kan inte förklaras med skillnader i strukturella eller kulturella förhållanden utan av hur deras institutioner har utformats.

derna för att prova och experimentera sig fram. En annan tanke var att underutvecklingen helt enkelt berodde på för lite tillgång till kapital och en tredje att det också handlade om tillgång på kunskaper, alltså vad som kom att benämnas humankapital. En marxistiskt inspirerad tanke var att underutvecklingen berodde på ojämna ekonomiska relationer mellan i- och u-länder och att de senare gjorde bäst i att klippa banden med världsmarknaderna.

Som numera är välkänt har alla dessa teorier visat sig vara återvändsgränder, särskilt den sista. Varken massiva överföringar av investeringskapital eller försök att öka humankapitalet har haft några bestående effekter. Även om det går att uppvisa många framgångsrika enskilda biståndsprojekt är det svårt att på den övergripande ländernivån visa på några positiva effekter av biståndspolitik. Inom utvecklingsforskningen pratar man om detta som mikromakroproblemet.

Enskilda projekt kan vara framgångsrika, men man vet ju inte om det land som har fått biståndsmedel skulle genomfört projektet ändå istället för att kanske använda de egna resurserna till stora vapenköp eller till en omfattande lyxkonsumtion för den politiska eliten.

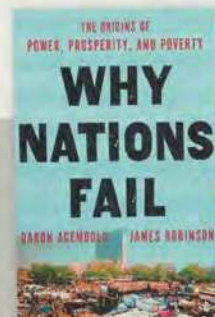
I början av 1990-talet inträffar vad man

na i u-länderna, kunde förklaras av de institutionella förhållandena. I den redan mycket uppmärksammade boken *Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* bygger ekonomen Daron Acemoglu och statsvetaren James Robinson på detta tänkande och visar med en mängd data och många övertygande historiska exempel på att vad som skiljer välmående och fattiga samhällen åt inte kan förklaras med skillnader i strukturella eller kulturella förhållanden utan av hur deras institutioner har utformats. Välmående länder har i sin terminologi "inkluderande" ekonomiska institutioner som garanterar rättssäkerhet, äganderätten och skapar något så när likvärdiga möjligheter för marknadens aktörer. De har också "inkluderande" politiska institutioner med vilket förstås en relativt stark centraliserad stat som likaväl är öppen för medborgerligt in-

Så långt är allt gott och väl – boken är mycket läsvärd och det institutionella argumentet övertygande. Acemoglu och Robinson är båda synnerligen välrenommerade och inflytelserika forskare och att de nu har sammanfattat sina många svårtillgängliga akademiska artiklar i en mera populärt hållen bok är mycket förtjänstfullt. Vi ser här också prov på ett mycket fruktbart samarbete mellan ekonomi och statsvetenskap. Budskapet till befolkningen i världens fattiga länder är också i en mening rätt positivt. Er fattigdom beror inte på att det är något fel på er kultur eller på att ni som grupp inte har den intellektuella förmåga som krävs för att skapa

välbefinnande. Istället är ni fattiga och drabbas av allsköns misär därför att ni har

WHY NATIONS FAIL
THE ORIGINS OF POWER,
PROSPERITY, AND POVERTY
DARON ACEMOGLU & JAMES
ROBINSON
Crown Publishers 2012

Vad säger skyddsombudet?

FOTO: CHINAPHOTOPRESS/GETTY IMAGES

usla politiska ledare som skapar och vidmakthåller korrupta och diskriminerande samhällsinstitutioner.

Även solen har dock som bekant sina fläckar. Det första problemet gäller själva definitionen av vad som ska räknas som "inkluderande" institutioner. Denna är synnerligen oprecis och allmänt hållen och bygger i stort sett på idén att USA:s politiska och rättsliga system är så nära nirvana man kan komma. Denna hemmablindhet skapar flera problem. Antalet institutioner är i varje land enormt och man vill veta om vissa är viktigare än andra. Är det viktigare att få till stånd en fungerande representativ demokrati än att få ner korruptionen i statsförvaltningen? Framgångsrika länder visar sig dessutom kunna ha mycket olika politiska institutioner – exempelvis är det demokratiska systemet i Schweiz mycket annorlunda jämfört med det i Danmark vilka i sin tur skiljer sig mycket från USA:s. Även de rättsliga och förvaltningspolitiska systemen skiljer sig markant åt i rika västländer. En del rika länder har starka författningsdomstolar, andra inte. Vissa rika länder har politiskt utsedda domare (till exempel USA), andra inte. I vissa rika länder tillsätts stora delar av den offentliga förvaltningspersonal efter partibok (Österrike, USA), medan i andra är det yrkes- och utbildningsmeriter som gäller. Ett tredje problem är att den begreppsliga lösaktigheten gör det omöjligt att skapa verktyg för att faktiskt mäta

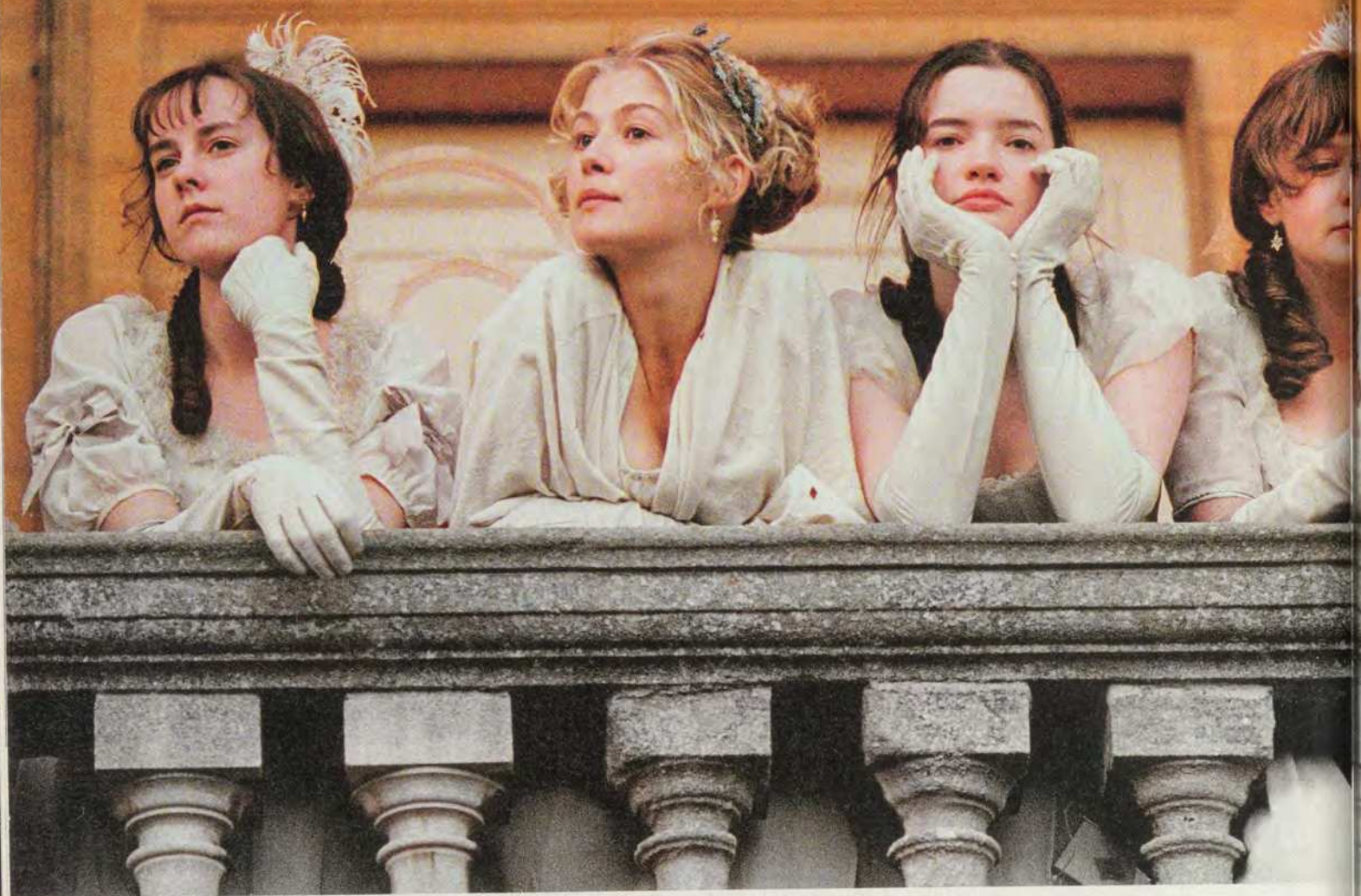
kvaliteten i olika länders uppsättningar av institutioner.

En svår nöt för Acemoglu och Robinsons institutionella teori är dagens Kina. I alla tillgängliga mätningar visar sig Kina ha en svårt korrumperad statsförvaltning och mycket kan man säga om kommunistpartiet men "inkluderande" är det knappast. Likväl uppvisar som bekant Kina en helt fenomenal ekonomisk tillväxt men inte bara det. Som Nobelpristagaren Amartya Sen har visat, klär det kommunistisk-auktoritära Kina nu det liberal-demokratiska Indien på alla de standardmått som används för att mäta "mänsklig välfärd" (spädbarnsdödlighet, förväntad livslängd, läskunnighet, antal människor i svår fattigdom etcetera). Detta visar sig gälla även om man gör mera statistiska jämförelser av jordens länder, det vill säga att demokrati inte ger några klara avtryck vad gäller förbättringar av mänsklig välfärd. Kinas utveckling innebär att det antingen måste vara något fundamentalt fel på den institutionella teorin eller, vilket är mera troligt, något fel på hur man definierar och mäter kvaliteten i Kinas statsförvaltning och rättsväsende. Robinson och Acemoglu går tämligen lätt över detta problem och förutspår att Kina kommer att få problem med sina "exploaterande" institutioner framöver. Det må vara fallet men det förklarar inte hur man har kunnat ha en så dramatisk utveckling som man har haft de senaste decennierna.

Ytterligare ett problem är deras förklaring till varför länder med likartade kultu-

rella, sociala och ekonomiska strukturella förhållanden likväl kan visa så stora skillnader i institutioner. Här faller man tillbaka i beskrivningar av historiska tillfälligheter och olika politiska ledares personligheter och uppfattningar. Denna tämligen anekdotiska ansats är långt ifrån det ideal om generell teoribildning som är dessa forskares signum. Framställningen saknar den disciplinerade systematik som följer antingen av statistisk analys eller av väl strukturerade jämförbara fallstudier. Särskilt saknar man den senare typen av ansats när det gäller frågan om övergångar från "exploaterande" till "inkluderande" institutioner. En fråga som de sorgfälligt undviker är om sådana förändringar från vad jag vill benämna "dysfunktionella" till "effektiva" samhällsinstitutioner vanligen har skett gradvis eller om de har visat sig kräva mera revolutionära *big bang*-typer av processer och vad som i så fall sätter igång sådana förändringsprocesser.

Slutligen tror jag att många historiker kommer att finna skäl att ifrågasätta de tolkningar som görs i boken av sådant som romarrikets och Venedigs uppgång och fall, stamförhållandena i Botswana under 1960-talet och den neolitiska revolutionen. Boken kommer säkerligen att hålla en mindre bataljon historiker och ekonomi-historiker sysselsatta för en tid framöver. Icke desto mindre är detta en både välbehövlig, stundtals faktiskt spännande och synnerligen läsvärd bok. **Bo Rothstein**

I väntan på en man. Systrarna Bennet i en filmatisering av Jane Austens roman *Stolthet och fördom*.

Diamanter en kvinnas bästa vän?

LITTERATURHISTORIA

Vad är viktigast i livet? Uppfattningarna torde vara delade, men de flesta kan nog enas om att sex (eller kärlek) och pengar hör till människans främsta drivkrafter. Den romantiska kärlekssynen gör dock att kärlek och pengar gärna hamnar i var sin ringhörna. "I can't give you anything but love, baby" heter det i den gamla jazzbiten, där det också görs klart att billighetsvaruhuset Woolworths inte säljer diamantringar. När rockmusiken hade slagit igenom en mansålder senare spreds låten "Money (That's What I Want)" av bland annat de unga Beatles. Där var synen mer krass: "Your loving gives me a thrill/but your loving don't pay my bills."

Den insikten är knappast textförfattaren ensam om. Genom världshistorien har föräldrar försökt gifta bort sina döttrar med män som kunnat försörja dem och kanske också förse dem med det där armband. Jane Austen börjar sin mest kända

THE VULGAR QUESTION OF MONEY HEIRESSSES, MATERIALISM, AND THE NOVEL OF MANNERS FROM JANE AUSTEN TO HENRY JAMES ELSIE B MICHIE

The Johns Hopkins University
Press 2012

roman, *Stolthet och fördom*, med orden: "Det är en allmänt vedertagen sanning att en ogift man försedd med en hygglig förmögenhet måste vara i behov av en hustru." För äktenskap var pengar minst lika

viktiga som personliga egenskaper.

Också litteratur och pengar är nära sammankopplade, något som uppmärksamats av den litteratursociologiska forskningen. Då handlar det ofta om författarens förhandlingar med förläggaren, om kontrakt och försäljningssiffror, men också om köparen, marknaden och bokens pris.

Pengar spelar en stor roll även i böckernas egen värld. Artonhundratalsromaner vimlar av fattiga gossar, flickor utan hemgift, rika knösar och demoniska hjältar med eget slott. Austen är minsann inte ensam om att förknippa pengar med äktenskap. Frågan återkommer ständigt: Är kärlek nog, eller ska man klara av räkningarna också? Flickorna bör ha hemgift och männen ett lämpligt gods samt tillräcklig inkomst. När Elizabeth Bennet i *Stolthet och fördom* för första gången kommer till den odräglige Darcys egendom imponeras hon av dess skönhet och tänker att det "verkligen vore något" att vara fru i huset. Som väl alla vet (från boken, filmen eller

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

Bridget Jones) får hon sin Darcy till slut.

Allt detta är ganska uppenbart. En ny vinkling på frågan gör den amerikanska forskaren Elsie B Michie i *The Vulgar Question of Money* – hon diskuterar nämligen frågan om kvinnor, ekonomi och kärlek i litteraturen med hjälp av samtida ekonomiska teorier. På så sätt vill hon belysa artonhundratalets sederoman utifrån artonhundratalets vetenskap – antropologin kommer också med på ett hörn. Bokens titel är för övrigt ett citat från en av de analyserade romanerna, Frances Trollope's *The Life and Adventures of a Clever Woman* (1854).

Det är dock inte kvinnans val mellan en rik och en fattig man som intresserar Michie, utan mannens val mellan den rika och den fattiga kvinnan. Ordet "fattig" bör för övrigt tas med en nypa salt. Det innebär inte "fattig" som exempelvis den lille Oliver Twist, ty varken flickorna i *Stolthet och fördom* eller deras likar i senare romaner är direkt nödställda. De tillhör en mindre välbeställd övre medelklass, även om de inte rullar sig i pengar.

Tur det, kanske – åtminstone om man följer Michies resonemang. Ty medan egendomen Pemberley bidrar till Darcys attraktion gör pengar kvinnor fränstötande. Michie studerar denna uppfattning i

romaner av Jane Austen, Frances Trollope, hennes son Anthony Trollope, Margaret Oliphant och Henry James. Den rika kvinnan betraktades som vulgär eller till och med äcklig – vilket förstås inte medförde att fattigdom och asketism sågs som önskvärda. Som så ofta var den gyllene medelvägen lösningen. Vid århundradets slut vände så Henry James på steken och gjorde den rika kvinnan intressant, kultiverad, materiellt ointresserad – och amerikansk.

Michies studie visar hur de rika kvinnorna fram till dess skildrades som hotfulla eller fördärvade. Hos Frances Trollope står kvinnlig rikedom ofta för glupskhet efter såväl mat som sex – en vulgaritet som är mera mångfasetterad än hos Austens beräknande rika fruntimmer, och kanske mera sympatisk. Anthony Trollope skildrar pengar och kvinnlig makt i den till det yttre väna lady Glencora McCluskie, som full av charm håller salong och försöker styra omvärlden (till sist utan framgång). Då har vi passerat mitten av seklet, och förmögenhetens ursprung har förändrats. I Austens värld ligger den i jord, men hos Anthony Trollope äger de rika (även kvinnorna) hyresegendomar och gruvor. Också den industriell-

la förmögenheten blir sakta *comme-il-faut*. Hos Anthony Trollope kan kapitalet till och med vara internationellt – då blir det mera abstrakt, och därmed mera positivt.

Michies bok är intressant och innebär onekligen ett nytt sätt att närma sig litteraturen. Det blir dock en viss automatik i resonemangen, som oftast består av en sedvanlig litterär analys, följd av diskussionen om de ekonomiska teorierna. Hennes iakttagelser i sig är inte epokgörande, och mest spännande blir det i de få fall där hon kan bevisa ett samband mellan ekonomiska och litterära tankar. Så är det exempelvis uppenbart att Margaret Oliphant har läst John Stuart Mill. Hon recenserade honom och argumenterade mot hans tro på kvinnlig rösträtt, som hon kallade vansinnig.

Understundom känns dock jämförelserna mellan romaner och ekonomiska traktater överflödiga – självfallet påverkas författaren av samtiden, och självfallet kan man i litteraturen urskilja inflytande från tidens ekonomiska resonemang likaväl som från tidens syn på politik, miljö, konst eller vilket annat ämne som helst. Den stora behållningen av boken är analysen av hur rika respektive "fattiga" kvinnor beskrivs. Så noterar Michie hur Frances Trollope nästan genomgående förknippar de mindre välbärgade kvinnorna (de som slutligen ska få hjälten) med litteratur – de älskar böcker och associerar osökt till diktens värld. En motpol är Marjorie Oliphants bestämda och rika Lucilla, titelgestalt i *Miss Marjoribanks*, som överseende betraktar de "stackars karlar" som inte förstår att hon är det bättre valet. Till sist får hon dock en make, men först sedan hon blivit fattig.

Ekonomiska tankar eller ej – Michies analys visar hur tydligt det romantiska idealet speglas i artonhundratalets sederoman. Kärleken är det viktiga och pengar oväsentliga – åtminstone för kvinnan, detta väna väsen.

Och ändå är pengar så viktiga, i både liv och litteratur. Så är det fortfarande. Under läsningen av Michies bok kom jag gång på gång att tänka på David Lodges mästerverliga *Snyggt jobbat* (1988), som utgår från mötet mellan en kvinnlig teoretisk litteraturforskare och en manlig vd inom tung industri.

Akademikerns arbetsmarknad var inte säker ens på 1980-talet, och litteraturhistorikern oroar sig för anställning och uteblivna forskningsanslag. Genom ett arv kan hon till sist avsluta sitt projekt – som behandlar den epok som Michie skrivit om – och pengarna kommer just från försäljning av land till gruvindustrin.

Så kan det gå i litteraturen.

Carina Burman

Ett angrepp på västpedagogiken

PEDAGOGIK

Enligt PISA 2009 är de femtonåriga eleverna i Kina-Shanghai bäst i världen i matematik, naturvetenskap och läsförståelse. Framgången kommenteras dock negativt av många västerländska pedagoger som menar att östasiatisk undervisning är auktoritär, lärarcentrerad och alltför påfrestande för eleverna. Detta är en felaktig bedömning, menar Jin Li i *Cultural Foundations of Learning. East and West*. Författaren är en kinesiska som har doktorerat i pedagogik i USA. Hon flyttade till USA i samband med att hon gifte sig med en amerikansk man.

Boken visar sig vara lärorik på två helt olika sätt. Det första är att den tydligt redogör för den konfucianska traditionens betydelse för östasiatisk utbildning och den andra är att författaren är relativt personlig och låter oss ta del av erfarenheter och reaktioner när det gäller situationen för asiatiska elever i USA.

Beträffande den konfucianska traditionen nämner hon att den vilar på ett antal inlärningsdygder som ses som mer grundläggande än själva innehållet i det som ska läras in. Sådana dygder är: att vara koncentrerad och uthållig, att övervinna svårigheter, att vara hängiven målet att söka kunskap, att visa respekt för lärare och att vara ödmjuk. Långsiktighet betonas, och det presenteras som ett livsmål att ständigt utveckla sig. Individens ses som formbar och som innesluten i ett nät av sociala relationer som innebär både plikter och trygghet. Eleverna antas inte lära sig därför att det är roligt utan därför att det är bra för dem att utveckla vanan att lära sig och att göra det som samhället vill att de ska göra. Som författarens mor säger: "Vad har inläring med motivation att göra?"

Träningen i koncentration och uthållighet inleds redan på småbarnsstadiet. I skolan fortsätter läraren sedan att inpränta de nämnda dygderna. På så sätt ger hem och skola samma budskap. Eleven följer lärarens anvisningar, och läxor ges och kontrolleras för att eleverna ska träna in det som de har lärt sig under dagen och behärska det nya innehållet på ett ledigt sätt.

Kamratinflytandet är stödjande. Det förväntas att duktigare elever hjälper svagare och att svagare ber de duktigare om hjälp. Föräldrar håller ofta fram framgångsrika elever som förebilder.

Jin Li söker i filosofin förklaringar till varför väst och Kina är olika. För väst använder hon Sokrates som modell och för Kina Konfucius. Hos Sokrates betonar hon det fria utforskandet av sanningen och individens kapacitet att förstå och hos Konfucius inlärningsdygderna. Väst prioriterar förmågan att uttrycka sig, medan Östasien betonar lyssnandet, att vara ödmjuk i kommunikationen med andra och att inte utmana den andre. Hon pekar på att lärare i väst ofta använder metoden att upprepa och omformulera det som en elev säger. Läraren inleder med att "förankra" det sagda hos eleven genom att säga att "som NN just sade" och sedan omformulera elevens ord så att tanken blir uttryckt på ett vetenskapligt acceptabelt sätt. Eleven kan då känna stolthet över att själv ha upptäckt något som är viktigt. När en kinesisk lärare får ett riktigt svar, kan läraren mycket väl fortsätta utan att ens kommentera att svaret är rätt och ännu mindre att eleven har varit duktig. Beröm är sällsynt, men det är också kritik. Ett felaktigt svar kan behandlas som en del i inlärningsprocessen snarare än som ett misstag från eleven.

Jin Li beskriver med vilken frenesi de kinesiska studenterna tog itu med studierna efter kulturrevolutionen och hur chockerad hon blev i USA när hon i skolorna mötte elever som inte ville studera. Hennes förvåning ökade när hon insåg att duktiga elever mobbades i USA, vilket väckte direkt ilska hos henne när hon dessutom upptäckte att de mobbade inte sällan var just av asiatiskt ursprung.

Hon misstänker att mobbning av asiatiska elever förvärras därför att de dessutom tenderar att vara kortväxta och fysiskt svagare än många andra elever. När hon och hennes man kontaktade skolan, efter att deras egen son mobbats, fick de höra att "elever är sådana". Hon kallar detta etnocentriskt, eftersom eleverna i Kina inte är "sådana". Paret flyttade sonen till en privatskola, med följd att problemet upphörde.

När det gäller bilden av asiatiska elever i USA som tystlåtna och passiva påstår hon att västpedagoger inte förstår och accepterar att de asiatiska elevernas kulturella bagage är annorlunda. Samtidigt säger hon att de asiatiska eleverna ofta är reserverade mot icke-asiater. Hon understrekar att en anledning till att det går bra för östasiater också i väst är att de ofta bildar studiegrupper och hjälper varandra. Deras studievänor är så effektiva att socioekonomiska skillnader mellan dem inte ger utslag i studieresultaten.

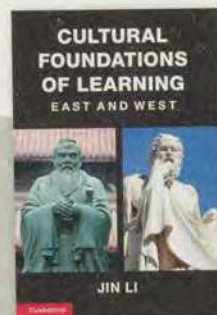
När det gäller Jin Lis egna personliga attityder finns intressanta aspekter att nämna. Hon talar alltså om kinesisk utbildning utan att på nästan 400 sidor nämna ordet "kommunism". Två gånger hänvisar hon till kulturrevolutionen men bara som ett övergående misstag, medan hon om och om igen betonar att konfucianismen har tusenåriga rötter. Hon är starkt nationalistisk och nämner inga problem i dagens Kina, även om hon medger att landet tidigare hade en nedgångsperiod. I övrigt intresserar hon sig knappt för någon annan etnisk grupp än amerikaner av europeiskt

ursprung. Det är uppenbart att hon anser östasiatiska utbildningsstra-

**CULTURAL FOUNDATIONS
OF LEARNING
EAST AND WEST**

JIN LI

Cambridge University Press 2012

Skolstart i Kina.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

ditioner överlägsna alla andra. Hon kritiserar väst också för att inte förklara sig viligt att lära av Kina. När det gäller invandring till väst anger hon ekonomi som enda skälet.

Vad beträffar de kineser som har utvandrat avvisar hon bilden av USA som "smältdegel" och föreslår istället "salladsskål" eller "mosaik". Kinesiska invandrarer identifierar sig själva som kineser, hävdar hon, och inte som medborgare i det som hon benämner "det mottagande landet". Hon tycks inte ens snudda vid tanken att invandrare skulle kunna bidra med någonting till det nya landet. Hon anser att väst ska anpassa sin utbildning så att den bättre lämpar sig för asiatiska elever, men säger inte ett ord om att Kina skulle kunna anpassa sin utbildning.

Boken väcker frågor om västerländska universitet och om ansedda universitetsförlag som Cambridge University Press. Man kan uppenbarligen doktorera vid ett västerländskt universitet trots att man har begränsade kunskaper om västerländsk tradition. Jin Li nämner exempelvis inte kristendomen i sin uppräknings av Västerlandets traditioner annat än när hon skriver att hon vid ett besök är förvånad över att finna juldekorationer i en stad

i det inre av Kina. Hon sätter också likhetstecken mellan västerländsk utbildning och den kravlösa skola som förknippas med 1960-talets radikala pedagoger. Hon nämner inga tidigare västerländska utbildningstraditioner, och hon vet tydligen inte att flera av de dygder som hon beskriver som konfucianska också kan relateras till protestantisk arbetsetik. Ur ett vetenskapligt perspektiv är det också anmärkningsvärt att hon inte nämner alternativa förklaringar till de kinesiska elevernas studieflikt, till exempel den knivskarpa konkurrensen.

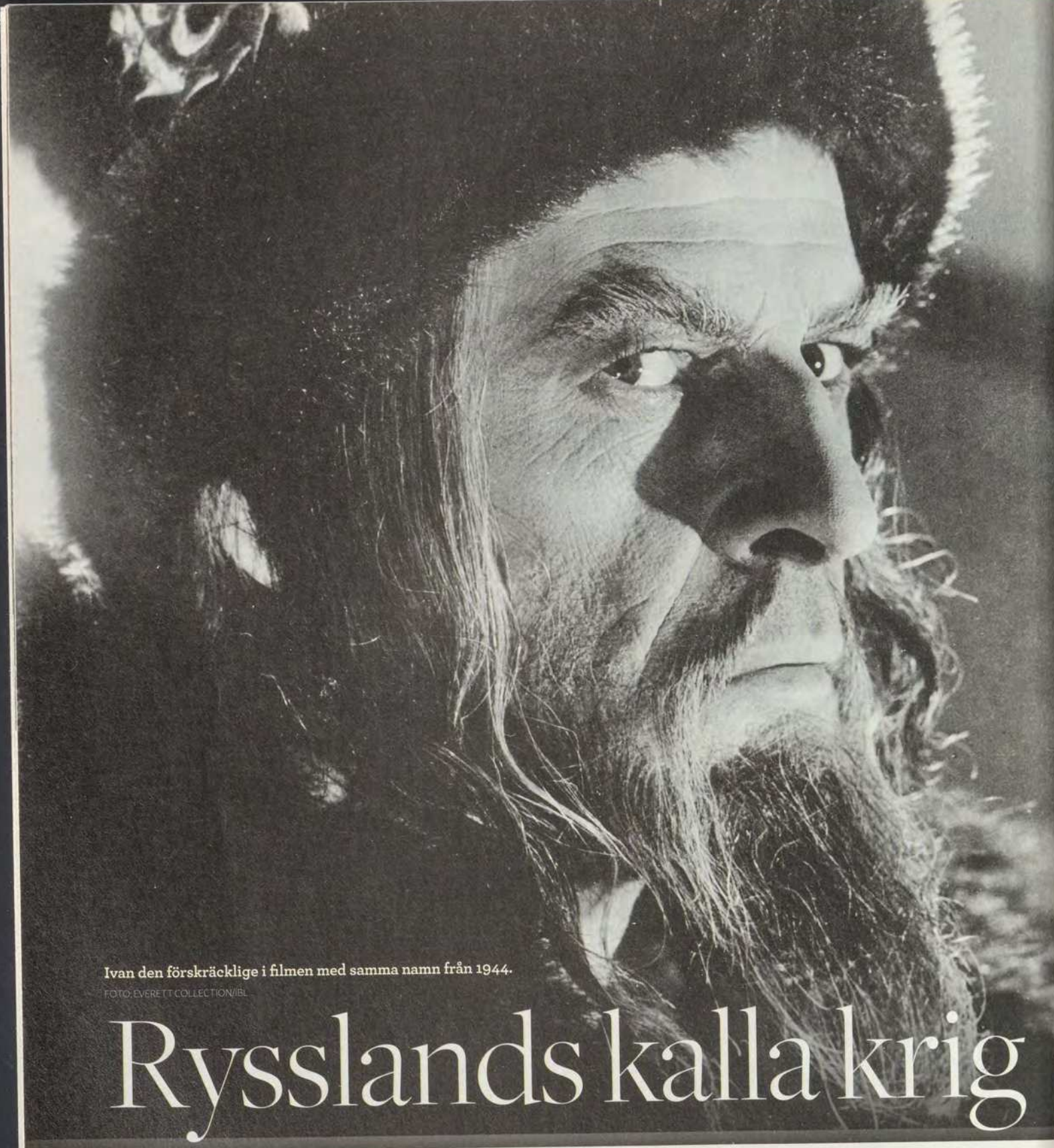
Det vore intressant att veta hur radikala pedagoger från 1968 års generation uppfattar en bok som denna. De beundrade Maos Kina och införde en stegvis alltmer "tolerant" skola. Nu har det inträffat förändringar både i väst och i Kina. I väst har den här sortens pedagoger haft sådan framgång att en person som kommer från en annan kultur inte ens förstår att dagens situation inte är typiskt västerländsk ur ett historiskt perspektiv.

Samtidigt kan en kinesisk pedagog beskriva Kinas utbildning utan att nämna Mao, men däremot tala om Konfucius på nästan varje sida. Samma person kan anlägga en nedlåtande ton när hon talar om

utbildningen i väst. En hel generation västerländska pedagoger har utformat dagens institutioner för pedagogik, och den här boken innebär ett totalt ifrågasättande av dagens västerländska pedagogik som vetenskap. Västvärldens pedagoger talar om motivation och om elevens autonomi samt om att inläring ska vara rolig och att läraren ska respektera eleverna. Det framställs som ett faktum att elevens socioekonomiska bakgrund avgör studieresultatet. I Kina hedras de elever som uppnår bra examensresultat, men i Sverige vet vi inte om vi vågar ha examina. Det som i väst presenteras som pedagogik med anspråk på att vara vetenskapligt underbyggd är alltså bara en variant av pedagogik och inte en speciellt framgångsrik sådan.

För radikalerna från 1968 måste det vara svårsmält att utbildningen i kommunistlandet Kina, som till stor del fortfarande måste räknas till tredje världen, kännetecknas av en rad inslag som de sedan länge har kritiserat som elitiska och borgerliga. Den här boken talar dessutom upprepade gånger om lärare som moraliska förebilder. Om en västerlänning skulle sagt detta, skulle personen ha kritiserats eller nonchalerats. Hur gör pedagogerna när författaren är kinesisk?

Inger Enkvist

Ivan den förskräcklige i filmen med samma namn från 1944.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

Rysslands kalla krig

HISTORIA

Cambridgehistorikern Jonathan Haslam hävdar i sitt magistrala verk om kalla kriget, *Russia's Cold War*, att termen myntades av George Orwell i en artikel i tidskriften *Tribune* den 19 oktober 1945. Orwell syftade på att USA hade atomvapen och kunde avskräcka Sov-

jetunionen från att anfalla. Sovjetunionen var, menade Orwell, omöjligt att erövra samtidigt som staten var i ett permanent tillstånd av kallt krig med omvärlden.

Haslam nämner inte att Orwells sätt att beskriva situationen kan ses som ett utkast till romanen 1984, som han kom att ge ut fyra år senare, 1949. Den brittiske historikern nöjer sig med att framhålla att relationerna mellan öst och väst hade varit

permanent dåliga alltsedan bolsjevikregimens tillkomst. Därför börjar hans historia om Ryssland och kalla kriget år 1917.

Orwell skrev 1945: "Sannolikt är vi inte på väg mot något totalt sammanbrott utan mot en period som är lika fruktansvärt stabil som antikens slavimperier." Haslams egen berättelse har samma tre huvudaktörer som Orwells kommande ro-

man. Orwells Oceanien motsvaras av Haslams USA, Storbritannien och Nato, Eurasien motsvaras av Sovjetunionen och Östasien av först Nazi-Tyskland och sedan Kommunist-Kina.

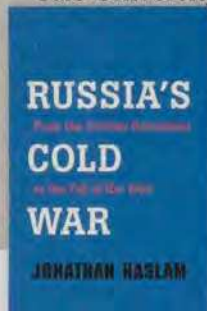
När han karaktäriserar Sovjetunionens ledare Stalin associerar Haslam till ännu en författare i den engelska litterära kanon, Oscar Wilde och i synnerhet dennes roman *Dorian Grays porträtt*. Haslam går vidare in i fiktionens värld genom att hänvisa även till en sovjetisk klassiker, Sergej Eisensteins film *Ivan den förskräcklige*. Stalin påminde om den grymme 1500-tals-tsaren, och "precis som fallet var med Dorian Gray förblev den offentliga bilden [av Stalin] oberörd av ålder och livets prövningar medan porträttet på vinden avslöjade förfallets verkliga fasansfullhet". Haslam har varit på vinden, i arkiven, och sett Stalins fula tryne.

Polerna oktoberrevolutionen-raserandet av muren i undertiteln till Haslams bok fångar väl författarens centrala tes att Tyskland från början till slut var det långa kalla krigets epicentrum. Oktoberrevolutionens förgrundsgestalter Lenin och Trotskij störtade Rysslands tillfälliga regering för att bereda vägen för en socialistisk revolution i Tyskland, som var en utvecklad industrination med en välorganiserad arbetarrörelse och följaktligen motsvarade den marxistiska föreställningen om varifrån världsrevolutionen skulle ledas. Revolutionen misslyckades visserligen i Tyskland 1919, men först när Berlinmuren försvann 1989 och Tyskland enades 1990 grusades slutgiltigt förhoppningarna om den socialistiska världsrevolutionen. Sovjetunionen förblev under hela kalla kriget och fram till sitt slut ett provisorium i väntan på revolutionen. Samuel Becketts drama *I väntan på Godot* kan i efterhand upplevas som en adekvat travesti på Sovjetunionens svarta historia.

Jonathan Haslam lämnar tidigare forskning därhän. Han föredrar att bygga sin analys direkt på källornas vittnesbörd. Materialet är ryska och västliga memoarer och dokument i parti- och statsarkiv samt sovjetisk och västlig press. Författaren låter revolutionen 1917 bestämma scenbilden, men han granskar relationerna mellan västmakterna och Sovjetunionen i huvudsak under de 50 åren efter det tyska anfallet på Sovjetunionen 1941. Perioden 1917-1941 omfattar endast 12 av brödtextens 400 sidor.

Kalla kriget fortsatte omedelbart efter Tysklands kapitulation. Den 12 maj 1945 sände Storbritanniens premiärminister Winston Churchill ett telegram till USA:s president Harry Truman där han hävdade att Sovjetunionens militära styrka i förening med kontrollen över östra Euro-

RUSSIA'S COLD WAR
FROM THE OCTOBER
REVOLUTION TO THE FALL
OF THE WALL
JONATHAN HASLAM
Yale University Press 2011

pa innebar att en järnridå hade dragits ner.

Haslams grävande i arkiven klargör att föreställningen om järnridån vägledde västmakternas politik redan ett år innan Churchill använde termen offentligt, men då utan att vara ledare för Storbritannien, i det berömda talet i Trumans hemstad Fulton i Missouri.

Jonathan Haslam ger i sin strikt kronologiska framställning en lång rad inblickar i hur den sovjetiska politiken utformades och hur den med viss svårighet anpassades till nya yttre villkor. De viktigaste faktorerna efter 1945 var Kinas uppstiggande, först som bundsförvant och sedan som medtävlare i kampen om hegemoni i världskommunismen, och avkoloniseringen i Afrika och Sydostasien. De sovjetiska ledarna var länge fixerade vid Tysklandsfrågan och förmådde inte omedelbart fylla tomrummet efter de gamla europeiska kolonialmakterna. Anmärkningsvärt i sammanhanget är att Haslam kan visa att den sovjetiske ledaren Nikita Chrusjtjovs Kubapolitik syftade till att genom att placera avskjutningsramper och missiler på Kuba tvinga västmakterna bort från Västberlin, göra hela Berlin till DDR:s huvudstad och låta Sovjetunionen befästa sin kontroll av Centraleuropa.

Begreppen *andra världskriget* och *kalla kriget* framstår i Jonathan Haslams tolkning av 1900-talshistorien som västliga. De motsvaras av det sovjetiska begreppet "fredlig samexistens". Haslam framhåller att det begreppet syftade på att den internationella klasskampen skulle fortgå fram till dess att den kommunistiska världsrevolutionen segrade. Det handlade inte om vänskap och försoning mellan det imperialistiska och det kommunistiska lägret. Avspänningspolitiken under Leonid Brezjnev var en följd av att Sovjetledarna ville minska påfrestningarna på den sovjetiska ekonomin genom att kunna öka handeln med de utvecklade industristaterna i väst. Haslam noterar att denna politik

förenades med starkt ideologisk sovjetisk offensiv i tredje världen.

Kalla kriget är ett synnerligen väl utforskat ämne. Jonathan Haslam kan inte leverera några anmärkningsvärda nya tolkningar, men det är inte heller avsikten med eller poängen för en historiker ur den empiristiska skolan. Det väsentliga för denna typ av forskare är att ge nya detaljer, att nyansera bilden och visa upp historien som en kedja av händelser utan annan mening än den som man kan utläsa ur varje god berättelse. Haslams bok ger en mera fullödig framställning av den sovjetiska utrikespolitiken och av motsättningar mellan ledarna än tidigare forskning. Inte för inte har denna detaljskarpa skildring sin inspiration i de nämnda konstnärliga förlagorna. Inriktningen på att berätta om individerna bakom politiken medför att Haslam kan leverera exempel på antiteser till Dorian Gray och porträttet av honom. Några av de sovjetiska ledarna hade en - kommunistisk - troende själ och ett klappande - kommunistiskt - hjärta bakom den bistra fasaden.

Den brittiske historikern har ingenting till övers för det kommunistiska samhället, men han undviker att demonisera de ledare som följde efter den repressiva statens skapare Lenin och Stalin. Detta är Haslams porträtt av Jurij Andropov, chefen för KGB 1967-1982 och kommunistpartiets generalsekreterare 1982-1984: "Han var en sammansatt och mångsidig person, asketisk på gränsen till fanatism (han vägrade att ta emot gåvor och bodde lika enkelt som den vanlige medborgaren), mycket intelligent, en tålmodig lyssnare, om än med fasta övertygelser, och utomordentligt välorganiserad."

Jonathan Haslams bok är en nutida motsvarighet till Oxfordhistorikern AJP Taylors klassiska pamflett *Förspelt till andra världskriget* från 1961. Den framställde Hitler som en normal europeisk politiker. Haslams tolkning erinrar också om David Anderssons porträtt av Henry Kissinger (*Dr Kissinger & världshistorien*). Kissinger menar att Stalin var en klassisk realpolitiker i Richelieus och Bismarcks efterföljd. Kissinger har kallats cyniker, och Taylors bok var kontroversiell och väckte stark kritik. Det ödet har inte drabbat och kommer inte att drabba Haslams grundliga verk. Denne har lyckats förena bilden av Sovjetunionen som en totalitär stat med beskrivningen av dess utrikespolitik som varken mer eller mindre irrationell och aggressiv än USA:s och Storbritanniens. Genom att tack vare sin syntes av perspektiv ge båda sidor rätt gör Jonathan Haslam slut på motsättningen mellan totalitarister och revisionister inom kallakrigsforskningen.

Kristian Gerner

En allomfattande världsbild

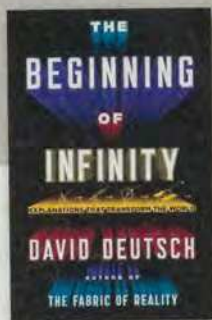
FYSIK

Den brittiske fysikern David Deutschs bok *The Beginning of Infinity* spänner över vida fält. Bland mycket annat inbjuds läsaren att stifta bekantskap med astronomiska sällsamheter som supernovor, galaxer och kvasarer; med kvantmekanik, inklusive ett inspirerat försvar för den omtvistade många världar-tolkningen; med biologisk och kulturell evolution; med vetenskapsteori och metafysik; med 1800-talsmatematikern Georg Cantors banbrytande men på sin tid kontroversiella teori för olika stora oändligheter; med datalogins födelse och grunder; med reduktionism kontra holism; och med medvetandets ställning i ett materiellt universum. Alltsammans används som pusselbitar i och argument för författarens nya tankesystem – ett mäktat ambitionstöst och delvis mycket originellt försök att skapa en allomfattande världsbild.

En central roll i Deutschs teoribyggnad spelar idén om en ständigt växande kunskapsmassa. Till en början var universum tomt på liv och därför skäligen ointressant, men så uppstod de första självreproducerande molekylerna, och ett slags protokunskap kunde utvecklas och spridas genom informationsbärande RNA- och DNA-sekvenser. Nästa stora steg var uppkomsten av nervsystem som medgav individuell kunskapsinhämtning. Det senaste avgörande genombrottet är enligt Deutschs storslagna historik upplysningen och utvecklandet av den vetenskapliga metoden, vilken har *universell räckvidd* (mer om denna nedan). Universum ligger därför för våra fötter: från att ha varit livlöst och torftigt kommer det att fyllas av alltmer kunskap, och omformas efter våra behov och idéer i en aldrig sinande utveckling. Det hela är så grandios och ödesbestämt att man lätt associerar till Hegel och Marx, en jämförelse som vi dock kan räkna med att författaren indignerat kommer att tillbakavisa.

Den vetenskapliga metoden, som alltså kommer att föra oss bokstavligen till oändligt långt (härav bokens titel), får stort utrymme i framställningen. Deutsch börjar med att göra slarvskylta av den naiva empirism enligt vilken kunskap blir till genom att vi med våra sinnen helt enkelt läser av naturen, ungefär som man läser en bok. Så kan det inte gå till, ty all kunskapsinhämtning är kontextberoende, och utan modellantaganden kan vi aldrig förstå nå-

THE BEGINNING OF INFINITY
EXPLANATIONS THAT
TRANSFORM THE WORLD
DAVID DEUTSCH
Allen Lane 2011

got av våra sinnesintryck. Istället försvarar Deutsch en epistemologi som bygger på Poppers falsifikationism. Förklaringsmodeller skapas genom kreativa processer i våra hjärnor, och utsätts sedan för kritiskt tänkande; det är först i det senare steget som empiri (sinnesintryck) kommer in. Kritiskens utfall inspirerar sedan till mer eller mindre modifierade förklaringsmodeller, och så vidare.

Deutsch är realist, i betydelsen att han tillskriver fysikaliska fenomen en objektiv existens. Därmed blir även objektivt sann kunskap möjlig att erhålla, även om Deutsch är noga med att framhålla att den aldrig kommer att bli vare sig fullkomlig eller helt bombsäker. Även matematiska objekt (såsom primtal och trianglar) tillskriver han en objektiv existens, dock med det ovanliga inslaget att matematisk bevisföring underordnas fysikens lagar. Han går sedan vidare på det realistiska spåret och hävdar att såväl etiska som estetiska värden existerar objektivt, men här blir han allt mindre övertygande.

Hur kan det komma sig, frågar han, att vi upplever blommor som vackra, trots att dessa av evolutionen selekterats för att locka till sig insekter, inte oss? Kanske beror det på att det är medelst objektiv skönhet de attraherar insekter, och att det är denna vi upplever? För all del en kreativ förklaringsmodell, men när Deutsch skriver att den är den enda han kan föreställa sig, så har han uppenbarligen glömt att begagna sig av det kritiska tänkande han själv så gärna predikar.

När Deutsch talar om den vetenskapliga metodens universella räckvidd menar han det bokstavligen. Allt som är sant har vi kraft att vinna kunskap om, och allt som ligger inom ramen för vad naturlagarna

tillåter kan vi också genomföra så snart vi vunnit den erforderliga kunskapen. Hans argument har dock drag av cirkularitet och är alltför undflyende för att jag ska kunna redogöra för det här, och det hjälper inte att han dömer ut motsatt uppfattning som "tro på det övernaturliga".

Något snabbt och allmänt gehör för sin universalitetsteori har jag svårt att tro att han kommer att få, ens bland sina kolleger. Så skriver till exempel fysikern Ulf Danielsson i *Axess Magasin* nr 5/2012 att "kanske en annan och högre utomjordisk intelligens [...] har förmåga att analysera sönder vår mer begränsade hjärna in i minsta detalj på ett sätt som vi inte klarar? Och därigenom förstå hur allt bara handlar om neuroners elektriska impulser eller något annat som vi inte alls har någon vetenskap om? Någon utsikt att förklara för oss lägre stående stackare på ett begripligt och övertygande sätt finns dock inte." Uppenbarligen är (minst) en av herrarna Deutsch och Danielsson fel ute i denna fråga, som jag inte kan se som annat än vidöppen.

Som teoretiskt ramverk då han diskuterar samhällsutvecklingen använder sig Deutsch av memetisk evolution. Memer – ett begrepp myntat av Dawkins – är idéer, tankefragment, melodier och liknande, vilka likt gener utsätts för evolutionära mekanismer: mutation, selektion och reproduktion. Memer har dock en något mer undflyende karaktär än gener, och har ännu inte visat sig vara ett lika exempelöst fruktbart vetenskapligt begrepp som de senare. Detta hindrar inte att memetiska förklaringsmodeller kan vara intressanta och värda att beakta. Särskilt intressant, enligt min mening, är Deutschs nya kategorisering av memer, och hur han använder denna för att belysa idéhistorien.

Deutsch inför nämligen de båda kategorierna *rationella* och *antirationella* memmer. En antirationell mem främjar sin egen fortplantning genom att aktivt motarbeta kritiskt tänkande. Ett exempel är den extremt framgångsrika memen "den som tvivlar på Gud ska brinna i helvetet". En rationell mem har motsatt strategi: den säger något som är sant, samtidigt som den uppmuntrar kritiskt tänkande, för att på så vis gynnas i konkurrensen med allehanda falskheter.

En kultur som domineras av antirationella memmer är statisk, medan en som domineras av rationella memmer är framstegsinriktad och dynamisk. Nästan alla kulturer har varit av det förstnämnda sla-

Här kan ingen höra dig skrika.

FOTO: REX FEATURES/BL BILDBYRÅ

get. Tillfälliga framgångar för de rationella memerna, som i antikens Aten, har slagits tillbaka. Så har det varit ända fram till de rationella memernas stora genombrott från 1700-talets upplysning och framåt. Tack vare deras frammarsch upplever vi idag en teknologisk och samhällslig utveckling av aldrig tidigare skådat slag. De rationella memerna kommer enligt Deutsch att ta över alltmer, medan vi idag befinner oss i en övergångsfas där de antirationella ännu gör kraftfullt motstånd. Just när jag skriver detta nås jag av nyheten att Republikanska partiet i Texas antagit ett idé- och handlingsprogram i vilket de förespråkar förbud mot att i skolor lära ut ett kritiskt tänkande som riskerar att "utmana elevers fixa trosföreställningar och undergräva föräldraauktoriteten".

Då och då tappar Deutsch fotfästet en smula, då han har blicken så högt fäst på sin storslagna plan för mänskligheten och universum att han negligerar de pro-

blem vi står inför här och nu. Särskilt nedlåtande är han inför dagens miljö- och naturresursproblem. I en framtid med nanoteknologiska 3D-kopiatorer som atom för atom bygger upp vilket stycke materia vi än råkar önska, och där vi genomkorsar universum med transgalaktiska motorvägar, så är utfiskningen av världshaven på den *pale blue dot* som är vår ursprungspånet måhända inte någon stor sak. Men vi är inte där än, och om vi sågar av den ekologiska gren vi sitter på lär vi inte nå dit.

Sammanfattningsvis kan följande sägas. Å ena sidan är *The Beginning of Infinity* en remarkabelt innehållsrik, stimulerande och helt klart läsvärd bok. Å andra sidan är den ytterst irriterande. Det största irritationsmomentet utgörs av författarens arroganta tonfall, då han sida upp och sida ned slår fast sina tankegångar och spekulationer som vore de oomtvistliga sanningar.

Nästan lika irriterande är den ojämnhet

i tankeskärpa och argumentation som jag gett några exempel på ovan. Deutsch bryr sig inte ens om att upprätthålla bokens interna konsistens. Efter att han genom hela boken har framställt människans framtida herravälde över universum som ristat i sten skriver han plötsligt, en sida från slutet, att det kan hända "att vi misslyckas, att vi ger upp, och att intelligenta varelser från någon annanstans i universum utgör den verkliga början på oändligheten".

I mottagandet av boken har Deutsch fått en del kritik för att han givit sig in på områden där han saknar bekantskap med litteraturen (eller helt enkelt ignorerar den). På denna punkt tycker jag emellertid att vi bör ha ett visst överseende. Ingen kan idag behärska mer än ett eller några få snävt specialiserade områden. Om vi alla ska bli vid vår läst kommer ingen att lyfta blicken, se helheten och skapa de stora synteserna. Deutsch har gjort ett spännande och hedervärt försök. **Olle Häggström**

Maskinen som ideal

IDÉHISTORIA

Tänkandet är det som traditionellt definierar människan – den visa, eller åtminstone kunskapssökande, varelse som kan se sig själv utifrån, som kan förhålla sig till svunna tider och som kan spekulera om det som komma skall. Vad tänkandet består i brukar bli föremål för återkommande analyser. Detta tänkande om tänkandet utövas idag inte sällan av neurovetenskapliga specialister på hjärnan, som kan beskriva hur minnen och känslor interagerar med vår förståelse av omvärlden. Men det finns också en mer humanvetenskaplig förståelse av tänkandet, som fokuserar tänkandet som en aktivitet, som något människor gör i dialog med samtida och äldre tiders lärde.

Det senaste svenska bidraget till en sådan humanvetenskaplig tankeanalys är det omfattande arbetet *Tänkmaskinen. Polhems huvudverk och andra studier i tänkandets historia*, författad av idéhistorikern David Dunér. Här ligger tonvikten på ett antal svenska vetenskapsmän under upplysningspoken, den tid som i den politiska historien också går under namnet frihetstiden.

Ett genomgående tema hos Dunér är hur tänkandet utvecklas interaktivt och med hjälp av metaforik. Vetenskapen utvecklas inte genom plötsliga aha-upplevelser, utan genom "ett sakta, grumligt uppvaknande". Man tar hjälp av bildspråk för att det ogripbara ska bli konkret och fattbart. Bildspråket är i sin tur hämtat från ett kulturellt sammanhang, inte sällan ett religiöst sådant.

Så kunde till exempel Falu koppargruva, en av den svenska stormaktstidens viktigaste källor till exportinkomster, beskrivas i termer av såväl helvete som underverk. Helvetet blev en bild för det livsfarliga arbetet i underjorden, men också för den giftiga rök som kom från rostningen av kopparmalmen och som färgade Faluns trähus svarta och förgiftade invånarnas lungor. Talet om underverk handlar istället om värdet av det som utvanns ur underjorden och om tekniken för att få upp den kopparkhaltiga malmen.

Men vetenskapsmännen utvecklar också egna bilder för att ge liv åt sina tankar. Till de mer påtagliga exemplen på sådana bilder hör uppfinnaren Christopher Polhems mekaniska laboratorium,

Christopher Polhem.

med modeller i trä av de grundläggande mekaniska krafterna. Modellerna, som åskådliggör till exempel hur en pendelrörelse överförs till en roterande rörelse via kugghjul, fungerade som ett mekaniskt alfabet, med vars hjälp man skulle kunna bygga vilken maskin som helst, liksom man från ett vanligt alfabet kan forma vilka ord och meningar som helst.

Samtidigt blir Polhems modeller också uttryck för ett visst sätt att läsa av verkligheten, som vinner insteg under 1700-talet. Man söker en klar struktur, en renodling, även där naturen mest verkar vara ogenomskinlig oordning. Man utvecklar anatomiska modeller, som visar den mänskliga kroppen med dess skelett och organ i en tydlighet som strider mot "den kaotiska sörjan av vätskor, slem,

fläsk och svål", som Dunér målande uttrycker det. Det handlar här inte bara om en strävan efter pedagogisk klarhet utan också om en estetisk idealisering. Upplysningens tänkare uppvisar ofta en otålighet med den faktiska naturens "kaotiska sörja" som de menar döljer en underliggande klar och lagbunden struktur.

Denna estetiska dimension av det vetenskapliga tänkandet kan vara fruktbar att utveckla när det gäller tiden efter de århundraden som Dunér redogör för. Den matematisk-geometrisk estetiken är reduktionistisk. Med så få antaganden som möjligt ska man förklara så mycket som möjligt. Onödiga tilläggsresonemang ska skalas bort. Det som inte är nödvändigt är onödigt

och det som är onödigt är oskönt. Detta tänkande kommer längre fram att prägla hela samhällsbyggen. 1900-talets sociala utopier är ingenjörssdrömmar, där viljan att bygga ett samhälle på vetenskaplig grund går hand i hand med en reduktionistisk estetik. Man kan här tänka på funktionalismen, som skulle göra rent hus (bokstavligen talat) med dekor och ornamentering på byggnader, med hänvisning till att sådant dolde snarare än visade material och funktion och därmed var "förljuget".

Dunér beskriver en sorts metaforiskt växelspel, där vetenskapsmännen både påverkas av mekanistiska bilder och själva skapar sådana bilder. Man hämtar inspiration från geometriska och vill se världen som en ingenjörprodukt

TANKEMASKINEN
POLHEMS HUVUDVÄRK OCH
ANDRA STUDIER
I TÄNKANDETS HISTORIA
DAVID DUNÉR
Bokförlaget Nya Doxa 2012

– vilket kunde vara fullt förenligt med en tro på Gud som den store mekanikern. Så är maskinen och den mekaniska rationaliteten också närvarande som förebild och ideal när man försöker uppfinna ett "rationellt" språk, som med ett fåtal bokstavs-kombinationer ska kunna ersätta de olika naturliga språkens mångtydighet och mångordighet. Ett språk skulle kunna byggas som man byggde en maskin. Men man undrar om de tänkte på sådant som uttal och satsmelodi. I Polhems försök till universellt språk skulle Bibelns inledning – "I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Jorden var öde och tom, djupet täcktes av mörker och en gudsvind svepte fram över vattnet" – reduceras till "Spavilafk ikav Sve".

Att det mekanistiska tänkandet också inkluderade den mänskliga kroppen kommer fram i ett fint citat från Carl von Linné som Dunér återger. Apropå att hans vän läkaren Abraham Bäck fått i uppdrag att vårda den utlevade kungen Fredrik I noterar Linné den utmaning som ligger i att "lappa en så förfallen *machina humana*". Men även här kan det vara värt att påminna om 1900-talets socialingenjörer och deras tal om "människomaterialet" som skulle göras mer ändamålsenligt.

Linné får hos Dunér också illustrera en annan viktig aspekt av tänkandets historia, nämligen dess metaforiska och faktiska förhållande till resande. Vi talar ju om att "resa i tanken" och när vi föreställer oss förflutna tider och framtida möjligheter så ger vi konkretion åt vårt tänkande genom att placera oss själva där. Den in-kännande historikern försöker föreställa sig hur det skulle ha varit att ikläda sig rollen av en medeltida munk eller en härförare från trettioåriga kriget. (Här hade Dunér kunnat referera till den brittiske historikern och filosofen Robin Collingwood, som betonade just vikten för historiker av inlevelse i det förflutna.) Linné gör på ålderns höst en sådan resa i tanken till sin barndoms bygd och antecknar: "NOSTALGIA – Stenbrohult". Men han gjorde ju som bekant också faktiska resor, och han skickade ut sina lärjungar för att för hans räkning kartlägga världens flora.

David Dunér har åstadkommit ett encyklopediskt lärt arbete om det vetenskapliga tänkandets historia, framför allt på svensk botten, men med viktiga internationella utblickar. Som idéhistoriskt intresserad läsare har man glädje av hans bok som just en encyklopedi. Snarare än att läsa den från pärm till pärm – boken är en rejäl tegelsten på mer än fem hundra sidor – så kan man återkomma till den för att läsa ett kapitel då och då och berika såväl sitt vetande som sitt tänkande. Kapitel-
len står utmärkt för sig själva. **Per Bauhn**

På jakt efter historisk sanning

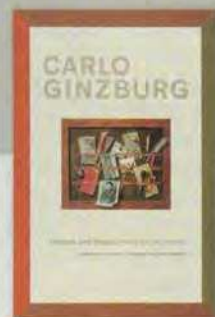
HISTORIA

Det är inte ovanligt att stora forskare, särskilt på ålderns höst, publicerar samlingsverk med mindre kända artiklar ur den egna kvarlåtenskapen. Jag har ofta undrat varifrån inspirationen kommer – om det är förlagen som övertalar forskaren, eller om initiativen kommer från vänner och kolleger, eller om det trots allt är författaren själv som är upphovsman till idén. Eftersom antologierna sällan upplevs som strömlinjeformade och helgjutna har jag i regel svårt att tro på sistnämnda alternativ, men det innebär inte nödvändigtvis att böckerna känns onödiga.

Resonemanget gäller i högsta grad för Carlo Ginzburgs *Threads and Traces*. Den enda gemensamma nämnaren i antologins essäer, eller rättare sagt i vissa av dem, kan sammanfattas med frågan "Hur når vi historisk sanning?" Ginzburg har under flera decennier brottats med de radikala, antipositivistiska trender som svepte fram över Västerlandets lärda värld på 1960- och 1970-talen, och i boken skildrar han på ett antal konkreta punkter hur han själv hanterade utmaningen. I hur stor utsträckning ska en historiker kapitulera inför poststrukturalismens insisterande på att det egentligen inte finns några historiska fakta, utan blott berättelser om föregivna dylika? Hur ska vi hantera en historisk situation om vilken vi bara har en enda källa, som i fallet med en tvångsomvändelse av judar till kristendomen på den baleariska ön Menorca på 410-talet? Kan vi överhuvudtaget diskutera incidenten såsom en verklig händelse? Hur kan vi resonera oss fram till att tvångsomvändelsen överhuvudtaget har ägt rum? Och hur fyller vi i tomrummen kring historiska hårddata – hur bör vi konstruera förklaringar och bakgrunder till de få notiser i arkiv och bibliotek som har överlevt intill våra dagar? Var går gränsen mellan verklighet, sannolikhet och fiktion?

Så långt är allt gott och väl, men bokens karaktär av samling av ur sina kontexter lösryckta essäer, efterord och förord gör att kvaliteten, liksom tematiken, varierar kraftigt mellan de enskilda kapit-

**THREADS AND TRACES
TRUE, FALSE, FICTIVE
CARLO GINZBURG
University of California Press
2012**

len. Inte sällan får man som läsare intrycket att Ginzburg valt att nyttja ovannämnda sanningsfråga som minsta gemensamma nämnare eftersom den är lätt att använda just på det sättet. I grund och botten har flertalet av bokens texter inte mycket med varandra att göra. I två kapitel behandlar Ginzburg schamanismen som historisk och historiografisk företeelse, bland annat med fokus på hur europeiska intellektuella återupptäckte schamanen när ryssarna lade under sig Sibirien. Kapitlet om tvångsomvändelsen på Menorca är en lärd och historiografisk granskning av en senantik källa. Ett spännande kapitel om Montaignes syn på kanibaler belyser hur man som forskare kan gå till väga för att dyrka upp en historisk persons tankesätt, närmare bestämt hur Montaigne fascinerades av det exotiska och antikvariska och hur detta avspeglades i dennes syn på samtida företeelser.

Även läsarens möjligheter att tillgodo-göra sig texterna varierar. Medan kapitlet om schamanism och häxor är relativt lättillgängliga ligger Ginzburgs text om Erich Auerbachs syn på Voltaire och hans essäer om Stendhal på en hög akademisk nivå och kräver omfattande förkunskaper för att bli begripliga. Detta är inte en bok för alla och envar. Kapitlet om mikrohistoria, det vill säga vad vi brukar uppfatta som Ginzburgs egen paradgren, är strikt historiografiskt till sin natur och blir närmast en besvikelse; här hade mästaren kunnat säga mer. I vissa kapitel, särskilt mot slutet av boken, blir

»

Ginzburg mycket personlig och spekulerar i om hans egen identitet som jude har medverkat till att han specialiserat sig på att studera förföljelser av människor som utpekats som häxor.

Med andra ord: Detta är inte en dålig bok, men en spretig bok. Den hade vunnit åtskilligt i kraft om redaktören bantat ned de femton essäerna till hälften så många, eller om Ginzburg omarbetat kapitelinnehållen i linje med de huvudfrågor om sanning kontra fiktion som löst svävar över det samlade verket. Som det nu är ställer boken stora krav på läsarens tålmod och vilja att låta den lärde italienaren komma till saken. I vissa textpartier gör han det aldrig. I andra är han mycket tydlig och levererar konkreta exempel på hur och varför han har gjort sina teoretiska ställningstaganden.

Var positionerar sig då Carlo Ginzburg? Tror han på historikerns möjlighet att nå fram till en sann eller åtminstone sannolik skildring av verkligheten? Javisst. Han menar med bestämdhet att vi måste ta historiska berättelser på allvar och ha en öppen syn på deras möjlighet att skänka oss en god bild av vad som hänt. "An unlimited skeptical attitude toward historical narratives is [...] groundless." Han slår också fast, med en pregnans som får mig att tänka på de gamla klassiska källkritikernas utsagor, att "the question of evidence remains the nub of historical research". Det stora problemet uppstår när vi måste skänka förklaringar till de fakta vi har blottlagt, när vi blir tvungna att sätta in resultaten i ramverk som skänker mening åt enskilda handlingar. Kritikerna – inte bara idag utan även på 1800-talet – menar att vi historiker bara hittar på och låter vår egen fantasi och förförståelse fylla i luckorna. Ginzburg vänder sig bestämt emot detta. Vi befinner oss inte alls i en situation där vi måste uppfinna och ta hjälp av fantasin. Tvärtom: genom att agera som historiska antropologer och med hjälp av arkiven leva oss in i dåtidens tanke- och levnadsomständigheter, kan vi för-

stå till synes märkliga orsakssamband och vad som vid en första anblick framstår som bisarra livsval.

Det är lätt att läsa Ginzburgs uttalanden som försvar mot den kritik som ofta har riktats mot hans forskning, inte minst mot den kända och till svenska översatta boken *Osten och maskarna*. En 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen (1976). I material, framför allt från inkvisitionen, har

han hittat handlingar, åsikter och filosofier som i förlängningen, tack vare hans egna böcker och artiklar, har kommit att ligga till grund för långtgående generaliseringar om folklig mentalitet, detta trots att de egentliga beläggen är begränsade till ett fåtal individers

resonemang. Ginzburg talar sig varm för att dylika arkivfynd växer i betydelse och historisk relevans ju mer vi omger dem med kringkunskap, ju mer vi förstår sätta in detaljerna i helheter genom att förstå det kulturella sammanhanget. Clifford Geertz skulle ha hållit med. Men en traditionell positivist gör det inte. Inte en poststrukturalist heller.

Threads and Traces kan beskrivas som en svag helhet med starka delar. Bokens kapitel är alldeles för olikartade till struktur och innehåll för att fungera väl tillsammans.

I sina sämsta stunder upplevs boken som en samling fragment med få inbördes beröringspunkter. I sina bästa stunder visar antologin hur en av världens mest tongivande historiker under det senaste halvseklekt själv resonerar i de verkligt stora frågorna – om sanning, lögn, forskning och den mänskliga hjärnans förmåga att rekonstruera förflutna förlopp. Idéhistoriskt sett kan boken läsas som en svit exempel på hur poststrukturalismens utmaningar frammanar både intresse och motstånd från en etablerad forskare som ser sig tvungen att markera revir i ett allt stormigare akademiskt landskap. I synnerhet ur sistnämnda perspektiv är *Threads and Traces* ett värdefullt stycke intellektuell nutidshistoria.

Dick Harrison

HISTORIA

Moralistens sista ord

Vad lägger man i begreppet *intellektuell*? Wikipedias definition lyder: "personer som ägnar sig åt vetenskaplig eller litterär verksamhet. Det omfattar med denna innebörd grupper som yrkesmässigt förmedlar kunskaper och åsikter, till exempel forskare, författare och lärare.

I en snävare bemärkelse avses personer som gjort sig kända för att analysera och ha åsikter om samhället, och om tidens stora frågor. Sådana frågor kan vara av till exempel politisk, filosofisk, religiös eller kulturell natur."

Det är med andra ord en verksamhet som rymmer åtskilliga utövare och, har man intuitivt på känn, ett otal underavdelningar och intressesfärer. En kategori som vi väl känner men saknar namn för är vad man på engelska kallar *a public intellectual*. Någon som i kraft av sin intellektuella kapacitet är inriktad på att påverka opinionsbildning och samhällsutveckling. Någon som inte kan ignoreras.

Och, framför allt, någon som står fri. Friheten är förstås inte absolut: akademisk forskning kan dras in, författaren refuseras, journalisten få sin tidning nedlagd och så vidare. Men utgångspunkten är oberoendet och det kritiska perspektivet. Med det följer i sin tur förtroendet och manöverutrymmet.

I nom loppet av ett drygt år dog två brittiska intellektuella med världsrykte. Båda tillhörde samma generation, var rotade i vänstern, utbildade vid elituniversitet och pånyttfödde sina karriärer och avslutade sina liv som amerikanska medborgare i USA. Av de två var Christopher Hitchens, som avled i december förra året, den mer uppmärksammade och inflytelserike. Men jag är övertygad om att Tony Judt blir den som kommer att hålla längre över tid. Hitchens, om än spränglörd och såväl villig som kapabel att underhållande och intelligent ta sig an vilket ämne som helst, tillkortakommande beror just på hans begränsade sikt djup. Repertoaren är till synes obegränsad, men ofta en smula flack. Hans receptiva begåvning, det retoriska fyrverkeriet och det förstklassiga temperamentet kamouflerar bristen på viktiga kunskaper. Polemikern firar triumfer – för stunden.

Tony Judt, däremot, är historikern som

först under sina sista år blev en offentlig person. Dessförinnan hade han framlevt en framgångsrik karriär med Frankrike och det franska socialistpartiet som specialitet. När han rekryterades till New York University 1990 breddades forskningsfältet till att täcka hela Europa, främst Central- och Östeuropa. 2005 kulminerade hans arbete i mästerverket *Postwar. A History of Europe Since 1945* som blev en både stor kritiker- och försäljningsframgång. Men den var frukten av två, kompletterande, utvecklingsfaser.

Det första var kommunismens kollaps och kalla krigets slut. Tony Judts förhoppningar på socialismen och marxismen smulades sönder, liksom tidigare hans ungdomssvärmeri för sionismen, av verkligheten. Han var för mycket skeptiker och empiriker för att någonsin ha hänförs av teser och sekterism, men från 1990-talet fram till sin död var han en frisinnad socialdemokrat.

Hans förändrade samhällsperspektiv och förståelse av efterkrigstiden hade också påverkats av den nyliberala och marknadsorienterade politiken i väst, särskilt i Storbritannien och USA under Margaret Thatcher och Ronald Reagan. Judt, uppvuxen under enkla förhållanden i den judiska delen av Londons East End, hade – som åtskilliga begåvningar i hans generation – välfärdsstaten att tacka för sina framgångar. Han avskydde med varje fiber i sin kropp den nya tid där stat och politiker faller undan för socialdarwinism och rå kapitalism.

Överhuvudtaget avskydde han förenklingar, fanatism och tvärsäkerhet. Med de förutsättningarna, den vetenskapliga sanningslidelsen, omslaget i det politiska klimatet och hans personliga erfarenheter och läggning, var det bara en tidsfråga innan han skulle utmana den offentliga smaken och göra sig omöjlig i vida kretsar. Det skedde i en essä 2003 i *New York Review of Books* där han ifrågasatte Israels existens genom att föreslå en ny statsbildning där judar och araber levde tillsammans. I förbifarten uttalade han sig föraktfullt om den israeliska lobbyen i USA och dess manipulationer och utpressningstaktik. Judt fick höra att han var en "självhaktande jude", fick inbokade föreläsningar inställda och blev portad av tidskrifter där han tidigare alltid kunnat publicera sig.

Det var en ny upplevelse som han inte odelat ogillade. Han kunde nu fullt ut spela rollen av vad fransmännen kallar sina intellektuella upprorsandar och sanningssägare: *un moraliste*. Judt tar själv upp begreppet i *Thinking the Twentieth Century*, den intervjubok som nu har kommit ut två år efter hans död, och konstaterar att han, utan att vilja förhäva sig, verkat i en tradi-

Tony Judt.

**THINKING THE
TWENTIETH CENTURY**
TONY JUDT & TIMOTHY
SNYDER
The Penguin Press 2012

THINKING
THE
TWENTIETH
CENTURY
TONY JUDT
with
Timothy Snyder

tellektuella engagemanget alltid var uttryckligt moraliskt.

I boken intervjuas han av historikern och vännen Tim Snyder, ett samtal som täcker Judts personliga och intellektuella biografi: uppväxten i London, hans judiska identitet, studentåren i Cambridge,

forskargärningen och hans roll som kritiker och opinionsbildare (*le moraliste*). Men det är inte en vänbok utan ett stimulerande samtal mellan två jämlika där den ene, Snyder, ser som sin uppgift att få fram ett destillat, essensen, ur en av vår tids främste historiker och tänkare. Det är också ett testamente, för under bokens tillkomst var Tony Judt redan svårt sjuk i als som gradvis bröt ned hans kropp. (Judt dikterade också underbara essäer under sin sjukdom som först publicerades i *New York Review of Books* och sedan samlades i boken *The Memory Chalet*.) Heroism är ett sätt att beskriva det, ett annat en obändig vilja att in i det i sista och under de mest vidriga förhållanden hålla fast vid den man är och vad man tror på – ännu en parallell till Hitchens.

Vad man särskilt fäster sig vid är Judts personlighet: ständigt manande, prövande och nyfiken. Aldrig sentimental, alltid öppen för nya intryck. De bästa avsnitten i den nya boken handlar om Östeuropa, historikerns uppgift och socialdemokratins framtid. Här finns fullständigt bländande resonemang och analyser, miniskisser av stora skeenden tecknade med en blandning av suverän överblick och stark känsla för detaljer. Kapitlet om Östeuropa är en veritabel *tour de force* med ett myller av intellektuella korsbefruktningar, stickspår och historisk-ideologiska återkopplingar. Och allt utan en tillstymmelse till docerande. Den som läst Judts *Ill Fares the Land* känner igen försvarstalet av välfärdsstaten och den socialdemokratiska, vänsterliberala samhällsmodellen, men hans vanmakt över dess nedmontering och övertygelse att vi mer än någonsin behöver ett politiskt projekt som håller oss samman som samhällsmedborgare imponerar särskilt genom sitt personligt hållna engagemang. Sammanfattningen av Keynes betydelse hör till det allra bästa som jag någonsin läst.

Men jag låter historikern Tony Judt få sista ordet:

Det är oerhört viktigt för ett öppet samhälle att vara förtroget med sitt förflutna. Ett gemensamt drag hos de totalitära samhällena under det tjugonde århundradet, vänsterns eller högerens, var att de manipulerade historien. Att lägga det förflutna till rätta är den äldsta formen av kunskapskontroll: om man har makten över tolkningen av vad som inträffat tidigare (eller rätt och slätt kan ljuga om den), står både framtid och samtid till ens förfogande. Så det är helt enkelt en demokratisk försiktighetsåtgärd att försäkra sig om att medborgarna känner sin historia.

Mats Wiklund

Historievetenskapen inför rätta

HISTORIA

I vår tid brukas historia för många syften, av vilka det vetenskapliga bara är ett. Historia kan därtill användas existentiellt för att skapa förankring och identitet, moraliskt för att väcka indignation och backa upp krav på återupprättelse, politiskt för att stärka en debattposition, ideologiskt för att legitimera makt och kommersiellt för att tjäna pengar. Martin Wikkunds nya bok *Historia som domstol* väcker frågan om det därutöver finns ett juridiskt eller normativt bruk av historia, med specifika förutsättningar och karaktärsdrag, och med syfte att värdera och döma. Hans svar är i princip nekande. Detta historiebruk står alltför nära det vetenskapliga bruket av historia för att utgöra en egen kategori. Historiker intar i grunden samma roller och utför samma retoriska handlingar som försvarsadvokater, åklagare och domare. Han visar med övertygande resonemang och goda exempel att domstolsmetaforen har fog för sig, särskilt när det gäller moraliskt, politiskt och ideologiska känsliga frågor i den moderna historien. I sådana frågor hamnar historievetenskap ofta i vad Wikkund kallar offentliga historiedomstolar. Liksom försvarsadvokaten tar historikern en händelse i försvar med påpekanden att den måste värderas utifrån en samtida kontext, och likt åklagaren ställer historikern det kapitalistiska eller något annat samhälle till svars för diverse "brott". I historiedomstolen har under senare decennier en rad tidigare "bortglömda" kategorier, som kvinnor och etniska grupper, erkänts och rehabiliterats.

Dessutom beskriver Wikkund det nära förhållandet mellan historia och värdering inte bara som en väl etablerad relation med rötter tillbaka till antiken, utan också som ett ideal, formulerat utifrån en hermeneutisk grundsyn att historiker liksom domare har att upprätta en dialog med det förflutna, byggd på förmåga att kunna översätta historiska fenomen – i domarens fall lagar – till nuets villkor och vara allmänt införstådd med dessa fenomenets verkningar över tid. Problemet är, hävdar Wikkund i formuleringar som bär spår av nietscheansk vetenskapskritik, att historia som vetenskap under modern tid har fjärrat sig från samhällets och det praktiska livets historiska tänkande. Frågor om vad man kan lära av historien och om hur tolkningen av dåtiden samspelar med nuets frågor och värderingar får sällan

HISTORIA SOM DOMSTOL HISTORISK VÄRDERING OCH RETORISK ARGUMENTATION KRING "68"

MARTIN WIKKUND
Bokförlaget Nya Doxa 2012

plats i den vetenskapliga diskussionen. I den

praktiska historiefilosofin, däremot, har handlings- och nutidsorienterade värderingar och omdömen en naturlig plats.

Det första problemet med att placera historievetenskapen i en domstolsmiljö är just att många professionella historiker inte accepterar en sådan placering, eftersom den strider mot en av den moderna historievetenskapens absoluta grundsatser: att historiker ska beskriva och förklara vad som faktiskt har hänt, utan att hänge sig åt värderande omdömen och domslut över historien. Frågor om ansvar, rättvisa och skuld tillhör traditionellt metafysikens område och hör därför inte hemma i en objektiv vetenskaplig diskurs.

Det andra problemet är snarast det motsatta. Om vi bortser från den professionella retoriken är det närmast självklart att historia som vetenskap genomgående stöder sig på värderande omdömen om vad som konstituerar det historiskt betydelsefulla. Ibland grundas de i svårskiljaktiga teoretiska och ideologiska resonemang, ibland på politisk-historisk korrekthet, ibland på pedagogiska avgöranden, ibland på sådana subjektiva kriterier som med nödvändighet är närvarande i en disciplin som rör identitet och självförståelse. För en historiker som undertecknad, som ägnat sitt forskningsintresse åt kontroversiella företeelser som kommunism och nazism, etniska konflikter, statsterror och folkmord, kan det stundtals kännas som om Wikkund slår in öppna dörrar. Varje gång man skriver om den sovjetkommunistiska terrorn samlar sig den samhälleliga historiedomstolen till rättegång, särskilt på vissa högskolor och kultursidor.

Men det vore att göra Wikkunds bok orättvisa att reducera den till en uppgö-

relse med ett verklighetsfrämmande historikerideal. Den rymmer också en tillämpad del, som är en narrativ studie av hur det mångfasetterade fenomenet "68" har berättats och värderats av mer eller mindre inblandade från det sena 1960-talet till vår egen tid. Det är en provkarta på föränderliga och skilda värderingar; medan några associerar "68-andan" med frihet från auktoriteter och förhoppningar om det goda samhället, ser andra samma anda som ett ställningstagande för den totalitära ofriheten i de kommunistiska östländerna och för Pol Pots folkmordsregim. Redovisningen har både analytisk skärpa och högt underhållningsvärde, men den skapar också lätt förvirring eftersom berättelsebegreppet plötsligt kastas in i framställningen och dess eventuellt specifika relation till värderingar inte belysts i förväg. Därtill ställs knappast 1960-talsvänstern på allvar inför rätta förrän analysen nått det tidiga 1990-talet och Per Ahlmarks hårda anklagelser mot vänstern för dess knäfall för brutala kommunistdiktaturer under "det galna kvartsekel" som inleddes 1968. Att det tar flera decennier innan värderingen av en så genomgripande samhällsförändring har mognat är knappast förvånande, men förhållandet kunde ha analyserats utförligare.

Kommen så långt i läsningen träng-ker sig alltmer de principiella frågorna på vad en värdering av historien egentligen innebär, och på vilka grunder den ska utföras. Uppenbart är att det är tolkningarna som ska värderas mer än de historiska händelserna eller handlingarna i sig. Men skiljer sig detta värderingsarbete verkligen från vad en öppet sinnad historiker gör i en traditionell historiografisk analys, nämligen att diskutera idémässiga och samhälleliga bakgrunder till historiska tolkningar så nyanserat som möjligt? Kan man komma längre än att konstatera att olika berättare, med olika erfarenheter av "sextioåttavänstern", olika ideologiska hållningar och olika livssituationer, har värderat 1960-talets händelser och deras konsekvenser på olika sätt? I en tid när vi inte längre är beredda att låta Gud, Naturen eller Historien vara den historiska utvecklingens överdomare, hur gör vi för att skilja en god sak från en ond, bearbeta historien "meningsfullt" och "göra det förflutna rättvisa", som Wikkund uttrycker det?

Först i bokens sista kapitel meddelar författaren att han inte kommer att avkunna någon dom över "68". Det kan inte hjälpa att det först känns som en liten väst-

Demonstration mot "USA-imperialismen" 1967.

FOTO: BO SCHREIBER/SCANPIX

götaklimax. Men vid närmare eftertanke är det inte målet utan vägen dit som är bokens behållning. I valet mellan ett historiserande och ett moraliskt värderande förhållningssätt till det förflutna, en distinktion som Wiklund lånat från den tyske historikern Martin Broszat, expert på Tredje riket och Förintelsen, är det uppenbart det förra förhållningssättet han argumenterar för.

Hans diskussion om förutsättningarna för historisk värdering och historisk argumentation är nyanserad och väl avvägd, och hans plädering för att historiska bedömningar inte ska underbyggas utifrån abstrakta normer utan med utgångspunkt i konkreta fenomen som intentioner och konsekvenser är sympatisk och väl

genomförd. I slutkapitlen är det mindre den nietscheanske vetenskapskritikern än den professionelle historikern som talar. Rollskiftet sker dock på bekostnad av den provocativa spetsighet i förhållande till den traditionella historievetenskapen som karakteriserar bokens första del.

Det är varken möjligt eller önskvärt att historiker och andra historieproducenter avsägar sig sin moral. Däremot är det både möjligt och önskvärt att de avstår från att moralisera. Det finns två vägar som leder till moralisering. Det ena är att man låter nuets moraliska horisont ensidigt få styra värderingen av det förflutna. Den andra vägen är den omvända, att man låter dåtidens moraliska horisont ensidigt få råda, utan att intervensera, under åbero-

pande av att varje tid måste bedömas utifrån de förutsättningar som då rådde.

Naturligtvis måste dåtidens människor få vittna, med historikern som medium och den historiska kontexten som förståelsebakgrund, men inte på ett sådant sätt att historien kommer att "fungera som ett yrkande på att 'brottet' ska preskriberas", som författaren klokt påpekar. Inte bara hermeneutiker som Martin Wiklund utan alla historiker bör inse att historia är en dubbel tankeoperation som går ut på att översätta från då till nu, och från nu till då. Först med ett sådant kommunikationsarbete kan historikerna ikläda sig de roller som kritiska intellektuella och samvetets röster i den offentliga debatten som Wiklund efterlyser. **Klas-Göran Karlsson**

Det är mer än 120 år sedan Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga, i dagligt tal mormonerna, övergav månggifvet. Jag tror att det var ett misstag.

Det är inget uppenbart fel på Ann Romney, hus-tru till den republikanska presidentkandidaten "Mitt", men är det rimligt att kräva av henne att hon ensam ska skänka sin man den fläkt av energisk otvungenhet som varje amerikansk politiker behöver?

Antagligen är det för sent att göra något åt saken, men jag hoppas ändå att Ann och Mitt, som de familjärt lagda amerikanerna tvivelsutan kallar sitt presidentpar in spe, tog del av den serie om "polyamori" som Dagens Nyheter ägnade en stor del av sin tidning åt för ett par veckor sedan. Att lära sig känna "medglädje" snarare än svartsjuka när ens partner skaffar en "metamour", det vill säga ytterligare en partner, kräver en del träning, men ett första steg är att lära sig rätt begrepp. I det avseendet var DN:s artikelserie till god hjälp. Detsamma gäller vissa praktiska arrangemang, som till exempel "vätskeförbund", det vill säga ett avtal om att bara ha oskyddade samlag inom den grupp som skrivit på avtalet och i övrigt vidta "alla rimliga åtgärder för att ha så säkert sex som möjligt".

En svårighet för Ann och Mitt vore förstås att både hinna driva valkampanj och ha sex, skyddad eller oskyddad, med sina avtalspartners och andra förbipasserande. Å andra sidan finns goda förebilder. Sydafrikas president, Jacob Zuma, har för tillfället fyra fruar och en fästmö som han köpte för 10 kor år 2002, men hinner ändå med att skjuta gruvarbete, stämna konstnärer, strypa pressen och annat som krävs av en statsman.

Det är begripligt att mormonerna gav efter för puritansk utpressning för 120 år sedan, men tiderna förändras. Moderna ledare hämtar sin inspiration i Afrika och Marieberg.

NÄR THAILAND GICK TILL val för några år sedan anklagades en kandidat för att köpa röster genom att dela ut potensmedicinen Viagra. Det är tveksamt om det var en framgångsrik strategi, med tanke på att bara sju procent av thailandarna är över 65 år. Icke desto mindre ger den svenska varianten av populism ett torftigt och fantasilöst intryck. När vår egen "allians" investerar i väljarnas lojalitet går pengarna till järnvägsspår mellan Linköping och Stockholm, lärlingsplatser för datorspelande ungdom och militära flygmaskiner. Livet är trots allt mer än arbete och snabb förflyttning.

I skrivande stund har regeringen avsatt 23 miljarder kronor för investeringar i valresultatet 2014,

eller nästan 2 500 kronor per boende i Sverige. Det är visserligen bara hälften av kostnaden per person för Säpos James Bond-fest med kodnamn "Åland", men en del svenskar är alltför unga för att rösta, andra är inte medborgare, ytterligare andra sängliggande och vissa har säkert andra engagemang, oavsett vilken kväll som skulle kunna bli aktuell.

En rimlig gissning är därför att Alliansen, för samma pris som de nu tänker bygga järnväg och tvinga ungdomar i arbete, skulle kunna bjuda oss alla på en middag till en kostnad av mellan tre och fyra tusen kronor per kuvert. Om de struntar i störande underhållning kunde vi få ett glas champagne, varsin flaska Bonnes Mares Grand Cru à 2 495 kronor och en prima biff.

Än bättre vore en riktad insats, där den mest hopplösa fjärdedelen av väljarna inte fick någon inbjudan alls. Då skulle vi andra kunna avnjuta mid-dagen med ett, eller till och med två, glas Château Pétrus à 22 500 kronor flaskan.

Jag har inte röstat på decennier och hur spännande Linköping än är kommer inga investeringar i järnvägsräls att få mig till urnan. Men ett gott glas vin är möjligen värt en gentjänst.

Ett gott glas vin är möjligen värt en gentjänst

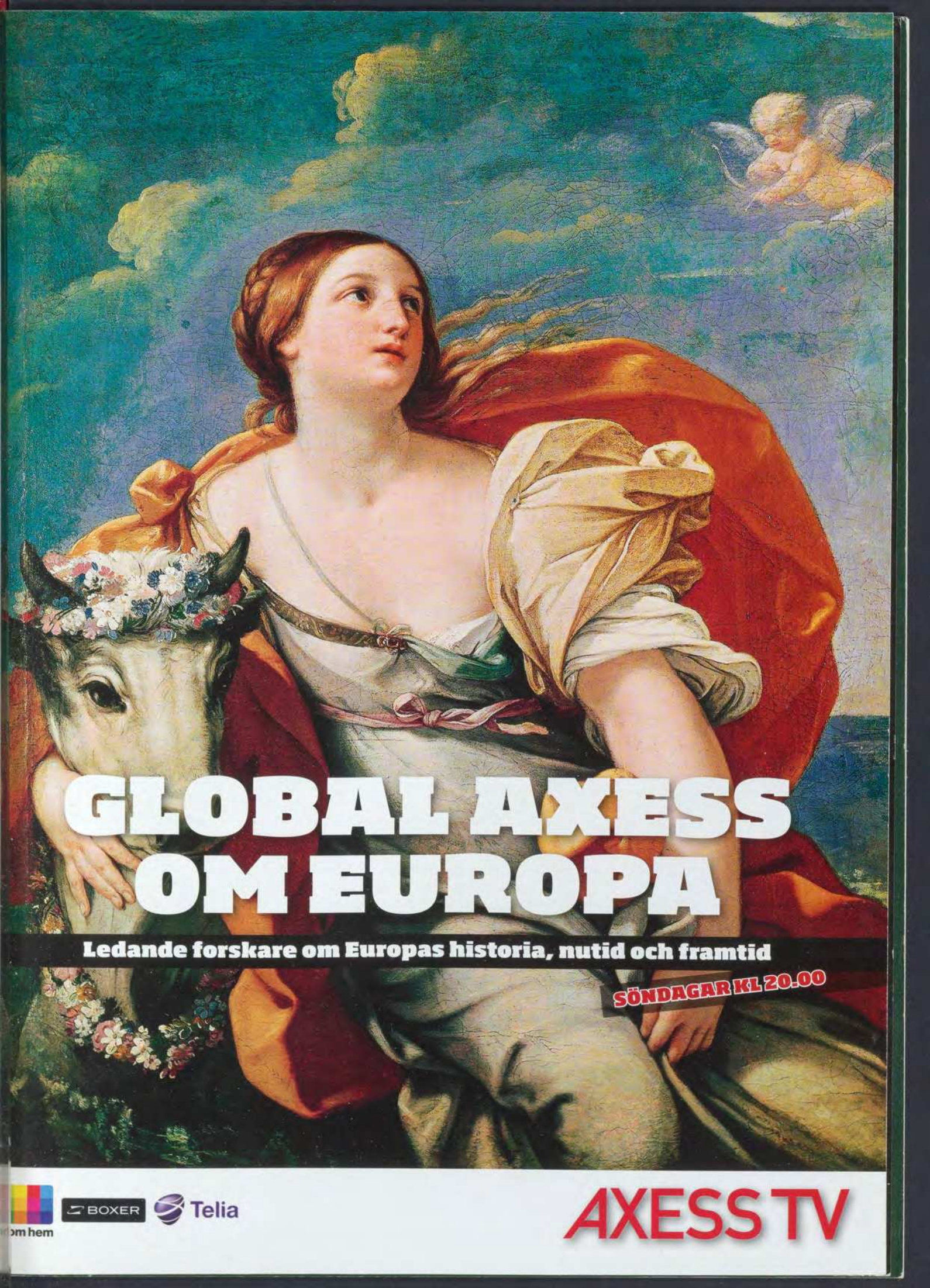
LIKSOM ALLA svenskar har jag ägnat de senaste veckorna åt att debattera frågan om huruvida Thomas Quick är seriemördare, dubbelmördare, enkel mördare, eller en svensk Alfred Dreyfus. Jag är ännu inte alldeles säker på att analogin med Dreyfus, som till slut tilldelades Hederslegionen, är korrekt.

I kniviga fall är en god tumregel att kartlägga företräddarna för olika ståndpunkter och fråga vilka av dessa man kan tänka sig att bjuda på middag. Men det är inte till hjälp i detta fall. Leif G W Persson och Göran Lambertz verkar på olika sätt båda salongsfärdiga. Omvänt består Quicks försvarare till stor del av journalister, en grupp få av oss vill ha att göra med. Samtidigt är sagda journalister djupt kritiska mot Claes Borgström, som utan tvivel tråkar ut varje middagsvärd med sina uppblåsta politiska föreläsningar.

Kanske är det enda sättet att få någon klarhet i frågan att samtliga inblandade bjuds till gemensam middag med Quick, bakom lås och bom på Sätters rättspsykiatriska anstalt.

När tumultet lagt sig kan den överlevande – vem det än är – i ett undantag från Ordensreformen 1975, tilldelas Nordstjärneorden.

GLOBAL AXESS OM EUROPA

Ledande forskare om Europas historia, nutid och framtid

SÖNDAGAR KL 20.00

BOXER

AXESS TV

Posttidning B

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

3182

101609

KUNGLIGA BIBLIOTEKET KB

UTLÄNDSK LITTERATUR, SVENSKA TIDSKRIFTER

BOX 5039 (HUMLEGÅRDEN)

10241 STOCKHOLM

LOKAL

10240

OYSTER PERPETUAL DATEJUST

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.

VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.

WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX